

Ovanes Kaçaznuni
(Ermenistan'ın İlk Başbakanı)

**TAŞNAK PARTİSİ'NİN
YAPACAĞI BİR ŞEY YOK**
(1923 Parti Konferansı'na Rapor)

İSTANBUL TİCARET ODASI

Ovanes Kaçaznuni

(Ermenistan'ın İlk Başbakanı)

**TAŞNAK PARTİSİ'NİN
YAPACAĞI BİR ŞEY YOK**

(1923 Parti Konferansı'na Rapor)

Çeviri: Arif Acaloğlu

© Bu kitabın yayın hakları
Analiz Basım Yayın Tasarım Gıda Ticaret ve Sanayi Ltd. Şti.nindir.
web adresi: www.kaynakyayinlari.com
e-posta: iletisim@kaynakyayinlari.com
Tel: (0212) 252 21 56-99 Faks: (0212) 249 28 92

Teknik Hazırlık: Analiz Basım Yayın
Baskı: Analiz Basım Yayın
Ocak 2008

ISBN: 975-343-438-3
KAYNAK YAYINLARI: 435

Bu kitap Kaynak Yayınları'nın izniyle
İstanbul Ticaret Odası adına 1000 adet basılmıştır.

Değerli Okurlar,

Elinizde bulunan kitap ne bir hikâye, ne bir roman, ne de bir kurgudur. Tam anlamıyla bir belgeseldir. 1915 Ermeni Meselesi'ne ilişkin tüm gerçekleri, dönemin önemli bir şahidinin kaleminden gözler önüne seren tarihi bir belgedir.

Ermenistan ve özellikle Ermenistan Diasporası'nın, Türkiye Cumhuriyeti'ni uluslararası arenada zor durumda bırakmak niyetiyle ortaya attığı asılsız Ermeni soykırımı iddialarına karşı sessiz bir çığlıktır. Bu sessiz çığlığı önemli kılan husus ise, bu sesin sahibinin bir Türk değil, olayları tarafsız bir gözle ele alan bir Ermeni olmasıdır. Çünkü bu kitabı, Ermenistan'ın ilk başbakanı Ovanes Kaçaznuni yazdı ve daha 1915 Ermeni Meselesi tazeliğini korurken, Türklerin maruz kaldığı haksız ithamlara karşı o tarihlerde yaşananların içyüzünü anlattı.

Kaçaznuni, bugünkü Türkiye Cumhuriyeti'nin ataları olan Osmanlılar'ın asla bir Ermeni soykırımı yapmadığını, yetkili bir ağız olarak kendi vatandaşlarına söylüyor. Bu tartışmalı yıllar boyunca, Ermenistan Taşnak hareketinin bizzat içinde yaşayan Ermenistan'ın ilk başbakanı tarafından hazırlanan ve seslendirilen bu rapor, ne yazık ki Kaçaznuni'nin kendi ülkesinde yasaklandı, toplattırıldı, gözlerden uzak tutulmaya çalışıldı.

İşte bu yüzden bu kitabı en iyi anlatan sözcükler, "sessiz bir çığlık"tır.

Kaçaznuni'nin, 1923 yılında Ermenistan'ın en önemli siyasal partisi olan Taşnaksutyun Partisi'nin Bükreş'te yapılan Yurtdışı Konferansı'na bir rapor olarak sunduğu bu belgeyi, İstanbul Ticaret

Odası olarak, bir ibret vesikası olması için dünya kamuoyuyla paylaşıyoruz.

1882 yılında kurulduğunda ilk başkanı Osmanlı tebası bir Ermeni olan İstanbul Ticaret Odası, Birinci Dünya Savaşı yıllarında yaşanan tarihi olayların hiçbir politik kaygı taşımadan değerlendirilmesini arzu etmektedir. Bunun için de yansız bir şekilde olayları ele alan bu kitabı ilgililerin dikkatine sunmayı bir görev kabul ettik.

Böylece 1915 Ermeni Meselesi'nin arşiv belgelerine dayalı olarak değerlendirilmesinin gerekliliğinin altını bir kez daha çizmek istedik. Ülkeler ve toplumlar arasında hiçbir gerçeğe dayanmayan düşmanlıklar kök salacağına, dostluk ve kardeşlik duygularının hâkim olması en büyük arzumuzdur.

Bu yayının İngilizce, Fransızca ve Almanca baskılarını da yayınlarken, bizim anlayışımız bu oldu. Umuyoruz ki, tarihi vesikaların saçtığı ışık, düşmanlıklarla dolu değil, dostluklarla dolu bir geleceği de aydınlatır.

Murat YALÇINTAŞ
İstanbul Ticaret Odası
Yönetim Kurulu Başkanı

TÜRKÇE BASIMA SUNUŞ

Arşivler açılın, gerçekler ortaya konsun deniyor. Ermeni arşivleri arşiv değil mi? Arşiv!

İşte biz de o arşivlerin kapağını kaldırıyoruz.

Gerçeklerin saptanması için, bütün dünyayı Ermeni ve Rus arşivlerini incelemeye çağırıyoruz. Başka arşive gerek bile kalmıyor. Dönemin Ermenistan hükümeti yöneticilerinin raporları, Ermeni komutanların üstlerine yazdıkları raporlar, Boryan ve Lalayan gibi namuslu Ermeni tarihçilerinin yayınladıkları belgeler, gerçekleri saptamaya yetiyor. Bunların hepsi resmî belge.

1923 Yılında Taşnak Konferansına Sunulan Rapor

Kaynak Yayınları'nın "Ermeni Belgeleriyle Ermeni Soykırımı Yalanı" dizisine, Ermenistan hükümetinin ilk başbakan ve Taşnaksutyun Partisi liderinin imzasını taşıyan bir resmî belgeyle başlıyoruz. Vurguluyoruz, elinizdeki kitap, bir dergi yazısı veya bir konuşma değil, 1923 yılı Nisan ayında Taşnaksutyun Partisi'nin Bükreş'te yapılan Yurtdışı Konferansı'na sunulmuş rapordur. Raporu okuyan, Ovanes Kaçaznuni, denebilir ki, Taşnak hareketinin en önemli lideridir. "Ermeni soykırımı" diye nitelenen 1915-1923 döneminde Taşnak hareketinde sorumlu konumlarda bulunmuştur. Yayınladığımız rapor, işte o dönemin özetidir.

Kaçaznuni Kimdir?

Ovanes Kaçaznuni (İğithanyan) (Hovannes Katchaznoui), 1918 yılı Temmuz ayında kurulan Ermenistan devletinin ilk başba-

kanıdır. Taşnak hükümetini, 1919 Ağustos ayına kadar 13 ay yönetmiştir. Taşnaksutyun Partisi'nin kurucularındandır ve önemli lideridir. Ermenistan'ın ve Taşnak Partisi'nin en yetkilisidir.

1868 yılında Gürcistan'a bağlı Ahıska bölgesinde doğmuştur. Mimarlık eğitimi aldıktan sonra Bakû, Batum ve Tiflis'te mimar olarak çalışır. Taşnak örgütüne Bakû'de katılır. 1905-1906 yıllarındaki Ermeni-Tatar çatışmaları sırasında karşılıklı kırımını engellemek üzere kurulan komisyonda görev yapar. 1911 yılında Taşnaksutyun davasından arandığından dolayı Türkiye'ye kaçar. İstanbul'da, ardından da Doğu Anadolu'da bulunur. Propaganda faaliyetleri yürütür. 1914 yılında Transkafkasya'ya geri döner. 1917'de Ermeni Ulusal Konseyi üyesi olur. 1918'e kadar Kafkasya parlamentosunda (Seym) Taşnak temsilcisi olarak bulunur. Trabzon ve Batum'da Türklerle yapılan barış görüşmelerinde Ermeni heyeti içinde yer alır. 4 Haziran'da Hatisov'la birlikte Ermenistan Cumhuriyeti adına Batum Antlaşması'na imza atar. 1918 Temmuzunda bağımsız Ermenistan'ın ilk başbakanı olur. 1919 Ağustosuna kadar bu görevde kalır. 1919 Şubatında Ermenistan Parlamentosu'nun kararıyla yardım sağlamak amacıyla ABD'ye ve Avrupa'ya gider. 1920 yılında Ermenistan'a geri döner ve Ermenistan Parlamentosu başkan yardımcılığına atanır.

1920 yılında Ermenistan'da Bolşevik iktidarının kurulmasının ardından tutuklanır. 1921 yılında Bolşevik yönetimine karşı yapılan karşıdevrimci ayaklanmanın bastırılmasından sonra ülkeyi terk eder. 1921-24 yılları arasında Bükreş'te yaşar. 1923 yılında elinizdeki kitabı yayımlamasının ardından Taşnak Partisi'nden istifa eder, geri dönmek için Sovyet Ermenistan'ı hükümetine başvurur. 1925 yılında Erivan'a yerleşir. Mimar olarak çalışır, üniversitelerde ders verir ve profesörlük unvanını alır. 1938 yılında hayatını kaybeder.¹

1 Entsiklopediya "Armyanski Vapros", Yerevan, 1991, s.197.

Raporun Yayınlanması

Kaçaznuni, bu konferans raporunda, geçmiş dönemin özeleştirisini yapar. Bu özeleştirisi, aslında bir itirafnamedir. Kaçaznuni, çekilen acılardan Taşnaksutyun Partisi'nin sorumlu olduğunu dürüstçe ve açık yüreklilikle saptar. Raporun sonunda Taşnaksutyun'un kendini feshetmesi ve siyasi arenadan çekilmesi gerektiğini savunur. Son cümleleri çarpıcıdır, "Evet intiharı öneriyorum, Parti kendisini feshetmelidir" der.

Kaçaznuni, hemen o yıl raporunu kitap olarak yayımlatır. Koyduğu başlık, yine intihar önerisini vurgulamaktadır: "Taşnaksutyun'un Artık Yapacağı Bir Şey Yok."

Kaçaznuni, raporu kitap haline getirirken, partinin iç işleyişiyle ilgili bazı somut önerilerin bulunduğu üç-dört sayfayı çıkarmıştır. Kitapta ek olarak, raporu mektupla eleştiren partili bir arkadaşına cevabı da bulunuyor.

Ermenice basılan kitap, dört yıl sonra, 1927 yılında Rusçaya çevrilerek Tiflis'te "ibreti âlem" olması amacıyla 2 bin adet basılır. Rusça basıma bir de önsöz eklenmiştir.²

Kitabın İngilizce basımı ise, 1955 yılında, "The Armenian Revolutionary Federation (Dashnaksoution) Has Nothing To Do Anya More" başlığıyla "Armenian Information Service" (Ermeni İstihbarat Servisi) tarafından New York'ta yayımlanıyor. Ancak bu İngilizce yayın, kitabın bütününe içermiyor.

İlginç olan, ama kitabın içeriğine bakınca doğal karşılanacak olay şudur: İlk Ermeni başbakanının bu tarihî raporu Ermenistan'da yasaklanmıştır. Yayınların Avrupa'daki kütüphanelerden Taşnaklar tarafından toplatıldığı da biliniyor. Kitabın çeşitli dillerden yayımlanan basımları, Avrupa kütüphanelerinden toplatılmıştır. Kitabın kataloglarda adı var, ancak raflarda bulunmuyor.

2 S. Hanoyan'ın kaleme aldığı önsözde Sovyet iktidarıyla ilgili fikirlerine belirli eleştiriler getirilmekle birlikte Kaçaznuni'nin "açık kalpli" davrandığı ifade ediliyor. Ancak Sovyet Ermenistanı'nda Kaçaznuni'nin kitabına ağır eleştiriler de getiriliyor. Örnek olarak bkz. Marents, "Litso Arsyaskogo Smenohovstva", *Bolşevik Zakavkazya*, No.3-4, 1928, s.83 vd.

Kaçaznuni'nin kitabının Rusça basımını, Ermeni Meselesi üzerine çalışmalarım sırasında, Moskova'daki Lenin Kütüphanesi'nde buldum. Kitabın Türkçesini Sayın Arif Acaloğlu'nun titiz çevirisine borçluyuz. Kendisine yürekten teşekkür ediyoruz.

Türkiye'deki Araştırmalar

Kitabın daha önceki basımlarının sunuşunda, Kaçaznuni'nin kitabının Türkiye'de daha önce Prof. Dr. Türkkaya Ataöv tarafından 1985 yılında yapılan İngilizce bir yayımla okuyucuya duyurulduğunu belirtmiştik. Oysa Prof. Ataöv'den 34 yıl önce Esat Uras'ın ve birkaç yıl önce Dış Politika Enstitüsü ile Kamuran Gürün'ün, aynı yıl Mim Kemal Öke'nin yayınlarında Kaçaznuni'ye göndermelerde bulunuyor. Bizim saptadığımız, kitap Türkiye'de yarım yüzyılı aşan bir süredir biliniyor.

Esat Uras, 1950 yılında yayımlanan *Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi* başlıklı ünlü eserinde, Kaçaznuni'nin kitabından alıntılar yapmış.³ Kitabın 1923 yılında Viyana'da yayımlanan Ermenice basımının 1950 yılından önce Türkçeye çevirildiği anlaşılıyor.

Aynı "manüskri" (elyazısı) nüshadan yapılan alıntılar, Büyükelçi Kamuran Gürün'ün 1983 yılında Türk Tarih Kurumu tarafından yayımlanan *Ermeni Dosyası* adlı kitabında da var.⁴

1983 yılında "Dış Politika Enstitüsü" tarafından yayımlandığı belirtilen *Dokuz Soru ve Cevapta Ermeni Sorunu* başlıklı kitapçığın kaynakçasında da, Kaçaznuni'nin 1923 Viyana basımına yer verilmiş.⁵ Ancak burada Kaçaznuni'nin kitabının başlığı Ermenice değil, İngilizce. Dış Politika Enstitüsü'nün devlet kurumlarına bağlı olarak yayım yaptığı kolaylıkla söylenebilir.

3 Esat Uras, *Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi*, İstanbul 1950, s.716, 740 vd, 758.

4 Kamuran Gürün, *Ermeni Dosyası*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1983, s.196, 234, 274, 304 vd, 308.

5 Dış Politika Enstitüsü, *Dokuz Soru ve Cevapta Ermeni Sorunu*, Ankara, Nisan 1983, s.41.

Mim Kemal Öke, 1984 yılında Boğaziçi Üniversitesi'nin yayımladığı İngilizce bir derlemede, Kaçaznuni'nin 1955 yılında New York'ta yayımlanan İngilizce basımından uzunca bir bölüm almış.⁶

Prof. Dr. Türkkaya Ataöv de, 1984 yılında Kaçaznuni'nin kitabı üzerine on sayfalık bir İngilizce yazı yayımlamış. Bu yazı, İngilizcesinin arkasına Fransızca, Almanca, İspanyolca çevirileri de eklenerek devletin propaganda kurumları tarafından kitapçık halinde basılmış.⁷ Ataöv, Türkçesi yayımlanmamış olan bu yazısında, elinde Kaçaznuni'nin Ermenice basımından Türkçeye çevrilmiş 61 sayfalık bir daktilo metnin bulunduğunu da belirtiyor. Esat Uras ve Kamuran Gürün'ün gönderme yaptığı "manüskri" çevirinin daktiloyla çoğaltıldığı anlaşılıyor. 1984 yılı öncesinde başka araştırmacıların da kitabın Türkçe veya İngilizce çevirilerine göndermede bulunmuş olmaları mümkündür.

Ermeniceden yapılmış Türkçe çeviri, Dışişleri Bakanlığı'nda var mı bilmiyoruz, ancak Türk Tarih Kurumu'nda muhafaza edilmektedir.

Ülkemizde Kaçaznuni'nin raporunun bugüne kadar değerlendirilmemiş olması bir bakıma şaşırtıcıdır; bir bakıma da olağan sayılabilir. Çünkü Türkiye hükümetleri ve Türk araştırmacıları, tezlerini emperyalizme karşı mücadele zeminine, Kurtuluş Savaşı'nın haklılığı gibi sağlam bir temele oturtmamışlardır. Çünkü bu raporun önemi, gerek bilim ve araştırma çevrelerinde, gerekse Dışişleri Bakanlığı tarafından anlaşılmamış ve değerlendirilmemiştir. Kaçaznuni raporunun Türkçe çevirisi yayımlanmamış, adeta saklanmış. Rapor üzerine dişe değer bir Türkçe inceleme bile yapılmamıştır. Kuşkusuz bunda, Türkiye makamlarının ve araştırmacılarının, Rus ve Ermeni arşivlerinden uzak durma eğilimleri, Rus kay-

6 Mim Kemal Öke, "The Responses of Turkish Armenians to the Armenian Question", Boğaziçi University, *Armenians in the Ottoman Empire and Modern Turkey (1912-1926)*, İstanbul 1984 içinde, s.79.

7 Prof. Dr. Türkkaya Ataöv, *An Armenian Source: Hovhannes Katchaznoui; Une Source Armenienne: Hovhannes Katchaznoui; Eine armenische Quelle: Hovhannes Katchaznoui; Fuente Armenia: Hovhannes Katchaznoui; Second Printing*, Ankara, March 1995.

naklarını değerlendirmeyi Bolşevikliğe bulaşmak olarak algılamaları, birinci derecede etkili olmuştur. Resmî Türk tezlerini Batılı emperyalistlere beğendirme kaygısının belirleyici olduğu buradan da anlaşılmaktadır. Mesele buradadır.

Kaçaznuni raporunu Türkiye kamuoyuna ilk tanıtan, *Aydınlık* dergisinin 2 Ekim 2005 tarihinde başlayan yayımları oldu. Raporun Rusça basımına dayanarak yapılan bu yayınlarda raporun geniş bir Türkçe özeti verildi ve değerlendirilmesi yapıldı.

Kaçaznuni'nin Saptamaları

Kaçaznuni, raporuna başlarken özellikle belirtiyor. Bu değerlendirmelere ağır bir düşünce süreci sonunda varmıştır. Ulaştığı sonuçlar, yüzeyselliğin ve iradesizliğin ürünü değildir ve birçoklarını kızdıracağını bilmektedir. Kaçaznuni, Taşnak-sutyun Konferansı'na katılan delegelerden, önyargılardan sıyrılarak, kendisini sabırla dinlemelerini rica etmektedir. Konuyu sınırlarken, Birinci Dünya Savaşı'ndan Lozan Konferansı'na uzanan süreci Ermeni meselesi açısından belirli dönemlere ayırarak inceleyeceğini ve Taşnak-sutyun'un bu süreçteki rolünü ele alacağını açıklıyor.

Taşnak Hükümeti'nin ilk başbakanı, özellikle şu saptamalarda bulunuyor:

- Dünya Savaşı öncesinde gönüllü silahlı birliklerin oluşturulması hataydı.

- Kayıtsız şartsız Rusya'ya bağlanmışlardı.

- Türklerden yana olan güç dengesini hesaba katmamışlardı.

- Tehcir kararı amacına uygundu.

- Türkiye, savunma içgüdüleriyle hareket etmişti.

- 1918 sonlarındaki İngiliz işgali, Taşnakların umutlarını yeniden kabartmıştı.

- Ermenistan'da Taşnak diktatörlüğü kurmuşlardı.

- Denizden denize Ermenistan projesi gibi emperyalist bir talebe kapılmışlar, bu yönde kısıktılmışlardı.

- Müslüman nüfusu katletmişlerdi.
- Ermeni terör eylemleri Batı kamuoyunu kazanmaya yönelikti.
- Taşnak yönetimi dışında suçlu aranmamalıydı.
- Taşnak Partisi'nin artık yapacağı bir şey yoktu; intihar etmeliydi.

Evet, bütün bu saptamalar, Ermenistan'ın ilk başbakanı, Taşnak-sutyun Partisi'nin kurucusu Kaçaznuni'ye ait.

Kaçaznuni, 1914'ten 1923'e uzanan süreçte, Türk-Ermeni ilişkilerinin özünü, savaş hali olarak ele almaktadır. Bu savaş, Kaçaznuni'nin belirlemesine göre, aslında Türkiye ile büyük emperyalist devletler arasındaki bir savaştı. Kaçaznuni, raporunda Türkiye'yi sorumlu tutan bir değerlendirmede bulunmuyor. Çünkü Taşnakları ve onun peşine takılan Ermenileri savaşın bir tarafı, Türkiye'yi ise savaşın diğer tarafı olarak değerlendiriyor. Türkiye'nin zaferi karşısında Taşnaksutyun'a artık kendi hayatına son vermek dışında yapacak bir şey kalmamıştır.

Kaçaznuni'nin bu saptamaları bazılarını şaşırtmaktadır. Oysa yenilgi sonrasında Ermeni devlet adamları ve tarihçilerinin birçoğu aynı değerlendirmeleri yapmaktadır. 1921 sonrası, Ermeni aydınları için yoğun bir özelleştirme dönemidir. Ayaklar suya ermiştir. Gerçeklere ulaşılmasında kuşkusuz Ermenistan'da kurulan Bolşevik yönetiminin de önemli etkisi var. Emperyalizme karşı konumlanmak, Ermeni aydınlarını ister istemez gerçeklerle buluşturmakta ve Lenin-Atatürk ittifakının mevzilerine çekmektedir. Bu nedenle özellikle 1921 sonrasına ait Ermeni ve Taşnak belgeleri, Kaçaznuni'nin görüşlerini doğrulamaktadır. Bir kısmı Ermenistan devlet arşivlerinde bulunan Taşnak belgeleri, soykırım yalanını aynı Kaçaznuni gibi çarpıcı bir şekilde ortaya koyuyor. Bizzat Taşnak kaynakları, Çarlık Rusyası ve Batı emperyalizmi tarafından Türkiye'ye karşı nasıl kullanıldıklarını, işgal sırasındaki Ermeni mezalimini ve Türk ordusunun buna karşı verdiği haklı savaşı zengin belgelerle ortaya koymaktadırlar.

İbret Dersi

Kaçaznuni'nin raporu, sadece tarihsel bir gerçeği tartışmasız olarak ortaya koyduğu için değil, günümüz dünyasında paha biçilmez dersler taşıdığı için de olağanüstü değerdedir. ABD emperyalizminin stratejisinde küçük etnik ve dinsel topluluklara belli ülkeleri parçalamada özel misyonlar yüklenmektedir. Bu misyonların ne kadar kanlı sonuçlar doğurduğu Yugoslavya, Afganistan ve Irak örneklerinde çok güzel görülüyor. Dahası, yeni örneklerin sırada olduğunu herkes görmektedir. Ama bütün bu tertip ve planların bir de son perdesi vardır. O son sahnelerde yaşanan faciaları, Kaçaznuni'nin raporunda bütün acıklı yönleriyle görmek mümkündür. Yüzlerce ve hatta binlerce yıldır birlikte yaşadığı halkların üzerine sürülenler, bunun bedelini yalnız komşularına değil, en ağır bir şekilde kendi halklarına ödetmişlerdir. Kaçaznuni, bütün Ermeni yazarları gibi, Rus Çarlığı, İngiliz emperyalizmi ve Fransız emperyalizmi bizi kullandı diyor ve en sonunda bizi terk edip ortada bıraktıkları zaman, artık herkesin bize ihanet ettiğini söyleyip dövmekten başka çaremiz kalmamıştı. Tarihin gidişini okuyanlar, bugün yaşanan süreçlerin sonunda yapılacak özeleştirme ve yakınmaların da başka bir tonda olmayacağını elbette görmektedirler.

Taşnak Arşivindeki Diğer Belgeler de Kaçaznuni'yi Doğruluyor

Kaçaznuni'nin raporundaki saptamaları Taşnak arşivlerindeki diğer belgeler de doğruluyor. Bir kısmı Ermenistan devlet arşivlerinde saklı bulunan Taşnak belgeleri, soykırım yalanını aynı Kaçaznuni gibi çarpıcı bir şekilde ortaya koyuyor. Bizzat Taşnak kaynakları, Çarlık Rusyası ve Batı emperyalizmi tarafından Türkiye'ye karşı nasıl kullanıldıklarını, işgal sırasındaki Ermeni mezalimini ve Türk ordusunun buna karşı verdiği haklı savaşı kanıtlamaya yetiyor.

Çarlık Ordularında Türkiye'ye Karşı Savaş

Emperyalist merkezler, Osmanlı devleti ve Mustafa Kemal yönetiminin 1915-1923 arasında Ermenilere katliam veya soykırım uyguladığı suçlamasında bulunuyorlar. Oysa Kurtuluş Savaşımıza denk düşen bu sekiz yıl, aslında Taşnak güçlerinin Çarlık Rusyası, İngiltere ve Fransa ordularının emrinde Türkiye'ye karşı savaş yıllarıdır. Bu tarihsel olgu, binlerce Taşnak belgesine de yansımıştır.

Birkaç örnek verelim. Taşnaklar tarafından yönetilen Ermeni Milli Bürosu'nun Birinci Dünya Savaşı'nın hemen başında Çar II. Nikolay'a gönderdiği bildiri, Taşnak yönetiminin emperyalizme nasıl bel bağladığını gösteriyor:

"Şanlı Rus orduları, kendi hükümdarlık toprakları boyunca karlı Ermenistan tepelerinde ve engin Alaşkert vadisinde, Almanya'ya ihtiyaç duyarak kudretli Rusya'ya el kaldırma cüretini gösteren Türkiye'ye karşı savaşırken, Ermeniler, atalarının öğütlerini dinleyerek (...), hayatlarını ve varlıklarını Yüce Rusya'nın ve onun tahtının şanı için feda etmek için ayağa kalkmışlardır.

"Türkiye'yle savaş müjdesi, bütün Ermeni halkını coşturmaktadır. Bütün ülkelerden Ermeniler, şanlı Rus ordularında yer almak ve Rus silahının başarısına kanıyla hizmet etmek için acele etmektedir. Yüce Tanrıya düşmana karşı zafer kazanmak için dua ediyoruz. Yeni şanlı Rus silahı olmak ve Rusya'nın Doğu'daki tarihsel görevini yerine getirmek vatan borcumuz olmaktadır. Kalbimiz bu istekle yanmaktadır.

"Rus bayrağı, İstanbul ve Çanakkale Boğazlarında özgürce dalgalanacaktır.

"Sizin iradeniz, yüce devletlim, Türkiye'nin boyunduruğu altındaki halklara özgürlük verecektir."⁸

8 *Mşak*, No. 271, 1914'ten aktaran: Marents, s.89.

Zaten daha savaş başlamadan önce İstanbul'daki Ermeni Patriği Zaven, Ermeni milliyetçi-liberallerin yayın organı *Mşak*'ın muhabirine, Ermeni meselesinin kökten çözümünün, bütün Ermenistan'ın (Türkiye'nin Doğu Anadolu Bölgesi dahil- M.P.) Ermenilerin kaderinin tarihsel olarak bağlı olduğu Rusya hükümranlılığı altında birleşmesiyle gerçekleşeceğini belirtmiştir. Patrik, "Ruslar buraya ne kadar çabuk gelirse bizim için o kadar iyi olur" demektedir.⁹

Yine Taşnaksutyun Partisi Dışişleri Bürosu Başkanı Zavriyev'in Çarlık Rusyası'nın Londra ve Paris Büyükelçilerine 1915 yılında gönderdiği mektup, Birinci Dünya Savaşı'nda Ermenilerin oynadığı rolü gözler önüne sermektedir:

"Bugünkü savaşın ilk günlerinden beri Rusya Ermenileri, Rusya'da ve Türkiye'de savaşa katılmayı beklemektedir. Bu durum savaşın sonunda Ermeni meselesinin yeniden gündeme alınması ve kesin şekilde çözülmesi umudunu doğurmaktadır. Dolayısıyla Ermeniler, yaklaşan olaylara katılmaktan geri duramaz, bundan ötürü savaşta en ateşli biçimde yerlerini almalıdırlar."¹⁰

Çarlık Hükümeti'nin arşivinde de yer alan bu mektubun içeriğini destekleyen başka bir Taşnak belgesi de siyaset adamı ve tarihçi Bor-yan'ın kişisel arşivinde bulunmaktadır. 1915 Şubat'ında Tiflis'teki Bütün Ermenistan Milli Kongresi'nde Taşnaksutyun Partisi'nin askerî kanat temsilcisinin yaptığı konuşmayı içeren belge çarpıcıdır:

"Bilindiği gibi, Rus hükümeti savaşın başında Türk Ermenilerini silahlandırmak ve savaş sırasında ülke içinde ayaklanma çıkarmak için hazır hale getirmek amacıyla hazırlık gideri

9 Ermenistan SSC Merkez Devlet Tarih Arşivi (TsGİA Arm. SSR) fond vıpisok, dosya 37, yaprak 45-46'dan aktaran: K.N. Karamyan, *Polojenie Zapadnih Armyan, "Armyanski Vopros" i Mejdunarodnaya Diplomatiya V Posledney Çetverti XIX Veka İ Naçale XX Veka*, Yerevanski Gosudarstvennyy Universitet, Yerevan, 1972, s.87 vd.

10 *Mejdunarodnie Otnoşeniya V Epohu İmperializma (Dokumenti İz Arhiva Tsarskogo İ Vremennogo Pravitelstva)*, seriya III, t. VII, ç. II, Gosudarstvennoe Sotsialno-Ekonomičeskoe İzdatelstvo, Moskva-Leningrad, 1935, s.45.

olarak 242 bin 900 ruble verdi. Gönüllü birliklerimiz Türk ordusunun savunma hattını yarıp, ayaklananlarla birleşerek cephe ve cephe gerisinde anarşi yaratmak ve bununla birlikte Rus ordularının geçişini ve Türk Ermenistan'ını ele geçirmesini sağlamak zorunda."¹¹

Taşnak yayınları, cephede ve cephe gerisinde anarşi çıkardıklarını ve Rus ordularının vurucu gücü olarak savaştıklarını itiraf eden belgelerle doludur. Taşnaksutyun'un yayım organı *Orizon* gazetesi, 1912 yılı 196. sayısında şöyle yazıyor:

"Türk devlet yetkilileri ve iktidar sahipleri bilsinler ki, ne bir Türkün ne de Türk devletinin bundan böyle herhangi bir Ermeni için hiçbir değeri yoktur. Varlıklarını korumak için başka yollar düşünsünler."¹²

Yine *Orizon*'un 31 Ekim 1914 tarihli 243. sayısında Ermeniler savaşta aktif olarak yer almaya çağrılırken, Çarlık Rusyası'nın zaferinin Ermenilerin de zaferi olacağı belirtilmektedir.¹³

Aynı şekilde Taşnakların başka bir yayım organı *Ayrenik*'in 24 Eylül 1915 tarihli sayısında, Tiflis'e yeni gelen Çarlık Rusyası'nın Kafkasya Valisi Nikolay Nikolayeviç için yazılanlara bakınız:

"Dün Tiflis'e Çar'ın Kafkasya'daki vekili ekselansları yüce prens Nikolay Nikolayeviç teşrif etti. Yüce prensin kesin iradesi ve kararlılığıyla Türk hükümetinin varlığını sonsuza dek ortadan kaldıracığına derinden inanıyoruz. Bu inançla Kafkaslar'daki Rus ordusunun sevgili 6. Başkomutanını selamlar ve ona 'Hoş geldin' deriz."¹⁴

11 Bkz. B.A. Boryan, *Armeniya, Mejdunarodnaya Diplomatiya i SSSR*, c.1, Gosudarstvennoe İzdatelstvo, Moskva-Leningrad, 1929, s.360.

12 *Orizon*, No.196, 1912'den aktaran: K.N. Karamyan, *age*, s.81.

13 *Orizon*, No.243, 31 Ekim 1914'ten aktaran: A.M. Elçibekyan, *Armeniya Nakanune Velikogo Oktyabrya*, İzdatelstvo AN Armyanskoy SSR, Yerevan, 1963, s.18.

14 *Ayrenik*, No.2, 24 Eylül 1915'ten aktaran: A. Lalayan, "Kontrevolyutsionny 'Daşnaksutyun' İ İmperialistiçeskaya Voyna 1914-1918 gg.", *Revoljutsionny Vostok*, No.2-3, 1936, s.91.

15 Nisan 1915 gününde Vardan komutasındaki gönüllü birliğin Eçmiadzin'deki geçit töreninin ardından üst düzey Rus subayların da katılımıyla düzenlenen ziyafette ilk kadeh, yüce Rusya'nın ve onun kahraman ordusunun şerefine kaldırılır. Bütün Ermeni Katolikosu, törensel dualar okudukta sonra Ermeni halkının Rus ordularına minnettarlığını ve Ermeni topraklarını yabancıların hükümranlığından birlikte kurtarmaya hazır olduklarını ifade eder.¹⁵

Aynı şekilde Bütün Ermeni Katolikosu V. Georg, Van'ın işgal edilmesi üzerine Çarlık Rusyası'nın Kafkasya Valisi Vorontsov-Daşkov'a ve 4. Kafkas Orduları Kumandanı P. İ. Oganovski'ye gönderdiği kutlama telgraflarında Rus ordularının yeni zaferleri için duacı olduğunu belirtir.¹⁶

Taşnakların önemli liderlerinden A. Hatisyan da 1933 yılında *Ayrenik*'in 5 nolu sayısında yayımlanan anılarında "Rus ordusunun yenilmeye başlamasıyla, bu orduya bağlanmış olan umutlarımız da tükendi" ifadesini kullanarak Birinci Dünya Savaşı'ndaki yerini ilan etmiştir.¹⁷

İngiliz ve Fransız Ordularının Emrinde Türkiye'ye Karşı Savaş

Çarlık Rusyası'nın yıkılmasının ardından Taşnaklar, bu sefer Batılı emperyalistlerin güdümüne girmişler ve İngiltere, Fransa, ABD gibi devletlerin bölgedeki çıkarları için Türkiye'ye karşı savaşmışlardır.

Taşnak Hükümeti'nin Başbakanı Kaçaznuni, 7 Şubat 1919 tarihinde İngiliz işgal kuvvetleri komutanı General F. Wocker'la yaptığı görüşmede Ermenilerin, İtilaf Devletleri'nin zaferiyle ve Kafkas-

15 *Ararat*, No.5, 1915, s.288 vd.'dan aktaran: A.O. Arutyunyan, *Kavkazski Front 1914-1917 gg.*, İzdatelstvo "Ayastan", Yerevan, 1971, s.305.

16 *Ararat*, No.5, 1915, s.415 vd.'dan aktaran: A.O. Arutyunyan, *age*, s.307.

17 *Ayrenik*, No.5, 1933'ten aktaran: A.A. Lalayan, "Kontrevolyutsionnaya Rol Partii Daşnaktsutyun", *İstoriçeskie Zapiski*, No.2, 1928, s.83.

ya'ya gelmeleriyle durumlarının iyiye doğru deęiŖeceęinden kesinlikle emin olduklarını belirtmiŖtir. Bu grŖŖmenin raporu, Ermenistan İiŖleri Bakanlığı ArŖivi'nde saklanmaktadır.¹⁸

Aynı Ŗekilde Ermenistan Devlet ArŖivi'nde bulunan baŖka bir belge, Adana'daki Ermenilerin Fransız iŖgal kuvvetleri komutanı General Diffe komutasında "intikam birlikleri" adıyla silahlandırıldıklarını ve Fransız üniformasıyla savaŖtıklarını anlatmaktadır.¹⁹

İngiliz ve Fransız emperyalizmine itaat, Yunan iŖgaline bel bağlamayı beraberinde getirmiŖtir. TaŖnak Hükümeti DıŖiŖleri Bakam, Tiflis'teki temsilcisine gönderdiği telgrafta Ŗyle diyor:

"Cephedeki durum çok ağır. Bir an önce Luck ve Corbeille'e²⁰ baŖvurarak, Türk birliklerinin ilerlediği konusunda hkmetlerine telgraf çekmelerini ve gerekli bütün önlemlerin alınmasını istemelerini sağlamak mutlaka zorunlu (...) Yunan temsilcisinden de, hükümetine hemen bir telgraf çekerek her Ŗeyi bildirmesini ve Yunan birliklerinin saldırıya geçerek Türk hareketini güçsüz dŖrmelerinin olanaklı olup olmadığını öğrenmesini isteyin."²¹

TaŖnak Raporlarında Ermeni Mezalimi

Diğer taraftan TaŖnak belgeleri, arlık Rusyası ve Batı emperyalizminin kumandası altına giren TaŖnakların katliam hikyeleriyle doludur.

18 Bkz. Ermenistan SSC İiŖleri Bakanlığı Merkez Ekim Devrimi ArŖivi (TsAOR MVD SSRA) f. 114, d. 23, y. 48'den aktaran: D. Yenakidze, *Krah İmperialisties-koy İnterventsii V Zakavkazye*, Gospolizdat Gruzinskoy SSR, Tbilisi, 1954, s.188.

19 Ermenistan SSC Devlet Tarih ArŖivi (GİA Arm. SSR) f. 200, d. 132, y. 338'den aktaran: N.Z. Efendiyeva, *Borba Turetskogo Naroda Protiv Frantsuzkih Okkupantov Na Yuge Anatolii (1919-1921 gg.)*, İzdatel'svo AN Azerbaycanskoy SSR, Baku, 1966, s.116.

20 İtilaf Devletleri'nin Tiflis'teki temsilcileri.

21 D.S. Zavriyev, *K NoveyŖey İstorii Severo-Vostonıh Vilayetov Turtsii*, Tibilisi, 1947, s.85.

Van'ın işgalinin ardından şehrin valisi olan Aram'a Rus ordularının Van birliği komutanı Nikolayev tarafından gönderilen 22 Haziran 1915 tarihli ve 34 sayılı talimatta, Ermenilerin bölgedeki Kürt nüfusa saldırmamaları ve köylerini yağmalamamaları bildirilmektedir. Ancak Aram, talimata verdiği protesto cevabında, emirlerin yerine getirilmeyeceğini, henüz işgal edilmemiş bölgelerdeki Müslümanlara uyarı olması amacıyla suçluların en ağır şekilde cezalandırılacağını belirtmektedir.²²

Taşnakların Baş-Gyarninsk birliği komutanı Yarbay Melik-Şahnazarov'un ayrı bir Ermeni tümenine gönderdiği 7 Kasım 1918 tarihli acil damgalı raporunda ise, bölgenin bütün köylerini bombaladıklarını, 30 Türk köyünü ele geçirdiklerini ve geri kalan 29 köyü de bombalamak amacıyla harekât izni istediğini bildirmektedir. Merkezden onay alan Taşnak birliği, Baş-Gyarninsk bölgesindeki onlarca Azeri köyünü yerle bir edecek ve kadın, çocuk, yaşlı, genç yüzlerce insanı öldürecek ve varlıklarını yağmalayacaktır. Bu olayları anlatan Taşnak yarbayının raporu, Ermenistan Devlet Arşivi'nde saklanmaktadır.²³

Ermeni Sovyet tarihçisi A.A. Lalayan'ın ilkönce 1936 yılında *Revolutsionny Vostok* dergisinin 2-3 nolu sayısında, daha sonra da 1938 yılında SSCB Bilimler Akademisi Tarih Enstitüsü'nün yayın organı *İstroriçeskie Zapiski* dergisinin 2. sayısında yayımladığı Taşnak raporu ise, tüyler ürpeticidir. Taşnak subayı, 1920 yılında Beyazıt-Vaaram bölgesinden yazdığı raporunda yapılan uygulamaları övüne övüne hikâye etmektedir:

"Basar-Geçar'daki Türk nüfusu ayırt etmeden imha ettim. Bazen kurşunlara yazık olmasın dersin ya. Bu köpeklere karşı en etkili yol, çarpışmadan sonra sağ kalanları toplayıp kuyuların içine tıkmak ve bir daha dünyada bulunmamaları için yukarıdan ağır

22 SSCB Ekim Devrimi Merkez Devlet Arşivi (TsGAOR SSSR) f. 579, l. 1, d. 1880, y. 3-7'den aktaran: A.O. Arutyunyan, *age*, s.369.

23 Ermenistan Devlet Arşivi (Gosarhiv Armenii) f. 67, d. 644, y. 1-2'den aktaran: A.A. Lalayan, *age*, s.99 vd.

kayalarla ezmek. Ben de öyle yaptım. Bütün erkekleri, kadınları ve çocukları topladım, benim tarafımdan atıldıkları kuyuların içinde kayalarla ezerek hepsinin hayatına son verdim."²⁴

Taşnakların Yağma Politikası

Taşnak birlikleri, bastıkları Müslüman köylerinde ortaçağdan kalan işkence yöntemleri uyguladılar ve yağma yaptılar. Ermeni devletinin içinde bulunduğu parasal krizi bu şekilde aşmaya çalıştılar. Bir Taşnak yetkilisinin Taşnak Hükümeti'nin başı A. Ogancanyan'a yazdığı 21 Haziran 1920 tarihli mektupta, Ermeni yöneticileri Ermeni devletinin eline geçecek zenginliklerin, Ermeniler tarafından yağmalanmasından yakınılmaktadır:

"Zangi-Bassar tarafımızdan işgal edildi. Bu ülke öyle zengin ki, bizim borçlarımızı birkaç defa kapatacak durumda. İki gündür burada görülmemiş bir yağma gerçekleşti. Buğdayları, arpaları, pirinçleri, semaverleri, halıları, paraları ve altınları topladılar. Maliye Bakanlığı, iki görevlisini yanlarında örgütlü bir güç olmadan buraya ancak dün gönderebildi. Devasa bir zenginlik ellerimizden gidiyor."²⁵

Türklere ait malların hükümetin elinde toplanmasını isteyen Taşnak yetkilisinin raporu, Ermenistan Devlet Arşivi'nde bulunmaktadır. Bu konudaki önemli belgelerden bir tanesi de, işgal edilen Kars'ın Ermeni Valisi'nin merkeze gönderdiği rapordur. Vali, bölgedeki Türk-Kürt nüfusun imha edilmesi ve varlıklarının yağmalanmasıyla ilgili rapor verirken, işgal edilen köylerde bütün zenginliği toplama işini ellerine almak konusunda her zaman başarılı olamadıklarından yakınmaktadır. Vali, devamında "Türklerden ve

24 Age, s.101; A. Lalayan, "Kontrevolyutsionny 'Daşnaksutyun' İ İmperialistiçeskaya Voyna 1914-1918 gg.", s.92 vd.

25 Gosarhiv Armenii f. 65, d. 116, y. 96'dan aktaran: A.A. Lalayan, "Kontrevolyutsionnaya Rol Partii Daşnaksutyun", s.100.

Kürtlerden oluşan bölge gerçekten bir hazine gibi. Ama ne yazık ki biz burayı tam olarak kontrol edemiyoruz" demektedir.²⁶

Taşnakların yağma faaliyetinin bir diğer örneğine ise, Ermenistan'daki hâkim kuvvetlerin yayın organlarından biri olan *Jogovurd* gazetesinin 1920 yılındaki 105. sayısında rastlıyoruz. G. Muradyan isimli yazar, bulunduğu Gorçi Gölü'nün kuzey kıyılarındaki Azeri köylerinden Taşnak Hükümeti'nin yağma politikasına hayran bir tarzda şu izlenimleri aktarmaktadır:

"Hükümetimizin çalışmaları sonunda bu köylerin nüfusu Ermenistan sınırlarının dışına atıldı. Ölüm sessizliğinden şaşkına dönmüş, garip bir şekilde miyavlayan ve havlayan, şaşkın sesler çıkaran birkaç kedi ve ayrıca iki-üç köpeğin kaldığı terk edilmiş köyler gördüm. Bu köylerin nüfusu artlarında oldukça yüksek miktarda tohum, patates, buğday ve arpa bırakmışlar. Hükümet, bu köylerden iki milyon pudun üzerinde buğday ve yarım milyon pud patates toplayabilir."²⁷

Ermeni Köylülerine Taşnak İşkencesi

Taşnak kaynakları, Ermeni köylülerinin bizzat Ermeni hükümetinin inanılmaz baskı ve zorbalığı altında yaşadıklarını da belgeliyorlar. Örneğin Taşnak Hükümeti Komiseri V. Agamyan'ın ordudan firarları önlemek bahanesiyle soruşturma veya mahkeme olmaksızın insanları cezalandırdığı ve kurşuna dizdiği belgelere yansımaktadır. Agamyan, firarla suçlanan kişilerin eşlerini, annelerini ve kız kardeşlerini toplayıp, çıplak soyup, köy meydanında bütün insanların gözü önünde kaz yürüyüşünü taklit etmek zorunda bırakmıştır. Taşnak yetkilisi, daha sonra çıplak kadınları dövmüş ve saatlerce suyun içinde tutmuştur. Ardından kadınları tutuklama emri

26 Gosarhiv Armenii f. 67, d. 1769, y. 25'ten aktaran: *age*.

27 *Jogovurd*, No. 105, 1920'den aktaran: *age*, s.100 vd.

veren Agamyan, geceleyin de genç kadınların ve kızların ırzına geçmiştir. Agamyan, hiçbir şekilde cezalandırılmadan görevini uzun süre sürdürmüştür. Taşnak Hükümeti, ancak M. Azarapetov isimli ajanından köylülerin Agamyan'a suikast girişiminde bulunacağını öğrenince onu merkeze almıştır.²⁸

Taşnakların eski bakanlarından Cagetyan, İran'da yayımlanan yazısında, içinde bulunduğu Taşnak yönetimiyle ilgili olarak şunları belirtiyor:

"Bolşeviklerin izini sürmek bahanesiyle hükümet orduları, sözde gönüllü birlikler (humbalar), İcevan (eski Delican) kazasındaki köylük bölgelerde yağma yaptı ve kadınların ırzına geçti. Gönüllü infaz ekibi, köylüleri öyle bir hale getiriyordu ki, bir günde 'humbapeta' (birliğin başı) 'Arç-Mard' (ayı-adam) 50 gönüllüyle bütün kasabayı kuşatıyor ve yerle bir ediyordu. Yaklaşık bin Ermeni köylüsü Azerbaycan topraklarına sürüldü."

Cagetyan, eş dost ilişkileri üzerinden hiçbir yerel yetkilinin cezalandırılmadığını yazarken, şöyle devam ediyor:

"Ermenistan İçişleri Bakanlığı, ülkenin bütün suçlu tiplerinin barınağı haline gelmişti. Bizzat Bakan Krmonyanyan görevinden ayrılmadan bir gün önce devlet hazinesinden 50 milyon ruble zimmetine geçirdi."²⁹

Taşnakların başka bir temsilcisi olan yayıncı Çalhuşyan ise yıllar sonra hükümet polisini "yağma birlikleri" olarak adlandırıyor ve güneşin batmasının ardından başkentinde silahsız dolaşmanın imkânsız hale geldiğini anlatıyor.³⁰

Gerçekten de humbapeta diye anılan Ermeni gönüllü birlikleri sistemi, Ermenistan'da ve komşu ülkelerde anarşi ve yağmayı sistemli

28 Gosarhiv Armenii f. 67, d. 1588, y. 62-63'ten aktaran: *age*, s.101 vd.

29 Bkz. A. Karinyan, "K Harakteristike Armyanskikh Nationalistiçeskikh Teçenyi", *Bolşevik Zakavkazya*, No.9-10, 1928, s.70.

30 Bkz. *age*, s.70 vd.

hale getirmiştir. Gönüllü birliklerin ruh halini yansıtmaları bakımından hep bir ağızdan söyledikleri şu şarkı bestelenmiş bir itiraftır: "Haydi yık, yağmala, öldür ve tak omzuna ceketini, özgürce dolaş!"³¹

Bu ortam, her aklına esenin gönüllü birlik kurmasına yol açmış ve birlikleri birer suç örgütü haline getirmiştir. Deli-Kazar isimli humbapetanın (birliğin başı) aşağıdaki duyurusu bu durumu çok iyi anlatır:

"Erivan bölgesi ve Erivan şehri Ermenilerine duyurulur. Ben, bugün bütün çocuklarla birlikte cepheye gidiyorum. Eğer benim gidişimden sonra birileri kendini Deli-Kazar'ın çocukları diye tanıtip şantajcı olarak adımı kötüye kullanırsa, millet ve askeri iktidar tarafından sert cezalara çarptırılacaktır."³²

Taşnak Hükümeti, 1918 yılına gelindiğinde 35 yaşına kadarki bütün vatandaşları askere çağırılmış ve Türkiye'ye karşı savaş için tekrar "gönüllü" birlikler kurmuştur. Yayın organlarında yaptıkları yayınlarla da alınan bu karara karşı gelenlerin ölümle cezalandırılacağı, "aklı olanın" bu kurallara uyacağı yazılarak tehdit yöntemlerine başvurulmuştur. Bakû'de yayımlanan Taşnak yayın organı *Arev*'in 1 Mart 1918 tarihli sayısı bu gerçekleri içeriyor.³³ Ermenistan Devlet Arşivi'nde saklanan başka bir belgede de, Taşnak Hükümeti'nin komşularla bitmeyen savaşlara ve milletler arası kırımlara asker vermeyi reddeden Berd, Verhniy Karmir, Ahbyur köylerini ve Şamşadinsk bölgesinin diğer köylerini cezalandırmak üzere özel müfrezeler gönderdiği görülmektedir.³⁴

Taşnakların Gümrü'de yayımlanan *Martik* isimli yayın organında, seferberlikten kaçanların köylerine cezalandırmak üzere iki top ve

31 T. Haçikoglyan, *10 Let Armyanskoy Strelkovoy Divizii*, İzdatelstvo Polit. Uprav. KKA, Tiflis, 1930, s.5.

32 *Age*, s.5 vd.

33 *Arev*, No.46, 1 Mart 1918'den aktaran: A. Lalayan, "Kontrevolyutsionniy 'Daşnaktsutyun' İ İmperialistiçeskaya Voyna 1914-1918 gg.", s.96.

34 Ermenistan SSC Merkez Devlet Arşivi (TsGA Arm. SSR) f. 67/199, d. 139, y. 230'dan aktaran: A. M. Elçibekyan, *Ustanovlenie Sovyetskoy Vlasti V Armenii*, İzdatelstvo AN Armyanskoy SSR, Yerevan, 1954, s.76.

bir mitralyözle bir grup askerin gönderileceği ve karşı gelenlerin topa tutulacağı belirtilmektedir.³⁵ Hatta Taşnak iktidarı, asker kaçaklarını önlemek amacıyla "Terör Organı" adını verdikleri birlikler kurmuşlar ve şehrin duvarlarına şöyle duyurular asmışlardır:

"Bütün kaçaklara ve Ermeni halkına duyurulur. 1 Mart gecesi biri at çalarak diğer ikisi alaydan kaçarak, vatana ve Ermeni halkına ihanet etmiş, 3 Ermeni askeri kurşuna dizilmiştir. Geç olmadan bütün kaçakların birliklerine teslim olmaları ve askerlik görevlerini yerine getirmeleri, yoksa aynı cezaya çarptırılacakları duyurulur. Türklerin Şirak'ı basmasına neden olacak hainlere ölüm. Terör Organı. Gümrü, 2 Mart 1918"³⁶

Taşnak Hükümeti'nin, boyun eğmeyen köylüleri cezalandırmak için Zangi nehrinin kolunu kapattığı ve bölgedeki köyleri susuz bıraktığı Ermeni hâkim güçlerinin gazetelerinden olan *Jogavurd*'un 29 Haziran 1920 tarihli sayısında aktarılmaktadır. Bu cezalandırmanın sonucunda birçok insan ölmüş, tarladaki ürünler mahvolmuştur.³⁷

Aynen Kaçaznuni gibi, yaşanan sürecin muhasebesini yapan Taşnakların eski Dışişleri Bakanı Mause Petros da, eski Taşnak başbakanlarından Simeon Vratsyan'a yazdığı açık mektupta mace-racılığın ülkeye yıkım, açlık ve milli çatışmalar getirdiğini belirtmektedir. Petros'un açık mektubu Hınçakların Tebriz'deki yayın organı *Zang*'ın 21 Eylül 1921 tarihli sayısında yayımlanmıştır.³⁸

35 Martik, No.2, 1918'den aktaran: T.P. Agayan, *Veliki Oktyabr i Borba Trudya-şihnya Armenii Za Pobedu Sovyetskoy Vlasti*, İzdatelstvo AN Armyanskoy SSR, Yerevan, 1962, s.134.

36 T. Haçikoglyan, *age*, s.7.

37 *Jogovurd*, No.102, 29 Haziran 1920'den aktaran: A.A. Lalayan, "Kontrevolyutsionnaya Rol Partii Daşnaksutyun", s.102.

38 Bkz. Rusya Toplumsal Siyasal Tarih Devlet Arşivi (RGASPI) f. 64, l. 1, d. 208, y. 167-171.

Türk Ordusu'nu Coşkuyla Karşılamanın Ermeni Köylüleri

Taşnakların Türklere ve Kürtlere karşı giriştiği katliamlar yanında Ermeni köylülerine de şiddet ve baskı uygulaması, Ermeni halkı içinde de geniş tepkiye yol açmıştır. Dahası bazı Ermeni belgeleri, Ermeni köylülerinin Türk Ordusu'na gösterdiği sıcak duyguları yansıtmaktadır. Taşnak Hükümeti ordusu komutanı tarafından, firar eden Ermeni askerleri aramak üzere Eçmiadzin kazasından Gümrü köylerine gönderilen bir Ermeni subayının raporu dikkat çekicidir. Komutan, bu subayın ifadelerine dayanarak genel karargâha 14 Kasım 1920 tarihinde şu bilgileri rapor ediyor:

"Gümrü bölgesi Ermenileri Taşnak subayını düşmanca karşılamış ve hatta birkaç defa Türklere teslim etmeye kalkmışlar. Birçok köyde halk tepkili ve askeriyeyi düşman olarak görüyor. İlhiab ve Kapanak köylerinde kızıl bayraklar çekilmiş. (...) Subayım, M. Kapanak köyünde Selçan Ermenilerinden oluşan atlıların eşliğinde Türk süvari devriyesiyle karşılaşmış. Türkler, ekmek ve tuzla karşılanmış. Köylerde kadınlar kazanlarda yemekler hazırlamışlar. Subayım, yemeği kimin için hazırladıklarını sorduğunda şöyle cevap vermişler: 'Tabii ki Türkler için, sizin için değil.'"³⁹

Bugün soykırımla suçlanan Türk Ordusu'nun bizzat Ermeni halkı tarafından böyle sıcak karşılanması, suçlamanın gerçekle bağlantısı konusunda herkesi yeterince aydınlatmaktadır.

İlginçtir, Taşnakların kendileri, Ermenistan'da Sovyet iktidarının kurulduğu dönemde, varlıklarını korumak için, Türkiye'ye yö-

39 TsGA Arm. SSR f. 68/200, d. 867, y. 278'den aktaran: A.M. Elçibekyan, *Velikaya Oktyabrskaya Sotsialistiçeskaya Revolyutsiya İ Pobeda Sovyetskoy Vlasti V Armenii*, İzdatestv AN Armyanskoy SSR, Yerevan, 1957, s.209

nelimi savunmuşlardır. Yıllarca komünizm düşmanlığı yapan ve Ermeni halkı içinde emperyalizme karşı mücadele eden ileri insanları ezen Taşnaklar, çareyi Türkiye'ye sığınmakta görmüşlerdir. Bu olgu, Türklerin katliam veya soykırım yaptığı yönündeki iddiaları da çürütmektedir. Taşnakların gazetesi *Araç*'ın 20 Kasım 1920 tarihli sayısında yayımlanan "Ateşkes Meselesi ve Yönelimimiz" başlıklı makalede, "eğer Ermeni halkı varlığını korumak istiyorsa Rus değil, Türk yönelimine sahip olmalıdır" ifadesi kullanılır.⁴⁰

Bu tercih, Taşnakların Amerika'daki yayın organı *Ayrenik*'in sayfalarından da açıklanır.⁴¹ Hatta yayın organlarında gerek Abdülhamit gerek İttihat ve Terakki iktidarı döneminde, Türkiye'den haddinden fazla taleplerde bulunarak savaşlara yol açtıklarını ve kıırımın sorumlusu olduklarını yazarlar.⁴²

Kaçaznuni Raporunun ve Ermeni Belgelerinin Eşsiz Değeri

Türk-Ermeni ilişkileri açısından Birinci Dünya Savaşı'nın gerçekleri üzerine tartışmalarda bir belge lafıdır gitmektedir. Ermeni soykırımının geçerliliği veya geçersizliğini kanıtlayacak sihirli bir belge aranmaktadır. Soykırım gibi büyük bir tarihsel olayı bir belgeyle veya birkaç belgeyle ispatlama iddiası, gerçekten de gariptir. Ama ille bu kadar kudretli bir belge aranıyorsa, işte Kaçaznuni raporu eşsiz değerdedir.

Çünkü raporu yazan, Ermenistan'ın ilk başbakanıdır; Türk başbakanı değildir.

40 *Araç*, No.255 20 Kasım 1920'den aktaran: A.A. Lalayan, *age*, s.105 ve T.P. Agayan, *age*, s.31.

41 A. Myasnikov, *Armıanskie Politıçeskie Partii Za Rubejom*, İzdatelstvo "Sovıetski Kavkaz", Tiflis, 1925, s.19.

42 T.P. Agayan, *age*, s.31.

Ve o başbakan, soykırım olarak nitelenen olayları Taşnak Partisi'nin veya Ermeni Hükümeti'nin en yetkilisi olarak yaşamıştır.

Ve savaşın içinde değil, olaylar bittikten sonra bütün savaşın soğukkanlı ve vicdanlı bir değerlendirmesini yapmıştır.

Raporu yazan, savaşan taraflardan birinin başındadır ve üstelik soykırımı uğradığı söylenen tarafın başbakanıdır.

Soykırımı uğradıkları iddia edilen Ermenilerin başbakanı, olayı bir savaş olarak değerlendirmekte ve daha önemlisi emperyalistlere alet olduklarını açık yüreklilikle ortaya koymaktadır.

Elinizdeki belge, Türk arşivlerinde değil, Rus ve Ermeni arşivlerinde bulunuyor. Emperyalistler, Ermeni soykırımı iddialarını değerlendirirken, Ermeni Başbakanı'na güvenmiyorlarsa kime güvenecekler? Eğer Ermeni arşivleri de onları ikna etmiyorsa, hangi arşiv ikna edecek?

Kaçaznuni'nin raporu, emperyalizmin büyük yalanına son vermektedir.

Artık yapılacak iş, Kaçaznuni'nin raporunu ve gerçekleri ortaya koyan diğer Ermeni belgelerini, Türkçe, İngilizce, Almanca, Fransızca, Ermenice, Rusça, Çince, Arapça, İspanyolca ve başka dillerden basıp, dünya ölçeğinde bir kampanya yürütmektir.

İşte gerçekler, hem de ilk Ermenistan Başbakanı, Taşnaksutyun Partisi lideri Sayın Kaçaznuni'nin kaleminden.

Bu raporun birer örneğini ABD Temsilciler Meclisi Uluslararası İlişkiler Komitesi, ABD'nin çeşitli eyalet meclisleri ve hükümetleri, Fransız Millî Meclisi, Alman Federal Meclisi, İsviçre Millî Meclisi gibi kurumlara göndermek yerinde olacaktır. Kabul ettikleri Ermeni soykırımı veya katliamı kararlarının tarihsel gerçeklere ne kadar uygun olduğunu Ermeni Başbakanı'ndan öğrenebilirler.

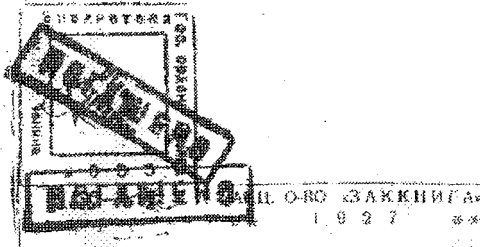
Mehmet Perinçek

11 Kasım 2005, ul. Generala Tyuleneva/Moskova

ОВ. КАЧАЗНУНИ

**ДАШНАКЦУТЮН
БОЛЬШЕ НЕЧЕГО ДЕЛАТЬ!**

С ПРЕДИСЛОВИЕМ С. ХАНОЯНА

Ovanes Kaçaznuni'nin 1927 yılında SSCB (Tiflis)'te yayımlanan *Taşnaksutyun'un Artık Yapacağı Bir Şey Yok* adlı kitabının kapağı.

OKUYUCUYA HİTAP

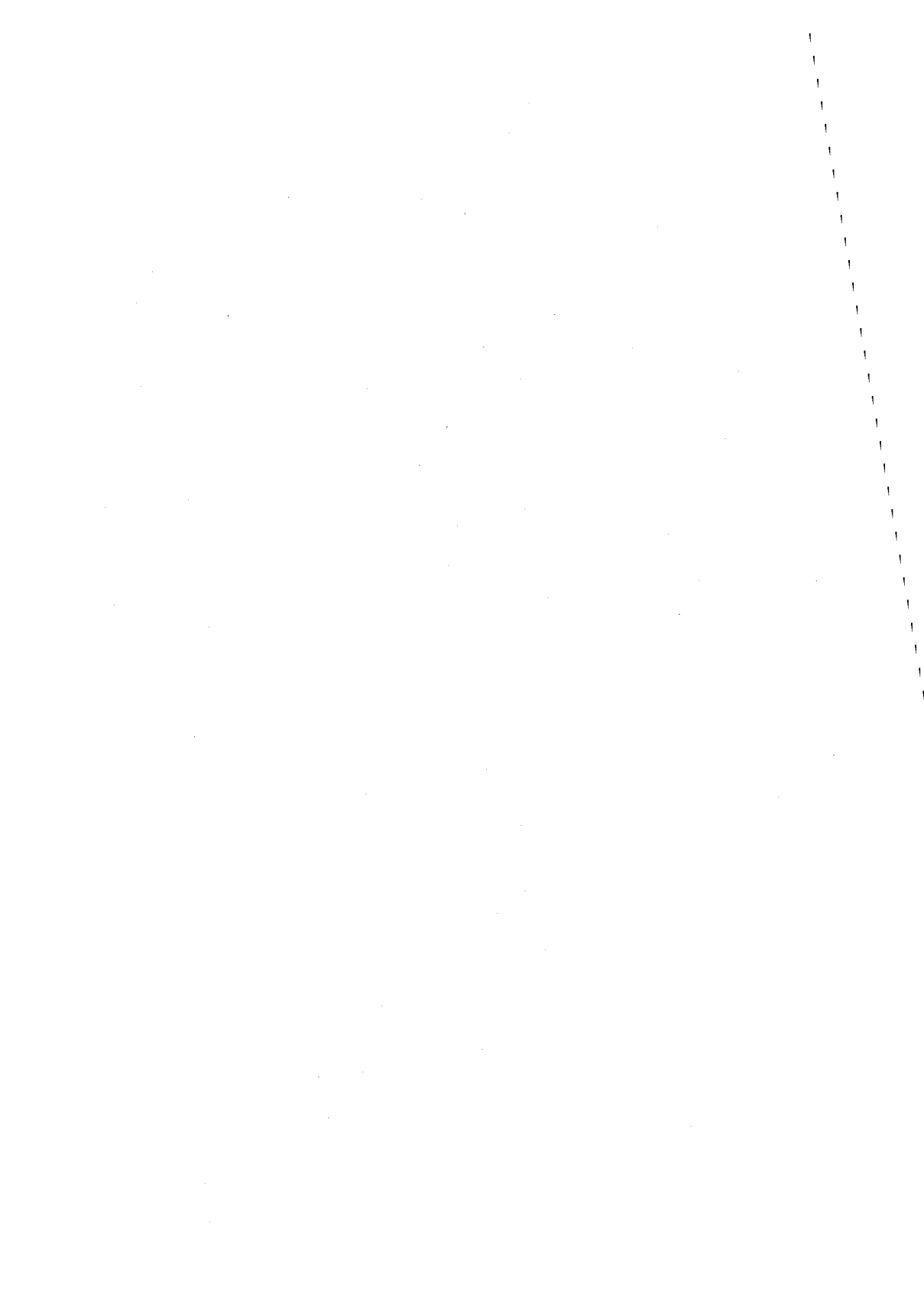
Bu çalışma, Ermeni Devrimci Taşnaksutyun Partisi'nin yurtdışındaki birimlerinin Nisan 1923'te yapılan konferansına sunmuş olduğum tebliğin metnidir.

Burada değinmiş olduğum konuların, sadece partili yoldaşlarım için değil, aynı zamanda her Ermeni açısından üzerinde ciddi ciddi düşünülmesi gereken mesele olduğuna kesinlikle inanmam nedeniyle, bu tebliğin yayımlanmasını ve herkese ulaşmasını istedim.

Tebliğimi, sadece parti çevrelerini ilgilendiren 3-4 sayfayı çıkararak, tam olarak ve herhangi bir düzeltme yapmadan yayımlıyorum.

Ov. K.
Bükreş, 1923

* * *

YOLDAŞLAR!

Bu meseleler, benim gayet uzun ve gayet üzücü düşüncelerimin ana konusunu oluşturmuştur. Sizin de bu konuları düşünmüş olduğunuzdan kuşku duymuyorum. Yalnız, sizin de aynı sonuca varıp varmadığınızı bilmiyorum. Korkarım ki, böyle değildir. Daha fazlasını söyleyeyim: Korkarım ki, benim son kanaatim –ki bunu telaffuz etmek gayet zordur ve ben sadece vicdanımın sesini dinleyerek bunu söyleyeceğim– konferans katılımcılarının toptan tepkisini, belki de öfkesini çekecektir.

Ben buna hazırlıklıyım.

Yalnız şuna inanmanızı rica ederim: Benim açımdan bu sözleri yazmak ve imzalamak, bunları benden duyarken hissettiklerinize kıyasla çok daha zor olmuştur. Söyleyeceğim söz, laubaliliğin ya da yeterince düşünülmemiş kanaatlerin bir sonucu değildir. Köklü kanaatlerin ve net bir bilincin sonucudur, zira ben düşünmek ve anlamak, muhakeme etmek, değerlendirmek ve duruş belirleyebilmek yeteneğine sahibim.

Bu yüzden, azıcık sabır göstermenizi ve konulara önyargısız yaklaşmaya çalışmanızı rica ediyorum. Biliyorum, parti kaygılarıyla yaşayan ve parti kıstasları çerçevesinde düşünen kişilerin bunu yapabilmesi kolay değildir.

Bu yüzden bu konuyu yersiz buluyorsanız, sizlerden özür diliyorum. Başka koşullarda bu sözler gereksiz ve yersiz görünebilirdi. Fakat benim suçacağım tebliğin farklı içeriği, sizlerin geniş bakış açınıza ve bilinçlerinize hitap etmemi zorunlu kılıyor ve bana hak veriyor. Konuya geçiyorum.

Varacağım sonuçların esaslı biçimde gerekçelendirilmesi amacıyla, büyük savaştan başlayarak Lozan Konferansı'na kadar geçen dönemde Ermeni meselesinin bazı aşamalarını ve Taşnaksutyun Partisi'nin bu dönemdeki rolünü belleklerinizde tekrar canlandırmak isterim.

1914 yılı sonrasında Ermeni meselesi hangi aşamalardan geçti, olaylar nasıl gelişti, nasıl oluştu, birbirini nasıl izledi ve nereye girdi, bu arada partimiz ne yaptı ve ileride ne yapması gerekir?

Bu konulara yoğunlaşarak, yakın geçmişi hatırladığımda, önemli hususları ikincil ve tesadüfi olanlardan ayırdığımda ve olayları kronolojik düzen içinde sıraladığımda şu manzarayı görebiliyorum:

1. 1914 sonbaharında, Türkiye henüz savaştan taraflardan birine katılmamış, fakat savaş hazırlıkları içindeyken, Güney Kafkasya'da büyük gürültü içinde ve enerjik biçimde Ermeni gönüllü birlikleri oluşturulmaya başlandı. Sadece birkaç hafta önce Erzurum'da yapılan kongrede gönüllü birlikler konusunda alınan olumsuz karara rağmen, Ermeni Devrimci Taşnaksutyun Partisi (EDDP) hem bu birliklerin oluşturulmasına hem de bunların Türkiye'ye karşı gerçekleştirdikleri askeri operasyonlara aktif biçimde katıldı. EDDP'nin Güney Kafkasya birimleri ve partinin bazı önde gelenleri, gayet ciddi sonuçları da beraberinde getirecek olan böylesine zor ve sorumluluk gerektiren bir konuda partinin üst karar organı olan kongrenin iradesine karşı geldiler.

Neden?

Çünkü kendileri de kitle sendromuna yakalanmış olup, akıntıya kapılmışlardı.

Bu vesileyle, daha önceki dönemde de Taşnaksutyun'un Güney Kafkasya'da kendisi dışında oluşan bazı hareketlerin kurucusu ve müteşebbisi değil, sadece katılımcısı olduğunu hatırlıyorum ve sizlerle de hatırlatmak istiyorum. 1903 (kilise malvarlıklarına el konulması dolayısıyla yapılan protesto ve gösteriler) ve 1905-1906 yıllarında (Ermenilerle Müslümanlar arasındaki kanlı çatışmalar) durum böyle

olmuştur: Keza ilk geniş çaplı işçi hareketleri (1903-1906) sırasında da böyle oldu ve Taşnaksutyun Bakû'de, Tiflis'te, Batum'da diğer sosyalist partilerin politikaları ve taktikleri doğrultusunda yönlendirildi.

İleride göreceğiniz gibi, bu özgün çizgi bizim sonraki dönem faaliyetlerimizde de kendini belli etmiştir.

"Gönüllü birliklerin kurulması gerekir miydi" sorusu günümüzde elbette anlamsızdır. Tarihsel olayların kendine özgü çelik bir mantığı vardır. 1914 sonbaharında Ermeni gönüllü birlikleri kuruldu ve Türklere karşı faaliyete geçti: Bu gelişme, Ermeni halkının hemen hemen çeyrek yüzyıl boyunca beslenmiş olduğu psikolojik ortamın doğal ve kaçınılmaz bir sonucuydu. Bu psikoloji kendine bir biçim bulmalıydı ve onu buldu.

Ve bu hareketi durdurmak (bunu istese bile) Taşnaksutyun'un görevi değildi. O sadece mevcut eğilimi kullanabilir, birikmiş istek ve umutları yönlendirerek dışa vurulmasını sağlayabilir, keza hazır bir gücü örgütleyebilirdi. İmkânları ve otoritesi bu kadarına yetecek durumdaydı. Harekete karşı gelmek ve kendi çizgisini sürdürülebilmek konusunda ise partimiz güçsüzdü; çünkü partinin kendisi, güdülere güçlü fakat bilinci zayıf olan bir kitle durumundaydı.

Günümüzde kimin suçlu olduğunu sormak da anlamsızdır (eğer sorumluluk konusu gündeme gelebilirse). Piskopos Mesrop, A. Hatisov, doktor Zavriev, S. Arutyunov, Dro ve Andranik olmasaydı, başkaları bulunacak ve aynı şeyleri yapacaktı. Gönüllü birliklerin kurulması bir yanlışa; bu yanlışa, kökleri uzak geçmişte aranacak bir siyasal çizginin doğal devamı ve sonucudur. Şimdilik şunu tespit etmek gerekir ki, biz bu gönüllü hareketine aktif biçimde katıldık ve bu katılım parti kongresinin kararına rağmen gerçekleşti.

2. 1914 kışı ve 1915 yılının ilk ayları, Taşnaksutyun da dahil olmak üzere, Rusya Ermenileri açısından bir heyecanlanma ve umut dönemiymişti.

Biz kayıtsız şartsız Rusya'ya yönelmiş durumdaydık.

Herhangi bir gerekçe yokken zafer havasına kapılmıştık; sadakatimiz, çalışmalarımız ve yardımlarımız karşılığında Çar Hükümeti'nin (Güney Kafkasya Ermenistanı ile Türkiye'nin Ermeni eyaletlerinden oluşan) Ermenistan'ın bağımsızlığını bize armağan edeceğine emindik.

Aklımız dumanlanmıştı. Biz kendi isteklerimizi başkalarına mal ederek, sorumsuz kişilerin boş sözlerine büyük önem vererek ve kendimize yaptığımız hipnozun etkisiyle, gerçekleri anlayamadık ve hayallere kapıldık.

Güya sarayda naip tarafından sarf edilmiş olan birtakım gizemli laflar dilden dile dolaşıyordu. Sürekli birtakım mektuplara (Vorontsov-Daşkov'un Katolikos'a yazmış olduğu mektup) atıf yapıyor ve tarafımızca bu mektuplar, ileride taleplerimizi öne sürebileceğimiz ve haklarımızı savunabileceğimiz bir zemin olarak sunuluyordu. Oysa ustalıklı düzenlenmiş olan bu mektuplar, istek üzerine her türlü anlamın yakıştırılabileceği gayet genel ve belirsiz öneriler dışında bir şey içermiyorlardı.

Ermeni halkının gücü, onun siyasal ve askeri önemi, keza Ruslara verdiği destek fazla abartıldı. Bizim gayet mütevazı imkânlarımıza fazla değer vererek, sonuçta kendi umut ve beklentilerimizi de abarttık.

3. 1915 yaz ve sonbahar döneminde Türkiye Ermenileri zorunlu göçe (tehcir) tabi tutuldu, kitlesel sürgünler ve baskınlar gerçekleştirildi. Bütün bunlar Ermeni meselesine ölümcül bir darbe vurdu.

Tarihsel Ermenistan'ın, bize devreden gelenekler ve Avrupa diplomasisinin vaatleri doğrultusunda, bağımsızlığımızın temelini oluşturması gereken bölgeleri boşaltıldı; Ermeni vilayetleri Ermenisiz kaldı.

Türkler ne yaptıklarını biliyorlardı ve bugün pişmanlık duymalarını gerektirecek bir husus bulunmamaktadır; sonradan da anlaşıldığı üzere, Türkiye'de Ermeni meselesinin temelli çözümü açısından bu yöntem en kesin ve en uygun bir yöntemdi.

Ve bugün, bizim milislerin savaşa katılmalarının Türkiye Ermenilerinin kaderini ne derecede etkilediği sorusunu sormak da abesdir. Sınırın bu tarafında bizim farklı bir çizgi izlemiş olmamız durumunda, acımasız baskıların olmayacağını kimse söyleyemez. Türklerle karşı düşmanlığımızın teraziye konulmaması durumunda söz konusu baskıların da aynı nitelikte olacağını kimse söyleyemez.

Bu konuda değişik görüşler olabilir.

Gerçek, gerçek olarak kalmaktadır ve burası çok önemli ki, Türk egemenliğine karşı onlarca yıl önce başlatılmış olan mücadele, Türkiye Ermenilerinin sürülmesi ve yok edilmesiyle, dolayısıyla Türkiye Ermenistanı'nın boşaltılmasıyla sonuçlanmıştır.

Korkunç gerçek böyledir.

Bırak, bundan sonra uyar dünya Türklerin ifade edilmesi zor kötülükleri karşısında sarsılsın. Parlamentolarda ve sivil toplantılarda devlet adamları katil Türkleri tehdit etsin. "Sarı", "mavi" ve diğer renklerde kitaplar yayımlansın. Her türlü dinin mabetlerinde rahipler zalim Türklerin cezalarını bulmalarını dilesin. Dünya basını korkunç tasvirler ve tanıkların anlatılarını yayımlasın. Bütün bunların ne anlamı var? Gereken yapılmıştır ve Arabistan çöllerine saçılmış cesetleri sözcüklerle diriltmek, yıkılan evleri ve boşaltılan ülkeyi sözcüklerle kurtarmak imkânsızdır.

4. 1915 yılının ikinci yarısı ve 1916 yılının tamamı bizim için genel bir yas dönemi oldu.

Van, Eleşkirt, Basen mültecileri, kıyımdan kurtulabilmiş olanların tamamı; onbinlerce, yüzbinlerce kişi gelip Rusya'nın Ermeni kazalarına doldular. Aç, çıplak, hasta ve korku içindeki insanlar köylerimize ve şehirlerimize doldu. Bu aç kitle, kendisi ekmek bulamayan bir ülkeye gelmiş bulunuyordu. Güçsüz, hasta, dermansız mülteciler açta kalmıştı. Şirak ve Ararat vadileri muazzam bir hastaneyi andırıyordu; buralarda binlerce Ermeni bizim gözlerimiz önünde, eşliğimizin hemen yanı başında açlıktan ve hastalıktan ölmekteydi.

Biz bu değerli insan hayatlarını kurtarmak konusunda acizdik. Kızgınlık ve korku içinde bulunan bizler suçlu arıyorduk ve bu suçluyu hemen "Rus hükümeti ile onun kallesçe politikaları" olarak belirledik.

Siyasal açıdan olgunlaşmamış ve dengesiz insanlara özgü bir şaşkınlık içinde, bir uçtan diğerine savrulmaktaydık. Rus hükümetine karşı dünkü inancımız ne denli körü körüne ve temelsiz idiyse, bugünkü suçlamalarımız da o denli körü körüne ve temelsizdi.

Rusların kasıtlı olarak ağır davrandığı, kararsızlık sergilediği; yerli Ermenileri kesmek için Türklere gerekçe ve imkân sağladığı söyleniyordu. Güya Ruslar, Ermenistan'ı boşaltmak ve ileride oraya Kozakları yerleştirmek için böyle davranmışlardı. Kont Lobanov-Rostovski'nin herkesçe bilinen "Ermenilersiz Ermenistan" projesi gerçekleştiriliyormuş.

Yalnız halk değil, partimiz ve akli başında yoldaşlarımızın birçoğu da böyle düşünmekteydi.

Biz, Rus hükümetinin izlediği çizgiyi açıklamak için mutlaka bir Ermenisiz Ermenistan projesinin olması gerekmediğini; onun planlarında Türkiye Ermenilerinin savunmasını her ne pahasına olursa olsun üstlenmek gibi bir hususun yer almadığını anlamak istemiyorduk. Böyle bir plan elbette yoktu. Biz sadece kendi isteklerimizi Rus hükümetine de mal ederek, onu ihanetle suçlamaktaydık.

Tabii ki bizim gönüllü birlikler Van ile Muş'u bir an önce ele geçirmeye çalışıyorlardı. Oraya Ermenileri kurtarmak için gidiyorlardı. Oysa Rus ordu birlikleri Ermeni gönüllülerden oluşmuyordu ve farklı amaçları vardı. Onlarda görülen ve bizim ihanet olarak değerlendirdiğimiz yavaşlık ve kararsızlık, Rus komuta kademelerinin olağan zafiyetiyle (ki bu tür zafiyet örnekleri diğer cephelerde de çok sayıda görülmüştür) ya da tarafımızca bilinmeyen genel askeri koşullarla açıklanabilir.

Bu olay fevkalade özgün ve gayet ilginç olup, özel olarak ele almamızı gerektirmektedir. Siyasal bir parti olarak biz, meselemizin

Rusları ilgilendirmediğini ve onların, gerektiğinde bizim cesetlerimizi çiğneyerek geçip gidebileceklerini unutmuşuk.

Bunu anlamadığımızı, bilmediğimizi söyleyemem. Elbette biliyorduk ve gerektiğinde gayet iyi biçimde formüle edebilmiştik. Fakat bu formülün anlamını tam olarak kavramış değildik; bildiklerimizi unutuyor ve çoğu zaman safça savaşın salt Ermeni meselesi yüzünden yapıldığını düşünüyorduk. Ruslar saldırıya geçtiklerinde onların Ermenileri kurtarmaya gittiklerine; geri çekildiklerinde ise bizleri kesmeleri için Türklere imkân sağladıklarına inanıyorduk.

Her iki halde biz de sonuçlar ile amaç ve niyetleri karıştırmaktaydık.

Rusların ihanetinin kanıtlarını arıyor ve elbette buluyorduk; ki altı ay önce de Rusların iyi niyetli yaklaşımlarının kesin kanıtlarını aynen bu şekilde aramış ve bulmuşuk.

Kötü kaderden şikâyet etmek ve felaketlerimizin sebeplerini kendi dışımızda aramak acıklı bir durumdur; bu bizim milli psikolojimizin karakteristik bir özelliğidir ve Taşnaksutyun Partisi de bundan kaçamamıştır.

Rusların bize kalleşçe davrandığı inancında sanki özel bir teselli vardı (daha sonra da sıra Fransızlara, Amerikalılara, İngilizlere, Gürcülere, Bolşeviklere, tek kelimeyle bütün dünyaya gelecekti).

Sanki saf ve uzak görüşlü olmamamız bir kahramanlıktı; ve sonunda öyle bir duruma düştük ki, isteyen herkes bizi kolayca atlatı, ihanet etti, kesti ve başkalarının kesmesine imkân verdi.

5. 1917 Şubatı'nda Rus devrimi patlak verdi. Hiç beklenmedik biçimde önümüzde yeni imkânlar açıldı.

Rusya'da demokratik bir düzen kurulmaktaydı. Gündemde fevkalade önemli sosyal konular (örneğin toprakların kamulaştırılması) vardı. Demokratlar ve sosyalistler olarak bizler, bu yeni düzeni coşkuyla karşıladık. Aynı zamanda milli bir siyasal parti olarak biz, yönetim yetkilerinin merkezden devralınması, bölgelerin ve halkaların özerkliği konularına kilitlendik.

Yoğun bir çalışma başlatıldı.

Eski devlet aygıtının değiştirilmesi, yeni yönetimin yerel birimlerinin kurulması gerekiyordu. Devrimin ilk aşamasını yaşayan merkezi hükümet bu konuyla ilgilenmek durumunda değildi. Bu konu tamamen yerli kadrolara emanet edildi. Toplumsal kurumlarla, örneğin siyasal partilere, işçi sendikalarına, milli hükümetlere görev verildi (daha doğrusu onlar kendileri bunu görev edindiler).

Birçok milletin yaşadığı Güney Kafkasya'da bu milletlerin yönetime katılımı özellikle karmaşık ve zor bir konuydu. Önemli merkezlerde milli konseyler ve bu arada Ermeni milli konseyleri de kuruldu.

Tiflis'te Güney Kafkasya Komiserliği ile İşçi, Asker ve Köylü Sovyetleri Güney Kafkasya Merkezi kuruldu. Bunlar merkezi yönetimin birbirinden bağımsız olan iki kuruluşuydu ve devlet kurumları oluşturuluncaya kadar bölgeyi yönetmekle görevliydi.

"Sovyetler Merkezi" yıl sonuna doğru otoritesini kaybetti ve siyasal sahneden uzaklaştı. Buna paralel olarak Güney Kafkasya Komiserliği güçlendi ve bütün Güney Kafkasya'nın hükümeti haline geldi.

6. Daha sonra Seym'de¹ ve Güney Kafkasya hükümetinde olduğu gibi, "Komiserlik" de bir koalisyondur.

Bu koalisyon, adı ve biçimi itibarıyla partileri, öz itibarıyla ise ulusları temsil ediyordu. Başlıca partiler şunlardı: Menşevik fraksiyonu, sosyal demokratlar, Musavat ve Ermeni Devrimci Partisi Taşnaksutyun. Fiilen bunlar bölgenin başlıca üç halkını –Gürcü, Azerbaycan Tatarları ve Ermenileri– temsil ediyorlardı.

Komiserlikte ve daha sonra da hem Seym'de hem de hükümette hâkim konum, yönlendirici rol Gürcü Menşeviklerindeydi.

Neden?

İşte bazı sebepler.

Birincisi, Komiserlik kendi yetkilerini Petrograd'daki Geçici Hükümet'ten, daha doğrusu Devlet Duması çevrelerinden devralmıştı. Duma'da Gürcü milletvekilleri Rusya Sosyal Demokrat Partisi gibi

1 Seym: Kafkasya Meclisi (Çevirenin notu).

güçlü bir örgüte dayanarak eskiden beri önemli bir konum elde etmiş, etki kazanmış ve ilişkiler kurmuştu. Güney Kafkasya'da bir "Komi-serlik" kurulduğunda, öncelik, Duma'daki varlıkları göze çarpmayan Ermenilere ya da Tatarlara² değil, doğal olarak Gürcülere verilmişti.

İkincisi, devlet işlerinin yürütülmesi konusunda Gürcüler arasında az ya da çok hazırlıklı kişiler vardı. Bunlar büyük bir siyasal partinin ve daha sonra da Duma'nın çalışmalarına aktif katılmaları sayesinde birtakım alışkanlıklar ve tecrübeler edinmişlerdi. Oysa ne biz, ne de Musavatçılar böyle bir okuldan geçmiştik, hazırlıklı değildik. Musavat yeni bir partiydi, Taşnaksutyun ise esasen yeraltı faaliyetleri için hazırlıklıydı. Hiç kuşkusuz parti liderlerinin durumu da belli bir önem arz etmekteydi. Gürcüler birkaç yetenekli kişi, toplum önderi çıkarmışlardı; onlarla yan yana oturabilecek kimsemiz yoktu ve biz onların arkasında, ikinci ya da üçüncü sıraları işgal ediyorduk.

Başka bir husus: Eski rejim döneminde Güney Kafkasya'da devlet işleri esasen Gürcülerin elindeydi. Bu durum devrim sonrasında da devam etmekteydi, zira teknik çalışmaların yürütülebilmesi konusunda Gürcüler arasında hazırlıklı insan daha fazlaydı. Resmî hizmet deneyimi, doğal olarak Gürcülerin devlet yönetiminde pekişmesi bakımından sağlam bir zemin oluşturmaktaydı. "Komi-serlikten" başlayarak, demiryolu ve posta-telgraf işlerine kadar her alanda durum böyleydi.

En önemlisi ise şu husustu: Güney Kafkasya'da Gürcü halkı en bilinçli ve en iyi örgütlenen halktı. Ayrıca Gürcü halkının fiziki varlığına yönelik herhangi bir tehdit bulunmuyordu. Bu yüzden Gürcüler diğerlerinden güçlüydü.

Gürcü halkının coğrafi konumu ve bir arada yerleşmiş olması, savaşta daha az zarar görmesi, yakın komşularıyla (varlığını tehdit edebilecek düzeyde) bir anlaşmazlığın olmaması sayesinde Gürcüler seslerinin duyulması konusunda Ermeniler ve Azerbaycanlılara kıyasla daha şanslıydılar.

2 "Tatar" adı altında Azerbaycan Türkleri kastedilmektedir. Yazar bu konuda bir dönem Çar yönetimi tarafından kullanılan bu tanımlamayı tercih etse de, bazen "Azerbaycanlılar" tanımını da kullanmaktadır. (Çevirenin notu.)

Gürcüler, gerektiğinde Türkiye ve Azerbaycan'la her halükârda Ermenilere kıyasla daha kolay anlaşabilirlerdi. Dahası Gürcistan dışında, hayatları tehdit altında olan bir Gürcü kitlesi yoktu, oysa Ermenilerin Azerbaycan'da, Azerbaycanlıların da Ermenistan'da soydaşları vardı.

Gürcüler kendi ülkelerinde sakin sakin yaşamaktaydılar; komşularıyla belli sınır anlaşmazlıkları olsa da bunların kaynağı emperyalist iddialardı ve bu anlaşmazlıklar, Gürcistan'ın bugününe ya da geleceğini tehlikeye sokmadan artırılabilir ya da tamamen giderilebilirdi.

Ermeni-Türk ve Ermeni-Tatar ilişkileri ise farklıydı. Bunların arasında yüzyıllardan beri devam eden sorunlar vardı ve bunların önemli çatışmalar olmadan çözülmesi imkânsızdı. Batıda kesin yenilgiye uğrayan Türkiye, kuzeydoğuda kendi istikbalini temin etmek ve sağlama almak istiyordu. Ve burada Ermeniler, Erzurum ile Bakû arasına girmiş olup, Türklerin yolunu kesmekteydi.

Ermeniler ile Azerbaycanlılar arasında çözülmesi imkânsız toprak anlaşmazlıkları vardı. Mesele bir-iki ilçe ele geçirmek değil, millî kitlenin kesintisiz bir coğrafyada devamını sağlamaktı. Bu istek hem Ermenilerde hem de Azerbaycanlılarda vardı. Ermenistan Tatarlara ait Şarur-Nahçıvan olmadan yaşayamazdı; ve Nahçıvan'ın Ermenistan için önemi Zakatala, Ahılkelek ve Lori'nin Gürcistan için arz ettiği önemden farklıydı. Hem Ermenistan'ın hem de Azerbaycan'ın şanssızlığı bu noktadaydı.

Siyasal bakımdan yetişkin halkların barışçı bir çözüm bulması belki de mümkündü. Fakat ne bizde ne Azerbaycanlılarda böyle yetişkinlik vardı; bu yüzden söz konusu anlaşmazlık, karşılıklı düşmanlık ve güvensizlik kaynağı olmuştu.

Gürcüler kendi ayrıcalıklı durumlarını pekiştirmek amacıyla Ermeni-Türk ve Ermeni-Tatar anlaşmazlıklarını ustaca (daha güçlü bir ifadeyle fırsatçılıkla) kullandılar. Türklere ve Tatarlara dayanarak ya da kendi sınırlarını bu veya diğer yönde düzeltmekle tehdit ederek, bizi zor durumlara soktular ve kendi isteklerine uymaya

zorladılar. Bizimle ittifak yapmaları gerektiğinde ise, Azerbaycanlıları tehdit etmeye başladılar. Bu tür davranışlar siyasal bakımdan tam bir şantaj olarak, Gürcülere komşuları karşısında üstünlük sağladı ve onların hegemonyasını temin etti.

Ben konuyu biraz dağıttım, fakat söz konusu dönemde Güney Kafkasya'daki siyasal durumun anlaşılması bakımından buna ihtiyaç var.

Partimizin şunu anlaması ve aklında tutması gerekir ki, en zor günlerde Gürcü Sosyal Demokrat Partisi'nin hegemonyası altında ve onun kuyruğunda sürünerek hareket etmiştir.

7. 1917 Eylül'ünün son günlerinde Tiflis'te Ermeni kurultayı yapıldı. Kendi yürütme organı olan bir milli kurul kurularak, 'Merkezi Milli Konsey olarak adlandırıldı. Bu Milli Konsey daha sonra Güney Kafkasya Ermeni halkı adına hareket etti ve milletin tamamının yetkili temsilcisi oldu.

Hem kongrede, hem de kurul ile konsheyde öncü rolünü Taşnaksutyun oynadı.

8. Aynı yılın sonlarında Güney Kafkasya'da Bütün Rusya Kurucular Meclisi üyeliği seçimleri yapıldı.

Seçim öncesi kampanyalara katılan partilerden Menşevik Sosyal Demokratlar 12, Musavat 10, Taşnaksutyun 9 koltuk elde etti, diğer partilerin elde ettiği koltuk sayısı önemsizdi.

Bu üç büyük parti, siyasal ağırlıkları itibarıyla Gürcüler, Tatarlar, Ermeniler olarak sıralanan üç büyük halkı temsil ediyordu. Bu seçimler Ermeni halkının bünyesinde en güçlü, daha doğrusu yegâne güçlü ve organize partinin Taşnaksutyun olduğunu ortaya koydu.

9. Bütün Rusya Kurucular Meclisi toplanamadı. Ekim'de Bolşevik ihtilali patlak verdi, Petrograd ve Moskova'da zafer kazandı, Sovyet düzenini ilan etti ve burjuva eğilimli olduğunu düşündüğü Kurucular Meclisininin toplanmasına müsaade etmedi.

Güney Kafkasya, Şubat Devrimi'ne sadık kalarak, Sovyet egemenliğini ve Sovyet düzenini tanımadı.

Neden?

Çünkü bizim bu kenar bölgede hâkim partiler geniş tabanlı demokrasi platformunu tercih etmekteydiler ve bu yüzden sınıf, özellikle de parti diktatörlüğünü kabul edemezlerdi. Bunun yanı sıra, ülkenin tam bir sosyalist, hele komünist düzen için olgunlaşmadığını düşünmekteydiler (ayrıca Musavat Partisi'nde sosyalizm adına hiçbir şey yoktu). Ermeni Devrimci Partisi (EDP) Taşnaksutyun'un sosyalist niteliği yüzeysel olup, parti kitleleri arasında derin kökleri yoktu. Gürcü Menşevikler arasında ise milliyetçi anti-Rus akım güçlüydü.

İkincisi; Güney Kafkasya siyasal yaşamında havayı belirleyen Gürcü Menşevikleri, Bolşeviklerden kopmuş olup, açıkça onlara karşıydılar.

Kendi ahkâmlarına ve partilerinin genel siyasal çizgisine sadık kalan Menşevikler, kendi Rus yoldaşlarının Rusya'da izledikleri politikaları bizim buralarda aynen izlemekteydiler. Bakû'yü ele geçirmek yönünde coşkun bir istek içinde olan ve Pantürkizm ideallerine kapılan Musavat ise Rusya'dan bir an önce ayrılmak istiyordu.

Ermeni Devrimci Partisi Taşnaksutyun, Bakû'de Tatar egemenliği kurulmasından endişe duyarak, yerli Bolşeviklerle sıkı ilişkiler içine girmişti ve onlara yardım ediyordu. Tiflis'te ise, Gürcü ve Tatarları görmezden gelemiyor ve Bolşevik politikaları uygulayamıyordu. Bunu, istese bile başaramazdı. Fakat istek de yoktu, zira Bolşevik ideoloji ve taktikleri çekici gelmiyordu.

Partimiz kısmen içerdeki kanaatlerin kısmen de dış etkenlerin baskısı altında Bolşevizm karşıtı kampta yer almaktaydı.

10. Yoldaşlarımızın Bakû'de sergiledikleri ortalama ve zoraki durumu da burada hatırlatmamız gerekir. Onbinlerce proletaryası ve güçlü işçi örgütleri olan sanayi şehri Bakû, Bolşevizmin gelişmesi bakımından daha uygun koşullara sahipti. Bütün Güney Kafkasya'da orası, devrimin ilk günlerinden itibaren Bolşeviklerin güveni-

lir bir sığınak ve sağlam bir destek bulabildiği tek bölgeydi. Bakû, Ekim Devrimi sonrasında bile Güney Kafkasya Komiserliği'nin egemenliğini biçimsel olarak inkâr etmiyordu. Gerçekte ise yönetim iki yerel organın –Toplumsal Kurumlar Sovyeti ile İşçi Temsilcileri Sovyeti'nin– elindeydi.

Bunlardan ilkinde Bolşevik karşıtı akımlar, ikincisinde ise Bolşevikler hâkimdi.

Partimizin her iki organda temsilcileri vardı. Birbirinden bağımsız ve farklı nitelikte olan bu organlar arasında açık bir hâkimiyet mücadelesi sürdürülmekteydi.

İlk dönemde Toplumsal Kurumlar Sovyeti güçlüydü (burada ılımlı sosyalistler ile liberal burjuvazi, Bolşeviklere karşı sessizce bir blok oluşturmuşlardı). İşçi Temsilcileri Sovyeti ise günden güne güçlenmekteydi ve 1918 Ocak ayına gelindiğinde artık duruma hâkimdi.

Bu Sovyeti Bolşevikler yönlendirmekteydi. O zaman Bolşevikler önemli bir güç değildi; başarıları esasen karşı kamptaki güvensizlik ortamından kaynaklanmaktaydı.

Sadece iki parti –Musavat ile Taşnaksutyun– Bolşeviklere karşı gerçek bir güç ortaya koyabilirlerdi. Fakat Bolşevizme karşı mücadelede başarı kazanabilmek için bu iki partinin ittifak halinde davranması gerekirdi, halbuki bu düşünülemezdi bile; zira karşılıklı güven söz konusu değildi. Taşnaksutyun anlıyordu ki, onun Musavat'a desteği sadece Bolşevik tehdidi ve tehlikesi var olduğu için gerekmektedir. Bolşevikleri bertaraf ettikten sonra Musavat ikinci planda Taşnaksutyun'u siyasal sahneden silmek zorundaydı. Hiç kuşkusuz silahlı Taşnak birliklerinin yardımıyla Musavat'ı yok ettikten sonra Bolşevikler de aynı biçimde davranacaklardı. Bakû Ermeni cemaatına göre, Musavat diktatörlüğüne kıyasla Bolşevik diktatörlüğü daha makbuldü.

Bakû'de bizimkilerin Bolşevik hareketine giderek daha fazla kapılmaları ve bu hareketin bir nevi dayanağı olmaları bununla açıklanabilir.

Biz Tiflis'te kendimiz istemeden Gürcü Menşeviklerin hegemonyası altına girdiğimiz gibi, Bakû'de de Bolşeviklerin etkisi al-

tındaydık. Her iki durumda da bizi buna iten Türk-Tatar tehdidiydi. Bolşevikler bizim desteğimizi alarak Bakû'de Musavat'ı darmadağın ettiler (Mart 1918); biz ise Bolşeviklerin Rus unsurlarının yardımıyla Bakû'yü Türk-Tatar saldırısından koruyabildik.

Daha sonra, yine bizim girişimlerimizle İran'dan İngiliz birlikleri davet edildi. Bu, Bolşeviklerin Rusya'ya kaçmak için hazırlandığı ve artık gemilere yerleşmekte oldukları en son dakikalarda gerçekleşti.

İngilizler Bakû'ye esaslı biçimde yerleşebilseydiler olayların seyri belki daha farklı olabilirdi. Oysa İngiliz birliklerinin sayıca azlığı halka güven vermedi, onlar kayıklara oturdular ve İran'a geri döndüler.

Biz yalnız kaldık; İngilizleri izleyerek İran'a kaçırmaktan başka bir şey yapamadık.

Bu zamana kadar Gence'de bulunan Azerbaycan hükümeti, Türk ordu birlikleri ve silahlı halkla beraber Bakû'ye girdi. Ermeni halk acımasızca katledilmeye başlandı; aynen Mart ayında Bolşevik-Musavat çatışması sırasında Müslüman halkın (daha küçük çapta) katledildiği gibi.

Bu olaylar Ermenistan dışında, Tatar bölgelerinden birinde cereyan ediyordu; fakat bizim siyasal durumumuza yansımakta, bu durumu karmaşık hale getirmekte ve zorlaştırmaktaydı.

Tatarlar sürekli olarak Türkleri bize karşı kışkırtıyor, bir an önce Bakû'ye girebilmek için onların saldırısını hızlandırıyorlardı. Bu amaçla Mart olayları konusunda ustaca spekülasyon yaparak, bu olayları tamamen Ermenilere mal ediyorlardı. Tabii ki bizimle Bolşevikler arasındaki temaslar Gürcülerin hoşuna gitmiyordu; onlar bize yan bakıyor, Güney Kafkasya'nın kapılarını Rus Bolşeviklere açabilmek için fırsat kolladığımızı düşünüyorlardı. Bunun yanı sıra cilveleştikleri Almanların Tiflis'te buldukları bir ortamda İngiliz birliklerin Bakû'ye getirilmesini, Gürcü-Alman-Türk-Tatar politikalarına bir ihanet olarak değerlendirmekteydiler.

Bakû'de izlediğimiz politikalar sonucunda komşularımız bizi bağımsız müttefikler olarak görmeye başladılar. Bakû'deki yoldaşlarımız ise, Bakû'de durumlarını pekiştirerek ve Türk-Tatar birliklerini Bakû üzerine çekerek, Ermenistan'ın geriye kalan kısmını Türk saldırılarından koruyabileceklerini düşünüyor ve kendi politikalarını bu yönde geliştiriyorlardı.

Olayların kronolojik sıralanmasına geri dönüyorum.

11. 1917 Kasım sonlarında Rus ordusunun morali bozulmaya ve askerler Kafkasya cephesinden firar etmeye başladı. Cephe korkunç bir hızla düşmekteydi.

Ocak sonlarında ordu artık yoktu. Önemsiz Ermeni birlikleri, ordudan geriye kalan artıklarla birlikte Erzurum hattını savunmakla görevliydi.

12. Güney Kafkasya'nın durumu gayet tehlikeli bir biçim almaktaydı.

Bolşevik devrimi ve gündün güne yaygınlaşmakta olan iç savaş, kenar bölgeleri Rusya'dan kesin biçimde koparmıştı.

Kerenski başkanlığındaki Geçici Hükümet adına yönetimi elinde bulunduran Komiserlik, bu Geçici Hükümet düştükten sonra, ayakları altındaki zemini kaybetti. Halkın gözünde otorite sahibi olan ve devlet işlerini bağımsız olarak daha yetkili biçimde yürütebilecek yeni bir hâkimiyetin oluşturulması gerekiyordu. Böyle bir hâkimiyet Güney Kafkasya Seym'i ve onun hükümeti olarak kuruldu.

Seym, Bütün Rusya Kurucular Meclisi'nin Güney Kafkasyalı temsilcilerinden (bu sayı üçle çarpılarak) oluşturuldu. Böylece Seym'de Menşevikler (Gürcistan) 36, Musavat (Azerbaycan) 30, Taşnaksutyun (Ermenistan) 27 koltuğa sahip oldu.

Seym, Güney Kafkasya'nın doğal ve tartışılmaz başkenti olan Tiflis'te toplandı.

10 Şubat 1918 tarihli ilk genel kurulda Komiserliğin faaliyet raporu açıklandı ve Komiserliğin istifası kabul edildi. Daha sonra

Seym, bölgemiz ile Rusya arasında ilişkilerin fiilen kesilmiş olduğunu ve bu ilişkilerin tekrar ne zaman kurulacağını bilinmemesini dikkate alarak, Güney Kafkasya Demokratik Cumhuriyeti'nin bağımsızlığını ve kendisinin de bölgede yasama yetkisini elinde bulunduran tek kurum olduğunu ilan etti. Bu çerçevede Y. Gegeçkori'ye (Gürcü Menşevik) Seym'e karşı sorumlu olan geçici bir hükümet (bakanlar kurulu) kurma görevi verildi.

Bu, Rusya'dan ayrılma anlamına gelmiyordu; yalnız fiili durumu yansıtmakta olup, geçici nitelikteydi. Uluslararası bakımdan Güney Kafkasya, Rusya'nın ayrılmaz bir parçası olarak görülmekteydi.

13. Rus ordusunun yozlaşmasından cesaret alan Türk ordu birlikleri aceleyle örgütlendiler, kendilerini düzene soktular ve kaybettikleri bölgeleri peş peşe geri almaya başladılar. Aynı zaman içinde Türk komuta kademesi (Vehip Paşa) ateşkes ilan edilmesi ve barış görüşmelerinin sürdürülmesi konusunda girişimlerde bulundu.

Seym, savaşı durdurmak ve Türklerle barış anlaşması yapmak yönünde karar aldı.

İlk görüşmeler Mart 1918'de Trabzon'da yapıldı. Taşnak fraksiyonu Osmanlı sınırları içerisinde Türkiye Ermenilerinin kendi kaderini belirleme hakkının tanınmasını Seym'in talepleri arasına ayrı bir madde (dört maddeden birisi) olarak eklemeyi başardı.

Fakat bu talebe (ki gayet belirsiz biçimde formüle edilmişti ve her türlü tavize açıktı) Türkler anında resmî bir cevap vererek, Türkiye Ermenilerinin kendi kaderlerini belirleme konusunun Türkiye'nin bir iç meselesi olduğunu ve kimsenin Türkiye'nin iç işlerine karışamayacağını ifade ettiler. Böylece Türkiye Ermenileri konusunun tarafımızca bir daha gündeme getirilmesi durumunda, her türlü görüşmeyi kesecekleri mesajını verdiler. Güney Kafkasyalılar bu konuyu bir daha gündeme getirmediler. Gündeme getirmemelerinin sebebi açıktı; zira Seym'in kararı Ermenilere karşı sadece bir jestti, Seym'in bu talep konusunda ısrar etmek gibi bir niyeti zaten yoktu.

Gürcüler kendi başlarına gereksiz dertler açmak eğiliminde değildiler (buna ihtiyaç hissetmiyorlardı); Azerbaycanlılar açısından ise Türkiye'nin çıkarları Ermenilerin ve hatta Güney Kafkasya Cumhuriyeti'nin istikbaline kıyasla daha önemliydi. Elbette delegasyonun Ermeni üyeleri kendi isteklerini Tatarlara ve Gürcülere kabul ettiremediler. Adil olmak adına şunu belirtmek gerekir ki, bizim o dönemdeki müttefiklerimiz (Gürcüler ve Tatarlar) Ermenilerin taleplerini gayet içtenlikle savunabilseler bile başarılı olamazlardı. Güç dengesi Türkiye'nin lehineydi, dolayısıyla taviz vermek için herhangi bir sebep yoktu. Bu husus bizler –delegasyonun Ermeni üyeleri– tarafından da bilinmekteydi.

Sınırlar meselesi çetin görüşmelere ve tartışmalara konu oldu.

Türkler, Güney Kafkasya ile Türkiye arasındaki sınırın, Rus Bolşeviklerle yapılmış olan Brest Anlaşması'yla belirlenmiş olduğu görüşündeydiler; keza Trabzon'a bu anlaşmayı tartışmaya açmak için değil, sadece yeni komşuları olan Güney Kafkasya Cumhuriyeti'yle dostluk ilişkileri kurmak için geldiklerini ifade ediyorlardı. Güney Kafkasyalılar ise Brest Anlaşması'nı tanımayarak, Türkiye'ye yönelik toprak tavizleri konusunun Güney Kafkasya halklarının yetkisinde olduğunu düşünüyorlardı. Diğer bir deyişle, Güney Kafkasya delegasyonu Sovyet hükümetinin meşru yetki sahibi olduğunu (bir taraftan bu hükümetin Rusya'nın kendi içinde bile tanınmadığı, diğer taraftan büyük savaş döneminde açıklanmış olan halkların kendi kaderlerini belirleme sloganı doğrultusunda Güney Kafkasya'nın gerçek sahiplerinin meşru olsa bile bir Rusya hükümeti değil, bölge halklarının bizzat kendileri olduğu gerekçesiyle) kabul etmek istemiyordu.

Bu yaklaşımı savunmak, sadece uluslararası hukuk düzeninde yeni ve tartışmalı olması yüzünden değil, esasen Türk ordusunun günbegün güçlenmesi ve Güney Kafkasya ordusunun dağılmak üzere olması yüzünden gayet zordu. Uluslararası anlaşmazlıklarda güç sahibinin haklı olduğu da bir sır değildir.

Bu yaklaşımı savunabilmenin bir zorluğu da, delegasyonun kendi bünyesinde bir birliğin olmamasından kaynaklanıyordu.

Gürcüler öncelikle Batum ve Acara konularıyla ilgili olup, bu bölgeyi (kısmen ya da tamamen) kurtarabilmek için, Kars ile Ardahan'ı Türklere bırakmaktan yanaydılar.

Bunan aksine Kars Ermenilere lazımdı. Kars'ın elde edilebilmesi için biz Acaristan'da büyük tavizler vermeye hazırдық. Azerbaycanlılar ise Güney Kafkasya Federasyonu'nun dördüncü (veya Dağıstan da hesaba katılırsa beşinci) cumhuriyeti olarak Acaristan'da yeni bir Güneybatı Müslüman Cumhuriyeti'nin kurulmasını istiyorlardı. Aksi takdirde Acaristan'ın Türkiye'ye bağlanması gerektiğini düşünüyorlar, Acaristan'ın Gürcistan'a bağlanmasını istemiyorlardı.

Kars ve Ardahan konusunda Azerbaycanlılar tamamen Türklerin görüşünü savunuyorlardı. Onlar Kars ile Ardahan'ı Türk toprakları olarak görüyorlardı ve bu yüzden buraların Türkiye'ye bağlanmasını gayet doğal buluyorlardı.

Türkler içimizdeki görüş ayrılıkları konusunda fevkalade bilgilidiler ve bu yüzden kendi görüşlerinde ısrar ediyorlardı.

Büyük tartışmaya sebep olan başka bir konu daha vardı: Türkler Güney Kafkasya'nın Rusya'dan ayrılmış olduğunun ilan edilmesini istiyorlar, bizimle anlaşma yapılmasının ancak bundan sonra mümkün olabileceğini düşünüyorlardı.

Güney Kafkasya delegeleri, Güney Kafkasya'nın fiziksel olarak ayrıldığını ve fiilen bağımsız olduğunu ısrarla söylüyorlardı. Türkler ise gayet haklı olarak, uluslararası bir anlaşmanın imzalanabilmesi için fiili durumun yeterli olmadığını, hukuki bir zemin olması gerektiğini ve bunun için de belli formalitelerin yerine getirilmesinin zorunlu olduğunu ifade ediyorlardı.

Verimsiz görüşmeler tam bir ay sürdü. Görüşmelerin uzatılması Türklerin lehineydi (yoksa onlar bu görüşmeleri her an kesebilirlerdi). Zaman geçiyordu, bizim askeri gücümüz ve savunma yeteneğimiz sürekli zayıflıyor, Türklerinki ise artıyordu. Bizler Trabzon'da toplantılar yaparak yazışmalarla uğraştığımız sırada, Türk ordusu

hiçbir engelle karşılaşmadan ilerliyordu. Mart sonunda Erzurum'u, Nisan başlarında ise Batum'u ele geçirdiler.

Buna rağmen Seym yenilgiyi kabul etmiyordu.

Türklerin Brest Anlaşması'nda yer alan hiçbir şeyden taviz vermeyecekleri açıklığı kavuştuğunda Seym kendi delegasyonunu geri çekti ve Trabzon görüşmeleri kesildi (bunu "ara verme" olarak adlandırdılar).

14. Seym'de ve federasyon hükümetinde daha ilk günlerden başlayarak yaşanan iç anlaşmazlıklar, bu dönemde daha belirgin biçimde açığa çıktı.

Türklerin başarıları Azerbaycanlıları yüreklendirdi; onların delegasyonu Trabzon'da Türklerle daha uzun süreli görüşmeler yapmak ve ortak bir hareket planı oluşturmak imkânına (ki bu imkânı elbette kullandı) sahipti. Seym'de Azerbaycanlılar Türklere yana olduklarını saklamıyorlardı. Türkiye'nin görüşünü savunarak ve geliştirerek, Güney Kafkasya'nın bir an önce Rusya'dan ayrılmasını, Türkiye'ye önemli tavizler verilmesini, keza onlarla anlaşmaya varılarak savaşın durdurulmasını talep ediyorlardı; zira Müslüman demokratlar olarak dini duygularının Türklere karşı savaşa aktif biçimde katılmalarını engellediğini ifade ediyorlardı.

Bir Musavatçı konuşmacı tarafından Seym kürsüsünden dile getirilen bu sözlerin, Türkiye ile savaşın devam ettirilmesi durumunda Güney Kafkasya Tatarlarının, değil bizimle aynı saflarda olmak (ki fiilen hiçbir zaman bulunmadılar ve Türkiye cephesinde savaşmadılar), bize karşı savaşabilecekleri biçiminde anlaşılması gerekirdi.

Gürcüler, esasen Seym'in Menşevik fraksiyonu gibi tereddüt ettiler.

Onların arasında iki akım, iki farklı eğilim (Rusya eğilimi ve Alman-Türk eğilimi) vardı. Rusya eğilimliler Rusya'dan kesin biçimde ayrılmak istemiyordu, fakat Brest Anlaşması'nı kesinlikle kabul edilemez olarak değerlendirdiklerinden, bu koşullarda bir barıştansa savaşın daha makbul olduğunu düşünüyorlardı. İkinci akı-

mı temsil edenler Rusya'ya karşıydılar; Gürcistan'a yönelik Rus tehdidini Türk tehdidine göre daha önemli buluyorlardı. Bu yüzden Türklerle anlaşabilmek için azami tavizleri vermeye hazır dılar (açıkça söylemek gerekirse onlar Ermenistan'ın hesabına tavizler vererek, Acaristan'ın tamamını olmasa da en azından Batum'u ve oradaki limanı kurtarmayı umuyorlardı).

Ermeniler (Seym'deki Taşnak fraksiyonu) Rusya'dan ayrılmak istemiyor ve Türkiye'den de iyi bir şey beklemiyorlardı. Ermeniler, Türk saldırılarının silah gücüyle durdurulmasından yanaydılar, zira herkesten daha fazla kendilerinin (belki de sadece kendilerinin) zarar göreceklerine inanıyor ve hâlâ bir askeri başarı kazanabileceklerini ümit ediyorlardı.

Nisan ayında Gümrü'de Ermeni Milli Meclisi toplandı ve bu konuyu ele aldı. Bu satırların yazarının orada sunduğu tebliğe rağmen, toplantıda Brest Anlaşması'nın reddedilmesine ve savaşın devamına karar verildi. Fakat bu kararı gerçekleştirmek kismet olmadı, zira biz duruma hâkim değildik, hatta kendi kaderimiz bile kendi elimizde değildi.

Gürcülerin tereddütleri uzun sürmedi. Seym'de Alman-Türk akımı zafer kazandı ve bu zaferin sonucu olarak 22 Nisan tarihinde Seym, Güney Kafkasya'nın Rusya'dan ayrılmış olduğunu tantanayla açıkladı. Bu vesileyle Gürcü ve Tatar liderler Seym toplantısında duygulu konuşmalar yaptılar. Taşnak fraksiyonu ayrılma önerisine katıldı, ama hiçbir konuşma yapmadı.

Bizim bu ayrılmayı kabul etmemiz kolay değildi. Ama başka bir yol yoktu. Bizim karşı gelmemiz durumunda Güney Kafkasya Federasyonu dağılacak; Gürcüler ile Tatarlar anlaşarak Türklerle barışacak ve biz yalnız kalacaktık; karşımızda da Türk ordusu olacaktı. Rusya (ne Bolşevik ne de anti-Bolşevik olanı) o dönemde istese bile bize yardım edemezdi. Biz sadece yalnız değildik; cephe gerimizde tekin değildi, zira Türklerle beraber Azerbaycanlıların (ve belli olmazdı, Ahılkelek, Lori ve Pembek'i kesin olarak ele geçire-

bilmek için belki Gürcülerin de) üzerimize geleceği açıktı. Güney Kafkasya Federasyonu'na herkesten fazla ihtiyacı olan bizler onun dağılmasını istemedik. İşte bu yüzden komşularımıza uyduk.

15. 25 Nisan günü Kars düştü; hemen hemen hiç savaşılmadan, zira kalenin Türklere teslim edilmesi konusunda Tiflis'ten talimat gelmişti. Bu haince talimat bizden habersiz olarak gönderilmişti ve halkın büyük tepkisini çekti. O gün Federe Cumhuriyetin kaderi bir pamuk ipliğine bağlıydı.

Ama olan olmuştu. Bizim en önemli stratejik mıntıkamız olan Kars kalesi artık Türklerin elindeydi; tereddütlere ve ihmale yer yoktu. Seym, hareket noktası olarak Brest Anlaşması'nı kabul etti ve Trabzon'da kesintiye uğramış olan görüşmelerin devam ettirilmesine karar verdi.

Görüşmelerin yeni aşaması Mayıs'ın ilk günlerinde Batum'da (o tarihe gelindiğinde Türkler oraya artık iyice yerleşmişlerdi) başlatıldı. Bu defa Türkler farklı bir dille konuşuyorlardı. Brest Anlaşması onları artık tatmin etmiyordu. Trabzon görüşmeleri sonrasında yeniden kan döküldüğünü ve bunun tazmin edilmesi gerektiğini söylüyorlardı. Esasen Ermenistan toprakları hesabına yeni tavizler talep ediyorlardı. Uzun ve yararsız görüşmeler yeniden başladı. Birkaç ay önce Trabzon'da adını bile duymak istemediğimiz Brest Antlaşması şimdi bizim tek isteğimiz haline gelmişti. Fakat Türkleri ikna etmek imkânsızdı. Boğazımıza sıkıca sarılmışlardı ve bırakmak istemiyorlardı.

15 Mayıs tarihinde Türk birlikleri Arpaçay'ı (Brest Antlaşması'na göre burası sınırdı) geçerek birkaç saat içerisinde Gümrü'yü işgal ettiler ve Karakilise'ye doğru harekete geçtiler.

Çekilmez bir durum söz konusuydu.

Gürcistan'ın ve Güney Kafkasya'nın başkenti olan Tiflis de tehdit altındaydı. Batum'da sürdürülen görüşmelerde ise bir ilerleme yoktu.

16. Seym'de yaşanan anlaşmazlıkları hiçbir tavizle yatıştırmak mümkün değildi. Bir patlama kaçınılmazdı.

Gürcüler, bizim onların sırtında gereksiz yük olduğumuzu, biz olmadan kendi işlerini kolayca halledebileceklerini görebiliyorlardı. Azerbaycanlıların ise bir tek arzusu vardı: Bir an önce Türklerle birleşerek Bakû'ye girmek. Türklerin zaferleri sonrasında Azerbaycanlıların Güney Kafkasya Federasyonu'na ihtiyaçları kalmamıştı. Gürcüler onlara gerekli değildi, Ermenileri ise düşman olarak görüyorlardı.

Parçalanma anı gelmişti.

26 Mayıs günü, Seym, Güney Kafkasya halkları arasında savaş ve barış konularıyla ilgili esaslı görüş ayrılıkları olduğunu dikkate alarak, kendisini feshetti ve yetkilerinden feragat etti.

Aynı gün içinde ve aynı binada Gürcü Milli Konseyi, Gürcistan'ın bağımsızlığını tantanayla ilan etti.

Bir gün sonra aynı adımı Azerbaycan da attı.

Sıra Ermenistan'a gelmişti.

Biz bağımsızlığımızı ilan etmeli miydik; kendi devletimizi kurmak ve onu yaşatmak imkânımız var mıydı?

Bu sorular gülünç olabilecek derecede gereksizdi. 1918 Mayıs'ının sonlarında seçim yapmak için ne yer ne zaman vardı. Tarih bizi belli bir duruma getirmişti. Cesaretimizi toplamak ve bunu çözmek zorundaydık, zira yok olmak istemiyorduk. Ermenistan'a sahip çıkmalıydık, aksi takdirde onu sonsuza kadar kaybedecektik. Küçük bir tereddüt ve ihmal bir *res nullius* (sahipsiz nesne) durumunu doğuracaktı ve bu halimizle, komşularımız olan Türkler, Gürcüler ve Tatarlar için ganimet haline gelecektik.

28 Mayıs tarihinde gecenin geç saatlerinde Merkezi Milli Konsey, Ermenistan'ı bağımsız devlet ve kendini de bu devletin en yüksek egemen mercisi olarak ilan etti.

Konsey, Milli Kurul'dan böyle bir yetki almamıştı, buna rağmen böyle bir biçimsel engel karşısında tereddüt etmedi ve sonraki dönemde hiç kimse onu, yetkilerini aşmakla suçlamayı düşünmedi. Herkes başka bir çıkar yol olmadığını farkındaydı.

17. 22-26 Mayıs tarihlerinde Serdarabat, 25-28 Mayıs tarihlerinde de Karakilise muharebeleri yapıldı.

Ermeni halkı kendi varlığını korumak için bütün gücünü ortaya koymuştu. Hiç kuşkusuz bu çetin muharebeler, halk kitlesinin (zira artık bir ordu yoktu) sergilediği bu kahramanca direniş (özellikler Karakilise civarında) Türklerin gözünde bizim önemimizi bir o kadar artırdı ve barış yapılmasına imkân sağladı.

Bu defa artık Ermenistan Cumhuriyeti adına hareket eden ve Milli Kurul'dan yetki almış olan Ermeni delegeler tekrar Batum'a döndüler ve 4 Haziran günü antlaşma imzalandı.

Ermeni halkının yaşamında bu yeni bir dönemdi; çok çok eski-lerde kaybedilmiş olan devlet düzeninin yeniden doğuş dönemi.

18. 1 Ağustos tarihinde Erivan'da Ermenistan parlamentosu çalışmalarına başladı ve ilk hükümet kuruldu.

Meclis yine aynı Milli Konsey üyelerinin mevcut sayısı üç kati-na çıkarılarak oluşturulmuştu. Üyeler arasına 6 Müslüman, 1 Rus ve bir Yezit³ eklenmişti. Çoğunluk EDP Taşnaksutyun'a aitti. Bizim fraksiyon 47 oydan 18'ine sahip olduğu ve başka hiçbir fraksiyon-la blok kuramadığı için parlamentonun istikrarlı bir merkezi ve belli bir siyasal kimliği yoktu.

Hükümet de istikrarlı değildi. İlk 10 ay zarfında bakanlar kurulu dört kere değişti, fakat bu hükümetlerde başbakan hep aynı kişiydi.

Kurulan ilk hükümetler koalisyondu (Taşnaklar, Kadetler ve ba-ğimsiz bir savaş bakanı). Koalisyon hükümetinin sağlam bir teme-li yoktu, zira parlamentoda garantili bir çoğunluğa sahip değildi (Kadetler sık sık Taşnaklardan ayrılıyorlardı). En önemlisi de ko-alisyon hükümetini oluşturan partiler arasında program temelinde belli bir anlaşma yoktu. Partimizin hükümete karşı takındığı tavır da bu konuda bir engel oluşturmaktaydı.

3 Yezit Kürdü kastedilmektedir. (Çevirenin notu.)

19. Çok önemli bulduğum ve aşağıda açıklanacak olan bir yanlış da burada ele almak isterim.

Ermenistan demokratik bir cumhuriyetti. Taşnaksutyun buna karşı değildi, ayrıca bu konuda ısrarcı olmuştu. Cumhuriyet, parlamenter devletlerin sahip olduğu kurumlara sahipti; halk temsilcilerinden oluşan tek meclisli yasama organı ve ona karşı sorumlu olan bir hükümet vardı. Parlamento söz konusu dönemde faaliyet gösteren dört partinin ve etnik azınlıkların temsilcilerinden oluşmaktaydı, Parlamento daha sonra demokratik ilkeler (beş ögeli seçim sistemi) doğrultusunda oluşturuldu. Hükümet kendi yetkilerini yasama organından almaktaydı (Ermenistan'da cumhurbaşkanı yoktu) ve ona karşı sorumluydu.

Biçimsel olarak böyleydi.

Gerçeklik ise farklıydı.

Gerçekte bizim parti hem yasama organını hem de hükümeti kendi kontrolü altına almak istiyordu. Açıkça bir diktatörlük ilan etmeye cesaretimiz (ve de imkânımız) yoktu. Ve parlamento çerçevesinde de kalmak istemiyorduk; Ermenistan'da ittihatçı bir çizgi (demokratik yönetim bayrağı altında parti diktatörlüğü) izlemeye çalışıyorduk.

Sonuçta hâkimiyet, kesinlikle müsaade edilmemesi gereken biçimde iki başlı bir hale geldi; hâkimiyet, resmen parlamentoya ve onun kurduğu hükümete, fiilen ise partiye ve onun organlarına aitti.

Tabii ki resmî ve gayri resmî olarak uygulanan bu iki hâkimiyet türü birbirini yalnızca engellemekteydi. Resmî kurallar partinin özgürce ve hızlı davranmasına, kendi iradesini ortaya koymasına imkân vermiyordu; partinin müdahaleleri de hükümetin kendi uygun gördüğü biçimde hareket etmesini engelliyordu. Bu durum, koalisyon kurulması işini son derece zorlaştırıyordu. Gerçekten de koalisyon hükümetinin yabancı unsurları, kendilerine ait olmayan, hükümet dışındaki, müdahale edemedikleri parti kurumlarında belirlenen politikaları uygulamak zorunda kalıyorlardı.

Geçtiğimiz yaz döneminde, partinin yetkili organının verdiği görev doğrultusunda, bu hassas konuda bir rapor hazırlayarak ge-

nel kurula (parti kongresine) sundum. Benim raporum Konstantinopol'de düzenlenen bölge toplantısında okundu.

Burada ise bu konuda sadece birkaç satırla yetineceğim.

20. Kasım ayında genel barış ilan edildi. Almanya ve onun müttefikleri yenilgiye uğradılar.

Alman birlikleri aceleyle Gürcistan'ı terk ettiler. Türkler de kendi eski sınırları içine çekildiler.

Ay sonuna doğru İngiliz birlikleri –bizim müttefiklerimizden bir-likleri– Batum'a girdiler. Biz yeni umutlar beslemeye başladık. Sanki bizim Güney Kafkasya'daki durumumuz köklü biçimde değişecekti. Zira galipler ve Tiflis'te Alman birliklerinin yerine gelenler bizim müttefiklerimizdi. Biz de ortak düşmana karşı aynı saflarda savaşıyorduk. Tabii ki bizler, Almanlarla cilveleşen Gürcülere ve açıkça Türklerin safına geçmiş olan Azerbaycanlılara kıyasla, İngilizlerin özel dostluğuna mazhar olacaktık.

Yine yanılmıştık. İngilizler herhangi bir fark gözetmiyorlardı. Bizim onların müttefiki olduğumuzu sanki bilmiyorlardı ya da unutmışlardı. Gürcülere ve Azerbaycanlılara karşı sergiledikleri cömertlik kesinlikle beklenmedik ve anlaşılmaz bir durumdu. Elbette biz İngilizlerin bu tutumundan memnun olmadık ve onların vefasız olduğunu düşündük. Bu, anlaşılmaz bir durumu kendimize açıklamanın en kolay yöntemi idi. Onların vefasız olduğu kanısına vardık ve içimiz rahatladı. Ama bu vefasızlığın nedenlerini araştırmadık.

21. Aralık başlarında bir Gürcistan-Türkiye savaşı çıktı, ama çok uzun sürmedi. Türkler Gümrü'den Pembek'e hareket ederek Karakilise'yi ele geçirdiklerinde, Gürcüler bundan yararlanmış ve Ermenistan'ın Lori bölgesine asker sevk etmişlerdi. Fakat Türkler geri döndükten sonra Gürcüler Lori'yi boşaltmak istemediler. Tersine her fırsattan yararlanarak orada yerlerini pekiştirmek istediler.

Bölge halkının itirazlarını acımasızca bastırdılar. Lori, Ermenilerle Gürcüler arasında bir ihtilaf konusu, en ciddi sınır sorunu oldu.

Bize baskı yapabilmek için Gürcistan bizi dış dünyadan fiilen kopardı ve kendi sınırlarımıza hapsedti. Mültecilerimizi beslemek için yurtdışından getirilen buğday bile Gürcistan'da birçok engelle karşılaşılıyor, yerine tam olarak ulaşmıyordu.

Gürcistan Lori'yi işgal etti, demiryolunu kapattı. Biz kuşatma içinde kaldık. Bu artık gerçekten de savaş sebebiydi. Lori'deki bazı Ermeni köylerin ayaklanması ve Gürcü hükümetinin sert önlemleri ise doğrudan bir savaş gerekçesi oldu. Hükümet Ermenileri kesmek için sanki bahane arıyordu.

Ordumuzda hizmet veren Rus subayların provokasyonları da muhtemelen belli bir rol oynamıştı. Gürcistan'da hükümet her vesileyle Rus unsurunu (ki bu unsur Tiflis'te yeterince güçlüydü) zayıflatmaya, onun etkisini kırmaya ve devlet cihazını millileştirmeye çalışıyordu. Bu amaçla Rus memurları ve subayları görevden alıyor ve yığınlar halinde Gürcistan dışına sürüyordu.

Ordumuzda çok sayıda Rus subay hizmet veriyordu ve bunların Tiflis'te (belki Denikin'in gönüllü birliklerinde de) bağlantıları vardı. Askeri operasyonların başlatılması için çok gerekli olan düşmanlık atmosferini oluşturmak amacıyla bizim askeri çevreleri de muhtemelen onlar kışkırtmışlardı.

Savaş sadece üç hafta sürdü. 31 Aralık günü İngilizler müdahale ettiler ve barış sağlandı. Lori geçici olarak tarafsız bölge ilan edildi, orada İngiliz komiserin denetimi altında ortak bir Ermeni-Gürcü hâkimiyeti tesis edildi.

Böylece savaş bizim açımızdan olumlu sonuçlanmış oldu. Amacımıza kısmen ulaşmıştık (demiryolu bağlantısı da İngilizlerin varlığı sayesinde yeniden temin edildi). Buna rağmen savaş bizi birçok hususu düşünmeye zorladı. Topu topu 4-5 aylık bir devlettik ve yığınla ihtiyacı bulunan bir ülke savaşa tutuşmuştu. En yakın ilişkimiz olması gereken komşumuzla savaşmaktaydık. Zira dış dünyayla sadece Gürcistan üzerinden bağlantı kurabilirdik.

Biz bunun bilincindeydik ve samimi olarak Gürcülerle dostluk ortamında yaşamak istiyorduk. Fakat başaramadık. Bu konuda, ba-

ğimsız Gürcistan'ın bize karşı takındığı tavrın yanı sıra, bizim kendi güçsüzlüğümüz, siyasal yetersizliğimiz ve devlet aygıtını yönetmekteki yetersizliğimiz de önemli rol oynadı.

22. Burada, kuzeydoğu sınırlarımızda ve ülke içinde sürdürmekte olduğumuz sürekli savaşları da hatırlatmalıyım.

Biz Azerbaycan'la resmî savaş durumundaydık, zira Karabağ'da fiilen savaşıyorduk, Kazak'ta da sık sık çatışmalara giriyorduk. Ülke içinde de Akbaba, Zod, Zengibasara, Vedibasara, Şerur-Nahçıvan, Zengezur vb. yerlerde yerli Müslüman halkla birçok kanlı muharebe yaşandı.

Ve bu konuda da Azerbaycan'ın bize karşı tutumunun düşmanca olduğu kuşkusuzdur. Keza Türkiye ve Azerbaycan tarafından cesaretlendirilen yerli Müslüman halkın devlet karşıtı bir çizgi izlemekte oluşu da tartışılmaz. Önemli olan şu ki, biz kendi durumumuzu pekiştirmek için gereken önlemleri ne içeride ne de dışarıda bulabildik. Azerbaycan ile az çok kabul edilebilir bir *modus vivendi*⁴ bulamadık, Müslüman bölgelerde idari yöntemlerle düzen sağlayamadık; silah kullanmak, ordu sevk etmek, yıkmak ve katliam yapmak zorunda kaldık, hatta bu konularda da başarısız olduk, ki bu da hiç kuşkusuz iktidarın prestijini sarstı. Vedibasara, Şerur-Nahçıvan gibi önemli mntıklalarda kendi iktidarımızı silah gücüyle bile kuramadık, yenildik ve geri çekildik.

23. 28 Mayıs 1919 günü, bağımsızlığımızın yıldönümünde, parlamento Ermenistan'ı "birleşik" ilan etti; diğer bir deyişle, Türk egemenliğinden kurtulması muhtemel Ermeni topraklarının da mevcut Ermenistan topraklarına katıldığını ilan etti. Bu adım, Türkiye Ermenilerinin bir kısmı tarafından kendi haklarının gasp edilmesi olarak değerlendirildi, zira bunun Türkiye'de Ermeni meselesi açısından gayet tehlikeli olduğunu düşünüyorlardı. Çok gürültü koparttılar, itiraz ettiler ve Türkiye'deki Ermeni meselesi yeniden daha yoğun bir şe-

4 Modus vivendi: Geçici anlaşma, uzlaşma, ara çözüm.

kilde Rusya'daki Ermeni meselesi ile karşı karşıya getirildi. Hem ülke içindeki hem de ülke dışındaki liberal burjuvazi bu hareketi Taşnaksutyun tarafından gerçekleştirilen bir başına buyrukluk olarak nitelendirdi ve ona karşı daha bir hırsla davranmaya başladı.

Bu itiraz ve endişelerin hiçbir dayanağı yoktu. Bir gasp niyeti, bir parti komplosu söz konusu değildi ve bu adımın Türkiye'deki Ermeni meselesine zarar vermeyeceği daha sonra anlaşıldı. Mayıs deklarasyonu, Türkiye'de Ermeni meselesini zerre kadar etkilemedi, hatta kimse onun farkına bile varmadı.

Yine az sonra görüldü ki, bu deklarasyonu hazırlayanların Ermenistan'ın siyasal ağırlığını artırma ve Avrupa'daki diplomatik çalışmaları kolaylaştırma ümitleri boşunaymış. Avrupa diplomasisinin gözünde durum hiçbir şekilde değişmemişti. Bizim parlamentonun bir tek deklarasyonu; gereken hareketlerle desteklenmeyen bu basit tutanak, gerçeklerin etkisini değiştiremezdi. Bu deklarasyonu takiben Paris'teki milli delegasyonumuzun feshedilmesi beklenebilirdi, fakat bu da yapılmadı. 28 Mayıs sonrasında da Avrupa'da iki diplomatik temsilcilik (Cumhuriyet delegasyonu ve Milli delegasyon) yan yana faaliyet göstermeye devam etti; ki bunlar aynı konuyu, aynı yerlerde ve aynı çevrelerde savunmakla görevliyidiler. Yalnız kendileri aralarında yetki mücadelesi veren bu iki organın faaliyetlerini uzlaştırmak daha da zorlaştı. Böylece bizim Avrupa'daki yekpare cephemiz parçalandı. Ermenistan'da ise liberal unsurlarla koalisyon şansı zorlaştı ve bu yüzden partimiz daha fazla tecrit edildi.

Bizi Birleşik Ermenistan deklarasyonunu yayınlamaya iten psikolojik talepler kolayca açıklanabilir.

Bizim izlediğimiz ve deklarasyonu haklı kılan siyasal mülahazalar da anlaşılabilir. Yalnız gerçek şu ki, bu deklarasyon herhangi bir olumlu sonuç vermedi; olumsuz sonuçları (iç anlaşmazlıklar ve tartışmalar) olduğu ise kesindir.

24. 1 Ağustos 1919'da kurul yerine faaliyet göstermeye başlayan Ermenistan parlamentosu çalışmalarına başladı. Parlamento seçimle-

ri kapsamlı bir demokrasi düzeni sistemi (genel, eşit, doğrudan ve gizli oylama, nispi temsil) çerçevesinde yapıldı. Garip ve şaşırtıcı olan husus şu ki, demokratik bir kurum içinde 80 üyeden 72'si, yani yüzde 90'ı Taşnak'tı; diğer siyasal partilerden sadece EsErler⁵ dört sandalye kazanabilmişti. Bu zafer biz Taşnakların gözlerini kör etti, bu tür bir parlamentonun gerçekte bir parlamento parodisi olduğunu anlayamadık. Anlayamadık ki, bu seçimler halkımızın bağımsız bir siyasal yaşam için henüz olgunlaşmadığını kanıtlamaktadır. Biz, parlamento zaferimizin aslında zafer değil bir yenilgi olduğunun, parlamentoya 72 kişi yerleştirerek ayaklarımızın altındaki zemini, demokrasinin temelini kaybettiğimizin bilincinde değildik.

Hâkimiyeti tam olarak ele geçirirken, sorumlulukların da tamamını üstlenmiş olduğumuzu anlamıyorduk. Oysa bizim gereken hazırlığımız ve elemanlarımız yoktu. Yine güçlü bir muhalefetin varlığının, sırf bizi terbiye etmek, düzen ve hukuk dışına çıkmamıza müsaade etmemek bakımından gerekli olduğunu da anlayamadık. Toplantılarımızı parlamento salonuna taşımakla, bir parti olarak varlığımıza son vermiş olduğumuzu da anlayamadık.

Ermenistan'da parlamento yoktu. Sadece içerikten yoksun bir biçim vardı.

Devlet meseleleri kapalı kapılar ardında, Taşnak fraksiyonun odasında görüşülüyor, daha sonra parlamento kürsüsünden ilan ediliyordu. Aslında parlamento grubu da yoktu, burası da Taşnaksutyun Parti Bürosunun güçlü denetimi altında olup, onun direktiflerini yerine getirmek zorundaydı. Hükümet de yoktu; o da Büro'ya bağlı olup, Büro'nun devlet içindeki bir tür yürütme organıydı. Bu bir Bolşevik sistemiydi. Ama Bolşeviklerin tutarlı bir biçimde ve açıkça yaptıklarını, bizler demokrasi kılıfına uydurmaya çalışıyorduk.

25. 1920 Mayıs'ının ilk günlerinde Bolşevik gösterileri ve ayaklanma girişimi gerçekleştirildi.

5 EsEr, Sosyal Devrimci grubunun baş harfleri SR'nin okunduğu gibi yazılmasından oluşan bir kısaltma. O zamanlar böyle yazılıyordu. (Çevirenin notu.)

Bu hareket fazla zorlanılmadan yatıştırıldı, zira bir dayanağı yoktu; bizim ülkemizde Bolşevizm görülmemiş bir şeydi, dışarıdan da destek gelmedi.

Yine de ilginç bir durum söz konusuydu. Bir grup genç Bolşevik (hatta Erivan'da, hükümetin burnunun dibinde bile) gürültülü gösteriler gerçekleştiriyor, ordu birlikleri arasında propaganda yapıyor, Gümrü'de demiryolu istasyonunu işgal ediyor ve zırhlı treni ele geçirebiliyordu.

Bu, hükümetin kaygısız, zayıf ve bilgisiz olduğunu ortaya koymaktadır.

26. Bu olaylar sonucunda ya da onlarla bağlantılı olarak bir tür *coup d'Etat*⁶ gerçekleşti. Parlamento hükümetinin yerini diktatör yetkileriyle donatılan ("Büro-Hükümet" denilen) Taşnaksutyun Bürosu aldı.

Bütün yasal usullere uyulmuştu ve sürecin tamamı parlamento düzeni çerçevesinde seyretti. Parlamento 5 Mayıs tarihinde A. Hatisov'un istifasını (ki Büro'nun talebi çerçevesinde gündeme gelmişti) kabul etti, yeni hükümeti kurma görevini (Büro'nun direktifi doğrultusunda) Doktor A. Ohancanyan'a verdi. Aynı toplantıda Ohancanyan bakanların hazır listesini sundu. Bu listede Taşnaksutyun Bürosu üyelerinin tamamı yer almıştı, başkaları yoktu. Parlamento listeyi onayladı, daha sonra toplantılara bir süre için ara verdi ve tekrar toplanmaya başlayacağı tarihe kadar olan dönemde bütün yetkilerini yeni hükümete devretti.

Ermenistan parlamentosu (yani Taşnak fraksiyonu, yani Büro'nun kendisi) Taşnaksutyun'a bir diktatör hâkimiyeti sundu.

Bu, Taşnaksutyun Partisi'nin 9. Kongre kararlarına ters düşmekteydi.

Bir şey kesindi; böylelikle, iki buçukluk durumu kaldırılmış, çirkin kulis faaliyetleri gereksiz kılınmış, durum açıklığa kavuşmuş

6 Coup d'Etat: Darbe. (Çevirenin Notu.)

ve gerçek görüntüsü almıştı. Partinin ülkeyi açıkça yönetmesi, aynı işi gizli biçimde yapmasından daha tercih edilebilir bir durumdu.

27. Sonbahar başlarında Ermenistan-Türkiye savaşı başladı; bu savaş bizi kesin olarak çökertti.

Biz savaştan kaçınabilir miydik? Büyük bir ihtimalle hayır.

1918 yılında bozguna uğratılan Türkiye iki yıl boyunca dinlenemedi. Bu iki yıl içinde Türkler canlandılar. Yeni, genç ve yurtsever duygularla hareket eden bir nesil ortaya çıkarak Anadolu'da kendi ordusunu yeniden örgütlemeye başlamıştı. Türkiye'de milli bilinç ve kendini savunma içgüdüsü uyanmıştı. Onlar Küçük Asya'da geleceklerini hiç olmazsa bir şekilde sağlayabilmek için Sevr Antlaşması'na askeri güçle karşı koymak zorundaydılar. Bu karşı koyma eyleminin ağırlıklı olarak kuzeydoğuda değil, güneybatıda gerçekleşeceği açıktı.

Fakat güçlerini orada toplamak ve Yunanistan'a karşı cepheyi ayakta tutmak için, öncelikle Ermenistan tarafındaki cephe gerisini sağlama almaları gerekliydi. Belki onların Kars ve Gümrü depolarında bol miktarda bulunan askeri cephaneye de ihtiyaçları vardı. Belki de kendi güçlerini önce daha zayıf bir düşmana karşı denemek ve daha ciddi bir girişim için kendilerinden emin olmak istiyorlardı. Kimse Türklerin bu duygular ve niyetler içinde olup olmadıklarını kesin biçimde söyleyemez. Fakat savaşın kaçınılmaz olduğu kuvvetle muhtemeldir (bu savaş Türkiye'ye lazımdı). Bu ihtimallere rağmen bir husus tartışılmazdır: Biz savaştan kaçınmak için yapmamız gereken her şeyi yapmadık. Sonuçlar bir yana, Türklerle ortak bir anlaşma zemini bulmak için var gücümüzle çalışmalıydık.

İşte biz bunu yapmadık.

Biz bunu gayet açık ve o denli de basit nedenler yüzünden yapmadık: Türkiye'nin hangi kuvvetlere sahip olduğunu bilmiyorduk ve kendi gücümüzden çok emindik. Esas yanlış buradadır. Savaştan korkmuyorduk, zira zafer kazanacağımıza inancımız tamdı. Sınırlarımıza Türkler tarafından hangi kuvvetlerin yığılmış olduğu ko-

nusunda bilgisizdik ve bu yüzden gereken tedbirleri almıyorduk. Tersine Oltu'yu beklenmedik biçimde ele geçirmemiz, Türkiye'ye bir meydan okumaydı. Sanki biz kendimiz savaş istiyorduk.

Sınırlarımızda askeri operasyonlar başladığında Türkler bizimle bir araya gelmeyi ve görüşmelere başlamayı önerdiler. Biz ise onların önerisini geri çevirdik. Bu büyük bir hataydı. Bu, görüşmelerin kesinlikle başarıyla sonuçlanacağı anlamına gelmezdi ama bu görüşmelerde barışçı bir sonuca ulaşılma ihtimali vardı. Herhalde Türklere bir şeyleri anlatabilmek yönünde belli şanslarımız vardı.

Bir hususu da hatırlatmak gerekir ki, 1920 sonbaharında biz, Türklerin gözünde *quantite negligible* (yok sayılabilir değer) durumunda değildik. Geçen yılların dehşet saçan olaylar artık unutulmuştu. Halk da dinlenmiş, canlanmıştı. İngiliz silahlarıyla iyi biçimde silahlanmış ve iyi donatılmış bir ordumuz vardı. Yeterince askeri cephanemiz vardı. Kars gibi önemli bir kale elimizdeydi. Nihayet Sevr Antlaşması vardı ve bu antlaşma o dönemde basit bir kâğıt parçası değildi, Türklere karşı önemli bir kozdu. Durumumuz 1918 Mayıs'ında Batum'da olduğu gibi değildi. Sözümüzün işitilebileceğine inanabilirdik, zira Türkler hâlâ yenik durumdaydılar.

Biz bunu denemedik.

Biz onların davetini kabul etseydik, Türkler ne önereceklerdi? Muhtemelen Batum ve Brest'ten başlayacak ve daha sonra tavizler vererek 1914 sınırlarına çekileceklerdi. Bir adım daha gerileyerek Beyazıt ve Eleşkirt'ten de vazgeçmeleri mümkündü.

Kaldı ki, 1920 Eylül'ünde Türkler bundan daha fazla taviz vermezlerdi. Karşılığında ise Ermenistan hükümetinin Sevr Antlaşması çerçevesinde öngörülen haklardan vazgeçmesini isteyeceklerdi.

Bu öneriye Ermeni hükümeti nasıl tepki verebilirdi?

Kuşkusuz reddedecekti. Hükümet bu şartları kabul edemezdi ve savaşmayı tercih ederdi.

Sadece Taşnak Büro-Hükümeti değil, herhangi bir Ermeni hükümeti böyle yapardı. Ben bu hususun altını çiziyorum. Ve bu, par-

timizin işlediği suçu önemli ölçüde hafifletmektedir. Hükümet bu şartları kabul edemezdi; zira bütün siyasal partiler ve gruplar, bütün diplomatlarımız, görevli ve gönüllü vatan kurtarıcıları... hepsi tek yumruk olarak isyan eder, bu hükümeti aforoz eder ve ihanetle suçlardı. Sevr Antlaşması herkesin gözünü kör etmişti.

Biz şimdi anlıyoruz ki, 1920 sonbaharında Türklerle (Sevr Antlaşması pahasına) doğrudan anlaşmış olsaydık çok şey kazanabilirdik. Ama o zamanlar bunu anlamıyorduk.

Bu anlatılanlar birer ihtimaldir, fakat bizim o dönemdeki düşüncelerimizi yansıtmaktadır.

Savaş ise bir gerçektir.

Bir gerçek; affedilemez bir gerçek şu ki, biz savaştan kaçınmak için hiçbir şey yapmadık, tersine ona gerekçeler oluşturduk. Affedilemez yanı şudur: Türkiye'nin askeri gücü konusunda bilgi sahibi değildik ve kendi ordumuzu da tanı mıyorduk.

28. Savaş bizim tam ve kesin yenilgimizle sonuçlandı. Bizim karnı tok, sırtı pek, iyi silahlanmış ordumuz silahlarını bıraktı ve köylere dağıldı.

İç savaşlarda yapılan yağmalar ve cezasız kalan talanlar yüzünden ordunun morali bozulmuştu. Büro-Hükümet tarafından desteklenen derleme birlikler sistemi (ayrı ayrı bağımsız birliklerin kurulması) ordunun birliğini ve bütünlüğünü bozmaktaydı. Ordunun eğitimi, askeri ruh, teşkilatın sağlamlığı ve disiplin; dolayısıyla direnme gücü aşırı derecede zayıflamıştı. Hükümet ve onun savaş bakanı kendi ordusunu tanı mıyordu.

Bütün bunların üstüne hükümet vahim bir hata yaptı: Asker sayısını artırmak amacıyla, sürekli yeni kişileri orduya çağırıyor; yaşlı, yorgun, aile ve geçim kaygıları altında yıpranmış insanları askere alıyor, aceleyle silahlandırıyor ve cepheye gönderiyordu. Bu kişiler firar ederek askerin moralinin daha da bozulmasına sebep oluyorlardı.

29. Kasım'ın ikinci yarısında, Karabekir Paşa'nın muzaffer birlikleri Gümrü'ye girdiğinde, Büro-Hükümet istifasını parlamentoya sundu. Bu yenilgi sonrasında artık iktidarda kalamazdı. Türkiye ile görüşmelere başlamak gerekirdi, bunun için ise yeni insanlara ihtiyaç vardı. Kısa bir tereddüt sonrasında (ilk başlarda farklı bir hükümet listesi oluşturulmuştu) Taşnak ve EsErlerden oluşan S. Vratsyan hükümeti kuruldu. Taşnak bakanlar, Taşnaksutyun Partisi'nin "sol kanadına" mensuptular. Başbakanın kendisi Rusya eğilimliydi; EsErlerin ise Ermeni Bolşevik dairelerinde bağlantıları vardı.

Bolşeviklerin gelmeleri (ki bunun kaçınılmazlığı artık fark edilmekteydi) durumunda, bu tür bir hükümetin onlarla daha kolay anlaşabileceği yönünde zayıf bir umut vardı.

30. Türkler artık Gümrü'deydiler.

Buna eşzamanlı olarak, Rus Kızılordu birlikleri Akstafa yönünden İcevan'a ve Dilican'a girmişlerdi.

Bolşeviklerle Türkler arasında herhangi bir anlaşma var mıydı?

Bizim çevrelerde böyle bir kanaat çok yaygındı. Bence bu yanlışti. En azından şimdilik ortada bunun bir kanıtı yok. Bolşevik (ya da Bolşevik eğilimli ayrı ayrı kişiler) ajanlar ordumuzun çökmesine gayret sarf etmiş olabilirler.

Ama bunun için Türklerle herhangi bir anlaşmaya gerek yoktu. Ayrıca bizim yenilgimizin hızlandırılması için Bolşeviklerin müdahalesine de ihtiyaç yoktu. Zaten Şöregil'li amcalar bu iş için yeterliydi; bunların tek isteği mümkün olduğunca çabuk eve dönerek, buğdaylarını biçmek ve toplamak, Türklerin saldırması durumunda ise ailelerini ve hayvanlarını emniyetli bir yere kaçırmaktı.

Yenilgimizin sebebi, Bolşeviklerin hainliği ya da Türklerin gücünde değil, bizim kendi güçsüzlüğümüzde yatmaktadır. Elbette Bolşevikler bizim yenilgimizden yararlandılar, bu gayet doğaldır. Bunun için Türklerle bir ön anlaşma yapmalarına gerek yoktu.

Rusya'da zafer kazanan ve Azerbaycan'a yerleşmiş olan Bolşeviklerin Gürcistan ile Ermenistan'a da girmeleri gerektiğini anla-

mak zor değildi. Bu sadece bir zaman meselesiydi. Uygun bir zaman seçilmesi gerekirdi ki, fazladan güç sarf etmeye gerek kalmınsın. İşte Ermenistan'ın da zamanı gelmişti ve Bolşevikler Mayıs'ta yapamadıklarını Aralık'ta yaptılar.

31. 1 Aralık (ya da 30 Kasım) tarihinde bizim delegasyon Gümrü'de Türklerle antlaşma imzaladı. Bu antlaşma acımasız Batum antlaşmasından çok farklı değildi.

Aynı gün içinde Vratsyan Hükümeti iktidardan çekildi ve iktidarı Bolşeviklere devretti.

Bolşevikler Ermenistan'a girdiler ve hiçbir direnişle karşılaşmadılar. Bu, partimizin kararıydı.

Bu kararı verirken biz iki hususu dikkate almıştık: Birincisi, istese bile direnemezdik, yenilmiştik ve güçsüzdük; ikincisi, Rusya'ya yaslanan Sovyet iktidarının devlet düzenini sağlayabileceğini umuyorduk. Biz, kendimiz bunu yapamamıştık ve ileride de yapamazdık.

Ülkeyi Bolşeviklerin engelsiz bir biçimde yönetmesi amacıyla, yeni iktidara karşı olumlu davranmak ve onun kuruculuk çalışmalarına yardım etmek istiyorduk.

Bu karar oybirliği ile kabul edilmemişti.

Bunu kabullenmeyen kişiler de vardı. Onlar Bolşeviklerden iyi hiçbir şey beklemiyorlardı; yenileceğimizi kesin olarak bilmelerine rağmen direnmeyi ve mücadele etmeyi öneriyorlardı. Bu öneri reddedildiğinde, daha tutarlı olanlar ülkeyi terk ettiler.

Partiyi Bolşeviklere yakınlaştırmayı ve onlarla siyasal bir blok oluşturmayı önerenler de vardı. Onlar "sol Taşnaklar" adı altında ayrıldılar ve Bolşevik ruhlu bir deklarasyon yayınladılar. Fakat başarılı olamadılar. Bolşevikler bu deklarasyonların samimiyetinden kuşku duymuşlardı.

32. Şubat ayaklanmasına kadar geçen iki buçuk ay zarfında ülkeyi Bolşevikler yönettiler. İyimserlerin umutları gerçekleşmedi.

Rusya'dan beklenen siyasal ve maddi yardımlar gelmedi. "Başına buyruluk ve sınırsız baskı"dan başka türlü tanımlanamayacak bir rejim kuruldu.

Öz itibarıyla her türlü diktatörlük baskı demektir ve başka türlü de olamaz. Her türlü devrim iktidarı, mücadele sırasında kararlı ve olağanüstü önlemlere başvurmak zorundadır; bu kaçınılmaz bir gereksinimdir ve eşyanın tabiatından kaynaklanmaktadır. Fakat Bolşeviklerin Ermenistan'da gerçekleştirdikleri acımasızlıkların karakteristik bir özelliği vardı; bunlar amaçsız ve göreliydi.

Bolşevikler ilk aşamalarda yeterince siyasal taktik uygulasaydılar (ki sonradan bunu yaptılar), onların Ermenistan'daki durumları tam olarak garanti edilmiş olacaktı. Zira ülkede karşıt akımlar yoktu. Fakat Bolşevikler bunu anlamıyorlardı, olmadık yerlerde karşı devrimcilik arıyor ve halkı kendilerine karşı tahrik ediyorlardı.

Şubat ayaklanması tamamen Bolşeviklerin kendi eseridir; onların baskılarının, başına buyruk davranışlarının, ülke ekonomisinin son kalıntılarını da bitiren ve zaten aç olan halkı son lokmalarından da yoksun bırakan bitmez tükenmez müsaderelerin sonucuydu.

Taşnaksutyun, bu ayaklanmanın örgütlenmesine hiçbir şekilde katılmamanın ötesinde, ona karşı çıkmaktaydı.

Biliyorum, ayaklanma öncesinde kimi Taşnaklar bazı köylerde (örneğin Kotayk'ta) hazırlık çalışmalarına bir şekilde bulaşmışlardı. Ama bu, partimizin işi olmayıp, ayrı ayrı elemanların girişimliydi. Yalnız ayaklanma patlak verdikten sonra partimiz harekete geçti; ve bu defa kitlenin peşinden sürüklenerek düzenlemediği bir hareketin başına geçti.

33. Ayaklanma sonucunda Bolşevikler Ermenistan'ın merkezinden çıkarılarak kenar bölgelere (Şerur ve Kazak bölgelerine) sıkıştırıldı. Hemen "Ermenistan'ı Kurtarma Komitesi" kurularak, iktidarı ele aldı ve mücadeleyi yönlendirdi.

İç savaş 1.5 ay sürdü.

Bizim çevrelerde, ayaklanan halkın başarısız olmasını ve yenilmesini Bolşevik kuvvetlerinin üstünlüğü ile açıklamak eğilimi yaygındır. Ben farklı düşünüyorum. Evet gerçekten de iyi mücadele verdiler, gerçekten de kahramanlıklar gösterdiler; ama Bolşevikler... bizimkiler değil. Bizimkiler iyi savaşabilseydiler daha ilk hafta içinde düşmanı Gernerli ve Yelenov cephelelerinde ezebilirlerdi (Bolşevik Karşıtı Gürcistan daha direnmekteydi, Bolşevikler dışarıdan destek alamıyordu ve kendi kuvvetleri gayet azdı). Kötü savaşmamızın sebebi isteksizlik değildi (isteksiz olsak ayaklanmazdık ve ayaklanmanın ilk günlerinde Erivan'da tanık olduğumuz coşku söz konusu olmazdı); kendi gücümüze güvenmiyorduk, başarıya inanmıyorduk.

Ayaklanma kendiliğinden, bilinçsiz bir hareketti. Beklenmedik biçimde patlak verdi, bir an coştı ve hemen de söndü. Ayaklananların iyi savaşması durumunda Sovyet iktidarının devrilebileceğini söylemiyorum; hayır, yenilgi kaçınılmazdı (özellikle Gürcistan düştükten sonra). Biz Ermenistan'daki bütün Bolşevikleri kesebilirdik (ayaklanmanın bir kadar örgütlü olması durumunda bu zor bir iş değildi). Fakat geride Kızıldorusuyla beraber Rusya vardı. Ermeni köylüsü ya da Taşnaksutyun Partisi ona karşı direnecek değildi. Yalnız şunu söylemek istiyorum ki, ayaklanma daha baştan yenilmeye mahkûmdu, zira zafere inancı yoktu.

34. 2 Nisan tarihinde Bolşevikler Kanakir'e vardıklarında ve Erivan'ı işgal ettiklerinde, biz Erivan'ı terk ederek, Baş-Garni üzerinden Dereleğez'e hareket ettik.

Ayaklananlar ve partililer ile beraber, nereye ve niçin gittiğini bilmeyen kalabalık bir kitle de harekete geçmekteydi.

Kaçınılmaz yenilgi artık gerçekleşmişti. Takip eden iki-üç ay zarfında Dereleğez ve Zengezur'da yaşananlar artık bir mücadele değil can çekişmeydi.

Erivan düştükten sonra Dağlık Ermenistan'ın Sovyetleştirilmesi gündeme geldi. Hatta bizim orada bulunmamız olayların akışını hızlandırmış da olabilir.

Biz Dağlık Ermenistan'a geçerek, yerli halkı güçlendireceğimizi ve direniş yeteneklerini artıracığımızı düşünüyorduk. Yenilen ve geri çekilme yoluna koyulmuş olan milis birliklerinin, özellikle korkutulmuş kitlenin moralinin çöküşünü ve çaresizliğini hızlandırabileceğini dikkate almamıştık. Yerli halk bize yan bakıyor ve misafirperverlik göstermiyordu. Hiç görünmememiz daha iyiydi. Üstüne üstlük onların son lokmasına da ortak oluyorduk.

İstmeden onların yaşamına kargaşa sokmuştuk. Yerli ve dışardan gelme Ermeni yönetimler arasında sert bir karşıtlık oluştu.

Askeri güç günbegün erimekteydi. Bizimle gelen aç ve yerli halktan memnun olmayan askerlerin bir kısmı evlerine dönmeyi düşünüyordu. Türkiye Ermenilerinden olan gruplar (silahlı ve silahsız) bir an önce Aras'a ulaşmaya ve oradan da İran'a geçmeye çalışıyordu. Yerli halk ordunun dağıldığını, ortama hâkim olan yönetimsizliği görür ve kendi gücünden kuşku duymaya başlıyordu.

Yaz sonlarında, demokratik cumhuriyetin son karargâhının bulunduğu Zengezur'u temizlediler.

Ermenistan tam olarak Sovyetleşti.

35. Bağımsızlık döneminde dış dünyada (Polonya'da, Avrupa ve Amerika'da) diplomatik çalışmalarımızın mahiyeti neydi ve hangi sonuçları verdi?

1919 ilkbaharında cumhuriyet delegasyonu ile milli delegasyon, barış konferansına yönelttiğimiz talepleri içeren muhtırayı (memorandum) müttefik devletlere birlikte sundular.

Bu muhtıraya göre, aşağıda adı geçen toprakların Ermenistan devletinin sınırları içine girmesi gerekiyordu:

Sınırları genişletilmiş Güney Kafkasya Cumhuriyeti (Erivan eyaletinin tamamı, Ardahan'ın kuzey kısmı hariç Kars ili, Tiflis eyaletinin güney kısmı, Yelizavetpol⁷ eyaletinin güneybatı kısmı);

7 Gence. (Çevirenin notu.)

Türkiye'nin yedi ili (Van, Bageş, Diyarbakır, Harberd, Sivas, Karin, Trabzon; Diyarbakır'ın güney bölgesiyle Sivas'ın batı kısmı hariç);

Kilikya'da dört sancak (Maraş, Sis,⁸ Celal-Bereket ve Aleksandretta ile Adana).

Karadeniz'den Akdeniz'e, Karabağ dağlarından Arap çöllerine uzanan Büyük Ermenistan tasarlanmakta ve talep edilmekteydi.

Bu emperyalist talep nasıl gerçekleştirilebilirdi?

Ne Ermeni Hükümeti'nin ne de yönetimdeki Taşnaksutyun Partisi'nin böylesine saçma bir projesi vardı. Tersine bizim delegasyon, bir direktif olarak Erivan'dan bizim mütevazı gücümüzle orantılı olan gayet mütevazı talepler getirmişti.

Nasıl oldu da delegasyon "denizden denize" talebini ortaya attı?

Bu garip ve inanılmaz bir durumdur, ama bu talebi Paris Ermenileri öne sürdü ve bizim delegasyon da kolonilerde hâkim olan eğilime uydu. Bu eğilim hepimizce bilinmektedir.

Delegasyona şunu söylediler. Eğer bu talepleri öne sürmezse, Türkiye Ermenileri kendi meselelerini "Ararat" cumhuriyetinin meselesinden ayıracak ve büyük devletlere bizden bağımsız olarak müracaat edecekler. Ayrıca Amerika'nın küçük Ermenistan'ı mandasına almayacağını, "denizden denize" Ermenistan mandasını ise üstleneceğini söylediler.

Bizim meselemizin büyük devletler karşısında savunulması bakımından, birbiriyle çelişen talepler öne süren iki ayrı organ olarak hareket etmek tehlikeli olduğundan ve de Amerikan mandası talep ettiğimizden, bizim delegasyon, almış olduğu direktiflere rağmen, bunu onaylamak ve memorandumu imzalamak zorunda kaldı.

Ben bizim delegasyonu suçlamıyorum, taleplerimizin daha mütevazı olması durumunda farklı sonuçlar alabileceğimizi de söylemek istemiyorum. Ama, en temel ve önemli konuların çözümü yö-

8 Kozan olması gerekir. (Çevirenin notu.)

nünde kendi irademizi ortaya koyamadık, çalışmalarını kendi anlayışımız doğrultusunda yürütemedik, kendi yolumuzla gidemedik, başkalarının bizi peşlerinde sürüklemelerine imkân verdik.

Paris muhtırası, özellikle kolonilerdeki olgunlaşmamış kafaları heyecanlandırdı. Sanki bir devlete sahip olmak için onun sınırlarının kâğıt üzerinde çizilmesi yeterliymiş gibi.

Amaçsız ve abartılmış talepler doğal olarak yerini acı bir hayal kırıklığına terk edecekti.

Kilikya, Harberd ve Sivas'ın anılmadığı (gücümüzü aşan böyle-sine geniş sınırları öngörmemişti) Sevr Antlaşması hayal kırıklığına ve bilinen şikâyetlere sebep oldu. Biz, büyük devletlerin adil davranmadığını, hizmetlerimizi değerlendirmedini, bizi ödüllendirmediğini, tartışılmaz haklarımızı budadığını ifade etmeye başladık.

Bir süre sonra yeni ve daha büyük hayal kırıklıkları yaşandı. Kuzey Amerika Devletleri Senatosu Ermenistan mandasını üstlenmekten çekindi; ki biz bu mandaya çok büyük ümitler beslemekteydik.

Başkan Wilson tarafından tasarlanan Ermenistan sınırları da bizi tatmin etmedi. Biz, başkan Wilson'un Sevr Antlaşması'nı tam olarak kullanabileceğini ve bize daha fazla toprak verebileceğini ifade ettik.

Fakat bu dar sınırlar bizim için ulaşılamaz ve elle dokunulamaz "mavi kuştu".

Türkler ne Wilson çözümünü, ne bizim şikâyetlerimizi, ne de Sevr Antlaşması'nı tanıyorlardı. Ermeni topraklarını boşaltmak yerine, yoğun bir biçimde silahlanıyor ve mevzilerini sağlamlaştırıyorlardı. Müttelikler ise asi Ankara'yı silah zoruyla hizaya getirmek yönünde bir niyet sergilemiyorlardı. Tersine, onunla cilveleşmeye başlamışlardı. Sanki bizim tatmin olmadığımızı görmüyor ve kendi işlerini düzenlemekle uğraşıyorlardı.

(Sık sık "biz", "bizim" ifadelerini kullanıyor ve bu zamirleri net olarak tanımlamıyorum. Birçok durumda parti ile halk kitlelerini

birbirinden ayırmıyorum. İşte yine aynı psikoloji, aynı dar görüşlülük, aynı siyasal ufuksuzluk).

1922 yılında Türkiye Ermenileri can çekişmeye başladı.

Lozan Konferansı'nda ilk defa olarak "*home*"⁹ sözcüğü telaffuz edildi ve kayıtlara geçirildi. Sevr Antlaşması tamamen unutulmuştu. Bağımsız Ermenistan'ın lafı bile geçmiyordu, hatta özerk iller bile anılmıyordu; sadece bir etnik *home*, yabancı evinde şaibeli bir yurt söz konusu ediliyordu.

Bunun, direnen Ankara'ya barış amacıyla verilen son taviz olduğu ifade ediliyordu.

Home talebi Türkiye için zorunlu olmakla beraber, *home*'un kendisi de Türk iktidarından bağımsız olacaktı.

Mart ayında durum böyleydi.

Yıl sonunda Lozan'da durum farklı bir yöne girdi. *Home* bir talep olarak öne sürülüyor, bir dost tavsiyesi ve rica olarak Türklerin insafli dikkatlerine sunuluyordu.

Bir komedi diyalogu gerçekleşmişti. Hep kibar ve nazik olan Türkler, bu dost tavsiyesini geri çevirmek zorunda kaldıkları ve bu ricayı yerine getiremedikleri için üzüntü duyduklarını ifade ettiler. Müttefikler sadece bir umutsuzluk jesti sergilediler. Onlar; "bütün imkânları tükettik, mümkün olan ve olmayan her şeyi yaptık ve bahtsız Ermeniler için bundan daha fazlasını yapamayız" diyorlardı. Ve... kupon konusunu görüşmeye başladılar.

Fakat bu noktada Çiçerin yoldaş Stalin adına devreye girdi ve Türkiye Ermenilerinin geride kalanlarına Kırım'da, Volga kıyıları'nda ve Sibiry'a'da sığınak vermeyi önerdi.

Devlet bir *home*'a dönüştü. *Home* ise... Sibiry'a'da bir koloniye. Dağ fare doğurdu; hayır, anlatılması güç ıstıraplarla kurulmuş olan dağ sarsılarak parçalandı, içinden kanlar aktı ve hiçbir şey hatta fare bile doğuramadı.

9 Home: Belli bir etnik gruba sınırlı özerklikle verilen belli bir bölge, yurt, yuva. (Çevirenin Notu.)

Bunlar geçmiş olaylar. Cumhuriyet kurulduktan sonra gerçekleştirilmiş olduğumuz zor işleri ve elde edilen sonuçları değerlendirecek olursak, övünecek çok az şeyimiz olduğunu, üstlenmiş olduğumuz devlet kurma ve yönetme yükünü taşıyamadığımızı söylemek gerekir.

Ermenistan koşullarının fevkalade zor ve çalışma ortamının fevkalade olumsuz olduğu tartışılmaz bir gerçektir. Ama en azından bana göre, kendi güçsüzlüğümüz, devlet yönetmedeki ehliyetsizliğimiz de bunların üzerine eklenmekteydi.

Adil olursak; yönetmek demek öngörmek demekse, biz kesinlikle öngörü yeteneği olmayan, işe yaramaz yöneticilerdik.

Başlıca zaafımız bu noktadaydı.

Dahası, faaliyetimizin amacını belirli ve net biçimde anlamış değildik; rehber bir ilkemiz ve sürekli uygulanabilen tutarlı bir sistemimiz yoktu. Sanki istemeden, tesadüfi koşulların etkisi altında, tereddütle hareket ediyor, kafamızı duvara çarpıyor ve ayaklarımız altındaki zemini körler gibi denemeye kalkıyorduk.

İmkânlarımızın sınırlarını bilmiyor ve çoğu zaman bu imkânları abartıyorduk. Engellerin çapını anlamıyor, karşıt güçlerden nefret ediyor ve mevcut tehditlere hafiflik düzeyinde kayıtsız yaklaşıyorduk.

Gayet ihtiyatlı olmamız gereken durumlarda kararlı, kararlılık gerektiren durumlarda ise tereddütlü davranıyorduk.

Devlet ile partiyi ayıramıyor ve parti ideolojisini devlet işlerine karıştırıyorduk.

Bizler devlet adamları değildik.

Daha olumlu koşullarda belki yanlış yaparak, belki takılarak ama sonunda ayaklarımızın altında sağlam zemin bulabilir ve devlet yapısını oluşturabilirdik. Ama o korkunç şartlarda, hiçbir dayanağı olmaksızın kendi başına davranabilen, bir Herkül zahmetine katlanabilen insanlar lazımdı.

Bu sözlerime kimse darılmasın. Bu, kötülük isteyen birisinin duyduğu sevinç değil, sadece bir özeleştiridir.

Zira bu zayıf şahısların en ön sırasında, sizinle yan yana ben de vardım; sizin mücadele arkadaşınızım, yenilgimiz konusunda sizinle beraber sorumluluk taşıyordum.

"Sorumluluk" dedim... Buraya şunu eklemeye cesaretim yetmedi: Üstlenmiş olduğumuz sorumluluğun çoğu zaman farkında değildik, ayrıca görevlerimiz konusunda her zaman ve gereken düzeyde dürüst değildik. Cesaretim yok, zira adil olamayacağımdan endişe ediyorum. Ama birileri biliyor; belki bir gün benden daha tarafsız birisi ortaya çıkacak ve bunu adil bir biçimde söyleyebilecektir.

Şimdi neyiz var?

Aras ile Sevan arasında küçücük ve sözde bağımsız, gerçekte ise canlanmakta olan Rusya İmparatorluğu'nun özerk bir kenar bölgesi durumundayız.

Bir devlet ya da bir *home* ya da uluslararası diplomatik bir konu olarak Türkiye Ermenistanı diye bir şey yok; bu konu Lozan'da defnedilmiştir.

Daha fazlasını söyleyebilirim: Türkiye Ermenistanı'nda artık Ermeni yok ve bir gün olabilecekleri de ihtimal dışıdır. Türkler kapıları iyice kapatmışlar ve tekrar açmaları için onları zorlayabilecek bir güç de görünmemektedir.

Yaklaşık bir milyon Ermeni, Cumhuriyet sınırları dışında; Gürcistan'da, Azerbaycan'da, Kuzey Kafkasya'da, İran'da, Suriye'de, Konstantinopol'de, Balkanlar'da ve hatta dünyanın bütün ülkelerinde bulunmaktadır.

Dış Ermenilerin yalnız çok az bir kısmı Ermenistan Cumhuriyeti'nde sığınak bulabilmiştir. Geçici zorluklara bağlı olmaksızın; cumhuriyetin aşırı dar sınırları, yığınsal göçlere (Ermeni vilayetlerinde hayatta kalabilen köylülerin ülkeye göç edebilme olanakları söz konusudur) imkân vermemektedir. Diğer taraftan Güney Kafkasya dışında yaşayan Ermenilerin sosyal kimlikleri (ticari merkezlere bağımlı olan ve talan edilmiş köylü ülkesinde beslenme şansı bulamayan küçük burjuvazi) de az bir engel değildir.

Dış Ermeniler, günümüz Ermenistan Cumhuriyeti açısından devlet kurucu bir unsur niteliği taşımamaktadır. Ve bu durum ne kadar uzarsa, onlar da bir o kadar yabancılaşacaklardır.

Kolonilerdeki Ermeniler bir *millet* unsuru olarak belki de bir süre belli bir değere sahip olacaklardır (ve bu durum, kolonilerde milli bağlarımızı nasıl muhafaza edebileceğimize ve bilincimizi geliştirebileceğimize bağlıdır). Fakat devlet kurucu bir unsur olarak Ermeniliğin sadece Ermenistan'da kalan kısmı ile komşu Gürcistan ve Azerbaycan cumhuriyetlerindeki büyük parçaları bir anlam ifade etmektedir.

Ermeni devleti onlara dayanmalı ve bu zemin üzerinde pekişmelidir.

Kolonilerdeki Ermeniler, en iyi halde, bilinmeyen bir gelecek için bir tür yedek ve yardımcı (gayet mütevazı boyutlarda) güç olarak düşünülebilir.

Günümüzde Ermeni siyasal düşüncesinin doğrudan hedefi, mevcut cumhuriyet ile bu cumhuriyette ve onun hemen komşusu ülkelerdeki Ermeni halkının yaşatılması olmalıdır.

Olanca gücümle bu önerimin altını çiziyorum ve sizin dikkatlerinize sunuyorum, zira bu husus gelecekteki faaliyetlerimiz için bir hareket noktası olmalıdır.

Partimiz bu cumhuriyete, onun rejimine ve hükümetine karşı nasıl bir tutum sergilemelidir?

Bu cumhuriyet bağımsız değildir; Güney Kafkasya Federasyonu'nun ve hatta Rusya'nın bir parçası durumundadır. Ermenistan fiilen özerk bir eyalet olarak Moskova'nın gözetimi ve kumandası altındadır.

Bu durum partimizi tatmin edebilir mi? Siyasal idealimiz bu mu? Elbette değil.

Yukarıda hatırlatmıştım, Ermeni Devrimci Partisi (EDP) Taşnaksutyun, Ermenistan'ın Rusya'dan ayrılması konusunda 1918 ilkbaharında istemeden oy kullanmıştı; ayrılmaktan korkuyorduk, Rusya'ya bağlı kalmak istiyorduk. Fakat bu, bizim bağımsızlık istemediğimiz, idealimizin uydu devlet olduğu anlamına gelmez.

Benim kesin inancıma göre EDP Taşnaksutyun, bilinçli ya da bilinçsiz olarak her zaman Ermeni halkının siyasal kurtuluşu yönünde mücadele vermiştir.

Partimizin varlığının anlamı ve özü, tarihsel görevi, gücü ve değeri bununla ilgilidir. Eğilimi her ne olursa olsun, bağımsızlık fikrinden, daha doğrusu bağımsızlık güdüsünden esinlenmeyen bir tek gerçek Taşnaksutyun mensubu bulunmamaktadır. Bu anlamda partimizin ufukları çok geniş, üye sayısı ise komite defterlerine kaydedilmiş olanlardan kat kat fazladır.

Ben bu görüşlerimi geçen sene *Çakatmart*'ta geniş biçimde açıklamıştım ve onları burada tekrar etme hakkımın olmadığını sanıyorum. Yalnız şunu söylemek isterim ki, Ermenistan'ın günümüzdeki siyasal kaderi EDP Taşnaksutyun'un ideali olamaz.

Elbette biz federasyon fikrinin ateşli savunucularıydık (bugün de öyleyiz) ve biliyoruz ki, küçük Ermenistan kendi varlığını başka türlü temin edemez. Ama biz, federe devletlerin kendi özgür iradeleriyle ve eşit haklarla üye olduğu bir federasyondan yanayız. Günümüz Rusya Federasyonu böyle yapılandırılmamıştır.

Ermenistan Cumhuriyeti bir Sovyet Cumhuriyetidir. Sovyet sistemi teorik olarak sınıf diktatörlüğünü öngörmektedir, gerçekte ise günümüzde Ermenistan'da hâkim olan, komünist partisinin diktatörlüğüdür.

Bu tür bir hâkimiyet bizi tatmin edebilir mi?

Elbette hayır.

Doğrudur, biz kendi diktatörlüğümüzü kurmak yönünde başarısız bir deneme yaptık, ama diktatörlük (parti ya da sınıf diktatörlüğü) bizim için bir din değildir. Devlet yaşamı ve yönetimi konusunda deneyimsiz olan, iktidar zehriyle zehirlenmiş olan bizler, cazibeye dayanamadık ve ayağımız takıldı. Fakat biz artık yanlışımızı fark ederek çıkış yolları aramaktaydık; eğer geç kalsaydık düşecektik, zira partimizin sadece "dini" değil yapısı da herhangi bir dikta-

törlüğe müsait değildi. Ermenistan'da kendi gücüne dayanarak diktatörlük kurabilecek herhangi bir sınıf ya da tabaka, parti ya da grup yoktur. Ülkemizde bir diktatörlüğü sadece dışarıdan gelen yabancı bir güç tesis edebilir. Ülkemiz sanki demokratik bir düzen için yaratılmıştır; yalnızca siyasal terbiye ve devlet yaşamı alışkanlıkları yetersizdir.

Bu büyük eksiklik, gerçek demokratik ilkelerin tesis edilmesini zorlaştırmakla beraber, iç dinamiklerden kaynaklanan bir diktatörlük için de zemin oluşturamaz.

Sovyetler Birliği'nde, dolayısıyla Ermenistan'da sosyoekonomik yaşam komünist ilkeler doğrultusunda canlandırılmaktadır (ya da denenmektedir).

Biz böyle bir politikayı Ermenistan için gerekli ve yararlı buluyor muyuz?

Hayır, bulmuyoruz.

Ve bu, partimizin şiar edindiği sosyalizmin ne derecede bilinçli ve sindirilmiş olduğuna, keza partimizin yapısına ve onun kolektif ideolojisine ne kadar uyduğuna bağlı değildir.

Bu "hayır" sözcüğünü tereddütsüz kullanan ben, kendi dünya görüşüm itibarıyla eski ve ıslah olmaz bir komünist olarak biliyorum ki, değil basit komünist ilkeler, sosyalist düzen de günümüz Ermenistan'ı için uygun değildir.

Ermenistan sosyalizm için olgunlaşmamıştır ve denemeyi haklı çıkarabilecek asgari verilere sahip değildir. Bu yönde sarf edilen bütün gayretler ta baştan başarısız olmaya mahkûmdur ve özellikle Ermenistan emekçilerine karşı bir suçtur.

Ben bu konuyu da *Çakatmart* dergisinde geniş biçimde ele aldım. Bu konuda aramızda görüş ayrılığı olmadığını düşündüğüm-den burada bu kısa satırlarla yetiniyorum.

* * *

Böylece Sovyet Ermenistanı'nın siyasal durumu, ne yönetim biçimi, ne iç sosyoekonomik politikaları bizi tatmin edebilir. Biz bugünkünü değil, başka bir cumhuriyeti arzu ediyoruz.

Dolayısıyla bu cumhuriyete, onun rejimine ve hükümetine karşı nasıl bir duruş sergilemeliyiz?

Kısa ve sade yanıt: Mücadele etmeliyiz.

Fakat karmaşık konular ve karışık durumlar söz konusu olduğunda, kısa ve sade yanıtlar yanlış olabilir.

Siyasal partiler, soyut konuların ele alındığı ve teorik düzeyde çözümlendirildiği birer enstitü değildir; siyasal partilerin varlık sebebi teori geliştirmek (ki bu bir tali çalışmadır) değil, *eylemdir* ve ayrıca *mevcut somut koşullarda* gerçekleştirilen eylemdir.

Ama meseleyi bu zemine taşıdığımızda (ki taşımak zorundayız, zira başka türlü olursa feci biçimde yanılırız) yanıt farklı olacaktır.

Mücadele belli bir amacı ve ona ulaşabilmek için gerçek ve yararlı araçlar olmasını öngörmektedir.

Bizim elimizde hangi araçlar var ve bunlar nasıl bir yarar sağlayabilir?

Sovyet düzeni yurttaş özgürlüklerini kabul etseydi, muhalefet olarak bizler basında ve açık toplantılarda kendimizi ifade ederdik; Sovyetlerin yanlış politikalarını eleştirirdik; kendi etrafımıza yandaş toplardık; gayrı memnun ve direnen unsurları örgütlerdik.

Sovyet düzeni siyasal eşitliği kabul etseydi, bizler seçim kampanyalarına katılır, Sovyetlerde yer edinmeye, yasalarda ve yönetim biçimlerinde istediğimiz düzeltmeleri yapmaya çalışırdık.

Fakat Sovyet hâkimiyeti ne yurttaş özgürlüklerini ne de siyasal eşitliği kabul etmek istiyor.

Bu hâkimiyet bir parti (buna sınıf diyelim) diktatörlüğüdür. Elbette bundan dolayı teessüf etmek, şikâyet etmek, kızmak vb. mümkündür, ama durum değişmez, gerçekler birer gerçek olarak kalır: Yasal bir muhalefet olarak bize Ermenistan'da yer yoktur.

Ermenistan'dan bahsediyorum, zira Ermenistan dışındaki bir muhalefetin bir değeri olabileceğini düşünmüyorum.

Elbette biz kolonilerde istediğimiz konuyu istediğimiz kadar konuşabilir ve yazabiliriz. Bunun için sadece kâğıt ve matbaa, biraz da para gerekir, başka hiçbir şey. Ama Romanya ya da Mısır'daki Ermeni kolonilerindeki kamuoyu (böyle bir kamuoyunun oluşturulabileceğini düşünelim) Sovyet Ermenistanı için ne ifade edebilir ki?

Belki basındaki sesimiz gizli yollardan Ermenistan'a götürülebilir.

Geçmişte Çar döneminde biz Droşak ve diğer yayınları gizli olarak ülkeye götürüyorduk, günümüzde de yanılmıyorsam EsErler kendi yurtdışı yayınlarını Rusya'ya götürmektedirler. EsErler'in neyi ümit ettiklerini ve bu gizli propaganda konusunda ne kadar başarılı olabileceklerini bilemiyorum. Fakat gerçeklerimizi ve imkânlarımızı dikkate alarak soruyorum: Tamamen gizli olarak ve sadece birkaç yüz kişi tarafından okunacak olan gizli bildirimlerimizin, Bolşeviklerin ülkeyi baştan başa doldurdıkları muazzam yayınlara karşı bir anlamı olabilecek mi?

Bizde olmayan ve olmayacak en önemli husus ise şudur ki, belirli, kesin, anlaşılır ve halk kitlelerini heyecanlandırabilecek sloganlarımız yoktur.

Ama bu konuyu sonraya bırakalım.

Yoksa Bolşeviklerle anlaşma yapmak mümkün mü?

İnanılmaz görülüyor, ama gerçek şu ki, biz bu görüşü, bu nahif yaklaşımı eski dönemde benimsemiş ve Bolşeviklerle örgütsel işbirliği denemeleri yapmıştık. Evet inanılmaz, zira bunu söylemek Bolşevizmin özünü anlamamak demektir. Bolşevizm mutlakiyetçidir, monarşisttir, ona bağlı olmayanlar (ya da siyasal açıdan tamamen tarafsız olmayanlar) ona karşıdır. Şunu unutmayınız ki, Bolşeviklerin gözünde biz küçük burjuva partisiyiz, ki bana göre bu bir kusur değil (partimizin sadece programını ve ayrı ayrı yöneticilerin dünya görüşünü değil, partinin gerçek yapısını ve kolektif ideolojisini dikkate aldığımızda, bu tanımlama gerçeğe çok da aykırı değil-

dir). Bolşevikler Marksistlere-Meñşeviklere ve sosyalist devrimcilerle karşı tahammülsüzse, doğal olarak EDP Taşnaksutyun'a karşı hiç tahammül gösteremez.

Bolşevikler ne uğruna ve hangi amaçlar için bizimle işbirliği yapmalıdır?

Biz, Bolşeviklerin bizimle işbirliği yapmadıkları sürece Ermenistan'ı yönetemeyeceklerine kendimizi ve başkalarını ikna etmeyi çok severiz.

Bizim bu tehditlerimiz neye dayanmaktadır ve neden Bolşevikler bizim onlar için çok gerekli olduğumuza inanmalıdırlar?

Artık iki yıldır biz Ermenistan'dan kovulmuş ya da ülke içinde boğulmuş durumdayız. Bolşeviklerin karşısına, bizim yardıma koşmamamız durumunda onların varlığını tehdit edebilecek bir engel çıktı mı? Benim bu engellerden haberim yok ve bu tür engellerin hiç olmadığını düşünmek eğilimindeyim.

Bizler hiç kuşkusuz sade yurttaşlar olarak bir değer ifade ediyoruz, ama hangi parti ya da hükümet sadece birkaç yüz insanı kendi yanına çekebilmek için kendi siyasal çizgisinden vazgeçer ya da karşılarıyla işbirliği yapar?

Her halükârda, ister haklı olalım ister haksız, ister aklımızın çokluğundan ister kıtlığından fark etmez, gerçek şu ki, Bolşevikler bizimle işbirliği yollarını aramıyorlar ve bunu kabul etmiyorlar.

Bu yönde denemeler yapıldı ve olumsuz yanıt verildi. Yeni bir deneme sadece abes olmayıp, aşağılayıcıdır da.

Abestir, zira partinin siyasal onuru bakımından aşamayacağı sınırlar vardır.

Geriye sadece gizli, yeraltında, komplocu ya da daha geniş çaplı devrimci çalışmalar kalıyor. Zira bizler Çar ve Sultan hükümetleri tarafından da takip edildik. Yani biz on yıllar boyunca Türkiye Ermenistanı'nda yapabildiklerimizi, Sovyet Ermenistanı'nda yapamayacak mıyız?

Elbette yapabiliriz.

İran Karadağ'ında bir in kurabilir (bir zamanlar Salmas'ta kurmuş olduğumuz gibi) ve oradan Aras'ın öteki tarafına insan ve silah gönderebiliriz. Gereken gizli ilişkileri kurarak, Sasun dağlarında ve Çatak deresinde yapmış olduğumuz gibi, Sünik ve Dereleş dağlarında da silahlı "humb"lar besleyebiliriz. Ulaşımı zor birkaç mıntıkada köylülere isyan çıkartarak, oradaki komünistleri kovabiliriz ya da yok edebiliriz. Daha sonra Erivan'da bile büyük gürültü koparır, bir Osmanlı Bankası'nı işgal ettiğimiz gibi herhangi bir devlet binasını, hiç olmazsa birkaç saatliğine ele geçirebilir ya da herhangi bir binayı patlatabiliriz. Kişilere karşı suikastlar planlayarak ve gerçekleştirerek, bir zamanlar Çar ve Sultan memurlarına yaptığımız gibi, birkaç Bolşeviki öldürebiliriz; keza bir zamanlar Yıldız Köşkü'nde Sultan Abdülhamit'e yaptığımız gibi, Myasnikov'un ya da Lukaşin'in veya bir başkasının ayakları altına bomba atabiliriz.

Biz bütün bunları yapabiliriz, sanıyorum yapabiliriz.

Yalnız ortaya bir soru çıkıyor: Niçin, hedefimiz ve ümitlerimiz nelerdir?

Biz Türkiye'de gürültü çıkarttığımızda, bu gürültü sayesinde büyük devletlerin dikkatlerini Ermeni konusuna çekeceğimizi ve onları bizim lehimize aracı olmaya zorlayacağımızı sanıyorduk. Şimdi ise böyle bir aracılığın kaç para ettiğini artık biliyoruz ve bu tür denemelerin tekrarlanmasına ihtiyaç hissetmiyoruz. Eğer Avrupa bize Türkiye'de yardım etmeyi beceremedi ve istemediyse, Rusya da bunu hiçbir şekilde beceremez ve istemez. Ayrı ayrı kişileri dizginleme yöntemi olarak terör, belki de Kürt elebaşılara veya Çar memurlarına karşı bir anlam ifade edebilirdi. Ama itiraf etmemiz gerekir ki, Bolşevikler farklı bir kumaştan yapılmıştır. Karşılıklı bir terör söz konusu olursa Bolşevikler bizden geri kalmayacak, hatta bizi sollayacaklardır.

Bizim tek bir kişiye karşı bile terör girişiminde bulunduğumuz yerde, onlar kitleye karşı terör uygulayacaklardır.

Biz halk içindeki dalgalanmaların bir iç savaşa dönüşmesini sağlayabilir miyiz? Bu çok ama çok kuşkuludur. Ama sonunda bu da mümkündür. Ciddi bir karar alınrsa, inatla çalışılrsa ve araçlar konusunda seçici davranılmazsa, belki de başarabiliriz.

Ama niçin?

Bolşeviklerin Rusya'da sağlam biçimde ayakta durdukları bir ortamda ve gerimizde de Bolşeviklerle müttefik bir Türkiye varken, Bolşevikleri Ermenistan'dan silah zoruyla çıkarabilir miyiz?

Bugün bizim saflarımızda bu denli saf bir tek kişinin bile bulunabileceğini düşünmüyorum. Bir iç savaş çıksa bile bizim yenilgimizle sonuçlanacaktır. Bolşevizm bir Ermeni rejimi değildir ve onun gömüleceği (ama gömülmesi gerekir mi?) yer de Ermenistan olmayacaktır. Ermeni Bolşevizmi Rusya Bolşevizminin uzantısı ve küçük bir kısmıdır. Kızıl bayrak Moskova'da dalgalandığı sürece, Erivan'da da kaçınılmaz olarak dalgalanacaktır. 1918 yılında başka türlü düşünebilirdik, ama bugün böyle bir hakkımız yok.

Ama Bolşevizmin Rusya'da ve diğer kenar bölgelerde, en azından bizimle komşu olan Gürcistan ve Azerbaycan'da da uzlaşmış düşmanları vardır. Bizim bütün diğer gayrı memnunlarla bir araya gelerek komünist diktatörlüğü yıkmayı denememiz doğal değil mi?

Evet bu doğal olabilir. Fakat mesele şu ki, biz bunu yapmamalıyız.

Ermeni halkı zaten öyle çok zarar görmüş, yorulmuş ve zayıflamış ki, kimsenin onu yeni sınamalara tabi tutma, ondan yeni kurbanlar talep etmek hakkı yoktur. Olanlar yeter artık. Bırakalım Bolşevik karşıtı Rusya, Sovyetler'le kendisi uğraşsın. Biz yokuz! Ermeni halkı bir süre dinlenmeyi ve derin yaralarını sarmayı hak etmiştir. Ve eğer birileri bize bu hakkı tanımıyorsa, bizim bu duruşumuz birilerinin hoşuna gitmiyorsa, bırak gitmesin.

Düşüncelerimi daha iyi ifade edebilmek için bir adım daha ileri gideceğim.

Kendi kendime soruyorum: Herhangi bir mucize eseri, Bolşeviklerin Ermenistan'daki varlığı bana bağlı olsaydı, öyle ki onların

ülkemizden defolmalarına benim parmağımın bir tek hareketi yetseydi, ben bunu yapar mıydım?

Ve hiç tereddütsüz cevap veriyorum: Hayır, yapmazdım; daha ötesi, değil yapmak, hatta parmağımı bile keserdim, ki uyku sırasında, tesadüfen ya da yanlışlıkla bu gayet tehlikeli hareketi yapmasın.

Mevcut siyasal koşullarda Bolşevikler Ermenistan'a lazım; onların yerine geçebilecek herhangi bir güç yok; işte gerçek budur.

Devlet yaşamımızın ilk günlerinden itibaren biz Ermenistan gibi böylesine küçük, fakir, talan edilmiş ve dünyadan koparılmış bir ülkenin gerçekten bağımsız ve özgür olamayacağını gayet iyi anlıyorduk. Bir destek; her neyse bir dış güç lazım olduğunu anlıyorduk, ki ona dayanarak hiç olmazsa ilk aşamalarda –örgütleninceye ve kuvvetlerimizi toparlayıncaya kadar– kendi varlığımızı muhafaza edebilelim. Böyle bir desteği önce uzak Amerika'da daha sonra ise Avrupa'da aradık. Sonuçlar bellidir. Daha iki-üç yıl önce bir şeyler umut edilebilirdi, ama bugün böyle bir durum mevcut değil, ısrar etmemiz ise bizim açımızdan affedilemez bir saflık olurdu. Uzak ve belirsiz geleceğin bize neler getireceği daha bilinmiyor. Fakat günümüzde görülebilir gelecek de gayet açıktır: Bugün iki gerçek güç var ve onları hesaba katmamız lazım: Rusya ve Türkiye. Koşullar öyle gelişmiştir ve ülkemiz bugün Rusya'nın yörüngesindedir ve Türkiye'nin saldırısından yeterinden fazla korunabilmektedir. Rusya hâkimiyeti kalkarsa, onun yerine hemen Türk-Tatar hâkimiyeti geçecektir. Ya Rusya ya Türkiye; ya Bolşevikler ya da Türk milliyetçiler; başka seçeneğimiz yok.

Biz böyle bir seçenekle karşı karşıyayken sanıyorum tereddütlere yer olmaması lazım. Elbette Türkiye değil, Rusya. Elbette Türk milliyetçileri değil, Bolşevikler.

Seçmek imkânımız bu denli sınırlı olmasaydı, genelde Rusya'ya ve özelde de Bolşeviklere karşı bir yığın itirazımız olurdu. Ama bizim bedbahtlığımız, ülkemizin elimizi ayağımızı bağlayan coğrafi konumudur.

Ermenistan'ın Bolşeviklere ihtiyacı var, zira Rusya'ya ihtiyacı var.

Yarın neler olabileceği bilinmiyor (bence bugün olanların aynı olacak), ama günümüzde duruma hâkim olan Rusya'dır.

Bugün Rusya'yla dost olabilmek için Ermenistan'ın kendisinin Bolşevik olması lazım. Başka bir çıkar yol yok; en azından ben böyle görüyorum.

Yukarıda söylemiş olduğum "Ermenistan'da Bolşevik karşıtı gizli bir mücadele yürütebilmek için sloganımız yok" sözlerinin bu çerçevede değerlendirilmesi gerekir.

Aynı soruyu, farklı bir biçimde, geçmişe yönelik olarak soruyorum.

Ermenistan'ın sovyetleşmesi ülkemiz için bir felaket mi?

Bu soru bir Taşnak'ın dilinde garip görülebilir; biz çok eskiden beri bu soruya cevap vermişiz ve bu cevap Bolşeviklerin lehine değil, ama tekrar düşünelim ve parti bağına kapılmayalım.

Sovyet rejiminin Ermenistan gerçeklerine kesinlikle uymadığını bir daha tekrarlamak istemiyorum, bu görüş bence tartışılmazdır.

Ayrıca Bolşeviklerin Ermenistan'daki faaliyetlerini gayet iyi biliyor ve hatırlıyorum; iki buçuk ay boyunca (Aralık 1921-Şubat 1922) Ermenistan'da bulunduğum dönemi kastediyorum. Ne kadar insanın mağdur olduğunu biliyorum ve hatırlıyorum; mağdurların başında Taşnaklar geliyordu. Bizzat ben kendim ve sizlerden birçoğu inanılmaz eziyetler gördük ve acımasızca takip edildik.

Bu arada şunu da ifade edeyim ki, biz bu ciddi hususları unutmamalı ve karar verirken ihtiyatlı davranmalıyız; zira mağdur taraf olarak bizler elbette sadece kötülükleri görmeye ve her şeyi abartmaya eğilimliyiz.

1920 Kasım'ındaki durumumuzu hatırladığımda kendi kendime soruyorum: "O zaman Bolşevikler Ermenistan'ı işgal etmeseydiler ve ülkeyi bizim iktidarımız altında kendi kaderiyle baş başa bıraksaydılar daha iyi olmaz mıydı?" Cevap olumsuzdur: Hayır, iyi olmazdı, daha kötü olurdu.

Biz daha o günlerde durumun çaresiz olduğunun bilincine varmıştık ve bu yüzden Bolşeviklerin önünde kapıları sonuna kadar açtık.

Yukarıda söylemiştim: Ümitlerimiz boşa çıktı. Rusya'dan ne siyasal ne de maddi yardım alabildik (tekrar ilk dönemden bahsetmekteyim). Örneğin Bolşevikler Ermenistan'ı Türkiye'ye karşı savunmadılar ve bizim yok olma tehdidi altında imzalamış olduğumuz Gümrü Anlaşması'nı onayladılar. Bu böyledir.

Fakat Bolşeviklerin ülkeyi işgal etmemesi ve bizlerin yalnız kalması durumunda, Türkler bu anlaşmaya saygı gösterir miydi, değişik bahaneler (ki bunları uydurmak zor değildir) kullanarak daha da ileri gitmezler miydi? Biz bu niyetler karşısında ne yapabilir-dik? Yenilmiş ve zayıf düşmüş olan, ülke içinde ve dışında olanca otoritesini kaybeden bizler bunu yapabilir miydik?

1920 sonbaharında biz hem hükümet hem de parti olarak bütün gücümüzü kaybetmiş, çıkmaza girmiştik. Ve Bolşevikler geç kalsaydı, biz kendimiz onları davet etmek zorunda kalacaktık, zira kendimiz güçsüzdük, ülke içinde bizim yerimize geçebilecek başka bir güç de bulunmuyordu.

Sonuçlara bakalım. Biz iki buçuk yıl boyunca ülkeyi yönettik ve yaklaşık bu kadar bir süreden beri de Bolşevikler yönetmektedir.

Biz Gürcistan, Azerbaycan ve Türkiye'yle savaştık. Bolşevikler savaştı. Biz, Akbaba'da, Zod'da, Zengibasar'da, Vedibasar'da, Milin deresinde, Şerur'da, Nahçıvan'da, Zengezur'da aralıksız olarak birçok çatışmaya girdik. Bolşevikler, Şubat ayaklanması hariç, içerde çatışmalara girmediler. Biz bitmez tükenmez savaşlarda ülkeyi sürekli olarak silah altında tuttuk, üreten elleri savaş meydanlarında meşgul ettik, oysa yaratıcı çalışmalara büyük ihtiyacımız vardı. Bolşevikler, halkı bu korkunç durumdan kurtardılar.

Bizim dönemimizde halk savaş meydanlarında ya da açlıktan ölmekteydi. Şerur ve Vedi gibi buğday zengini bölgeleri, Akbaba gibi hayvancılık üssünü çökerttik, bu zenginlikten yararlanamadık. Uzun süren açlık yıllarından sonra 1920 yılının beklenen bol ürti-

nünü (diğer zenginliklerle bir arada) Kâzım Karabekir Paşa'nın ordusuna teslim ettik. Bugün ise Ermenistan halkının tok olduğunu, buğday ihtiyacının hemen hemen bulunmadığını duymaktayız. Ve bu gerçektir; halk ekin ekmek ve biçmek için zaman bulabiliyor.

Çok çalıştık, fakat dış dünya ile düzenli bağlantı kuramadık. Güney Kafkasya demiryolu fiilen bize kapalıydı. Bolşevikler yolu açtı. Bugün Erivan, Culfa üzerinden İran ve Azerbaycan'la, Bakû üzerinden Doğu Rusya ve Güney Kafkasya ülkeleriyle, Batum üzerinden ise Rusya ve Avrupa'yla bağlantı kurulabilmektedir.

Bizim dönemimizde Ermenistan karanlık içindeydi; güneşin batışından yarım saat sonra her türlü çalışma ve hareket dururdu, zira aydınlatma için malzeme yoktu. Bolşevikler Bakû'den gazyağı getirdiler ve ülkeyi karanlıktan kurtardılar.

Elbette bu öyle büyük bir iş değil, ama bu küçücük işi bile becerememiştik.

Bolşevikler Ermenistan'a lazımdı ve bugün de aynı biçimde lazımdır.

Fakat bütün Bolşevik sistemi, bütün içeriğiyle tarafımızca kabul edilemez.

Peki ne yapmalı?

Yoksa dışarıdan savaşalım mı?

Bu, içeride açık ya da kapalı şekilde yürütülen savaşın desteklenmesi bakımından yedek bir araç olarak belli bir değer ifade edebilirdi. Bunun dışında, dışarıda çıkarılacak bir gürültü kime ve ne için gerekir?

Bugün Avrupa şehirleri her türlü (monarşistlerden EsEr'lere kadar) Rus göçmenle, tıpkı bizim gibi kovulmuş insanlarla dolup taşmaktadır. Onlar çok sayıda gazete yayımlamakta, kitaplar yazmakta, mitingler düzenlemekte, çağrılar ve protestolar yapmakta, tehditler savurmaktadırlar. Bolşeviklere sövüyorlar, sövüyorlar, sövüyorlar...

Ben bu beylerin yaptığı kadar boş ve miskin olan başka bir "iş" görmedim.

Yani göçmenler, Sovyetlerin gücünü bu sözler gürültü ve şimşeklerle mi kıracak, narkomları yıkacak ve ÇeKa'yı çökertecekler?

Bu bir mücadele değil, güçsüzlüğün iğrenç bir teşhididir. Bolşevizmle mücadele edenlerin içeriden vurması lazım, ki bu darbeler boşuna gitmesin. Yurtdışında oturarak, bu tehlikesiz ve uzak yerden yumrukları sallamak gibi bir eylem, EDP Taşnaksutyun'a yakışmaz.

Bizim aramızda, Taşnaksutyun'un siyasi bakımdan karşıt kampta bulunmaya devam ederek, Ermenistan'ın dirilmesine dışarıdan yardım etmesi gerektiğini düşünenler de var.

Nasıl?

Ermenistan'a mal ithalatı yapabilmek ve dış pazarlara hammadde ihracatı gerçekleştirebilmek amacıyla, muhtelif ticaret ve sanayi şirketleri, ülke genelinde atölye ve fabrikalar, sulama tesisleri vb. kurulmalıdır.

Bir parti olarak bizim bu tür ticaret ve sanayi konularında ya da koruma ve hayır çalışmalarında ne kadar ehliyetli olduğumuz, keza işin başarıyla sonuçlanması bakımından aracılığımızın ne kadar arzu edilen bir şey olduğu gibi konuları bir tarafa bırakarak soruyorum: Siyasi bir parti bu tür çalışmaları kendi programına alabilir mi? Bence yapamaz, bu onun işi değildir. Bu, siyasi bir partinin faaliyet programı değil, onun inkârı olurdu.

EDP Taşnaksutyun böyle bir yola girse, bu yönü tercih ederse, kendi *raison d'être*'sini¹⁰ yitirmiş olduğunu ilan etmelidir.

Ticaretî tüccarlara, sanayii sanayicilere, hayır işlerini de hayır kuruluşlarına bırakmak lazım. Taşnaksutyun'un başka bir işle –eğer böyle bir iş varsa– uğraşması gerekir.

Evet, eğer varsa...

Biz siyasi bir parti olarak, ülke içinde Bolşeviklerle, onların devlet çalışmaları çerçevesinde işbirliği yapamayız; keza ne kadar istesek bile yasal bir muhalefet konumunda da olamayız.

10 Raison d'être: Varoluş nedeni, varlık nedeni. (Çevirenin notu.)

Yeraltında komplocu bir faaliyet yapmamamız gerekir; hatta bu mümkün olsa bile, Sovyet iktidarını yıkmamız gerekir.

İçeride mücadele vermek hevesi ya da isteği olmadığı ve dışarıda söylenenlerin ülkede duyulamayacağı bir ortamda, dışarıdan sözlü mücadele vermek, kolonilerde Bolşevik karşıtı propaganda yapmak amaçsız ve yakışsız bir meşgaledir.

Ermenistan'ın ekonomik kalkınmasına dışarıdan yardım etmek, ticaret ve sanayi şirketleri kurmak ise siyasal bir partinin uğraşacağı işler değildir.

Peki ne yapmalı?

İşte tam da burada, tahmin edebildiğim kadarıyla sizleri çok üzecek olan, ama önünde sonunda söylenmesi ve üstelik de hiç süslemeyen söylenmesi gereken üzücü sözleri dile getireceğim:

EDP Taşnaksutyun'un artık yapacak hiçbir şeyi kalmadı.

Partimiz yapması gereken her şeyi yapmış ve kendini tüketmiştir. Hayatın yeni koşulları önümüze yeni talepler getirmiştir. Biz bu yeni taleplere cevap vermek yeteneğinden yoksunuz, dolayısıyla meydanı daha yeteneklilere bırakmalıyız.

Bu yeni koşulların neler olduğunu bir daha tekrarlamaya ihtiyaç var mı? İşte onlar:

Artık Türkiye Ermenistanı diye bir şey yok. Büyük Avrupa devletleri bizleri defnettiler. Ermeni halkının yarısı kan kaybetmiş ve talan edilmiştir, uzun bir dinlenmeye ihtiyacı vardır. Ermenistan Cumhuriyeti, özerk bir bölge olarak Sovyet Rusya'yla birleşmiştir; devletimizi Rusya'dan koparamayız, çok istesek bile bunu yapamayız ve yapabilecek olsak bile istemememiz gerekir. Parti, yenilmiş ve otoritesini kaybetmiştir; ülkeden kovulmuş ve geri dönemez. Kolonilerde ise yapacağı bir iş yok.

Günümüzde durum bu.

Bir parti "madem yaşıyorum, öyleyse kendime nasıl olursa olsun bir iş uydurmalıyım" diyemez. "Madem yaşıyorum", "öyleyse" tarzında bir yaklaşım mantıksal olarak yanlıştır. Cümleyi bunun tersi yönde kurmamız gerekir: "Madem ki yapacak bir işim kalma-

miş, yaşamam gerekmez", dolayısıyla parti çalışmasının olmadığı bir yerde parti de olamaz.

Ben, Taşnaksutyun'un yapacak bir işi kalmadığını söyledim. Onun genel olarak Ermenilerin ve özel olarak kendisinin siyasal geçmişi karşısında yapabileceği sadece bir iş var: Parti, kendi varlığına kendi kararıyla bilinçli ve kesin biçimde son vermelidir.

Evet ben intihar öneriyorum.

Bazen öyle durumlar oluyor ki, onurlu kurtuluş yolu sadece intiharda bulunabilir. Partimiz tam da böyle bir durum içindedir.

Biz bunu dört-beş yıl önce yapmalıydık. 1918 Haziran'ında Batum'da anlaşmayı imzaladığımızda ve bu anlaşma sonucunda bir bağımsız Ermeni devleti ortaya çıkarak, diğer devletlerle aynı sırada kendi mütevazı yerini aldığı anda; aynı yılın Ağustos ayında, yeni devleti biçimlendirecek olan Ermeni parlamentosunun açılışını yaptığımızda... İşte o zaman biz kendimizi feshetmeli ve yeni siyasal grupların önünü açmalıydık. Bizim tarihî misyonumuz tamamlanmıştı. Ve bu, kanlı mücadeleler ve muazzam kurbanlar eşliğinde sürdürülen çeyrek asırlık uzun ve zor çalışmalarımızın ne kadar da onurlu bir sonu olurdu.

Fakat o günlerde biz, tarihin yeni bir aşamaya girmekte olduğunu ve bu aşamada güçlerin yeniden mevzilenmesi gerektiğini anlamıyorduk. Anlamıyorduk ve anlamaya cesaret edemiyorduk.

Dört-beş yıl önce, devrim sıtması ortamında yapmamız gerekenleri anlamamamız affedilebilir bir davranış olsa bile, bugün durum gayet açık, hayatın yeni talepleri gayet emredicidir.

Bugünkü gerçekliği anlamamak, her iki gözümüzün kör olduğu anlamına gelmektedir. Bugün kararlılık sergilemezsek, bizi sadece çöküş ve şerefsiz bir son beklemektedir.

Partiler çalışmalarıyla yaşar. Çalışma yoksa ve onun yerine sadece bir taklit söz konusuysa, ölüm kaçınılmazdır.

EDP Taşnaksutyun kendi hayatını ve geleceğini kurtarabilmek için kendi saflarını acımasız biçimde arındırmalı; güven vermeyen-

leri, şaşkınları ve tereddüt edenleri, zayıfları ve yorgunları, zayıf inançlı ve ümitsiz olanları, tembel ve kayıtsız kişileri, yani mevcut üye sayısının onda dokuzunu, hatta belki daha fazlasını atmalıdır. Bundan sonra geriye süzgeçten geçirilmiş, moral bakımından sağlıklı, azimli, körü körüne inanan, her türlü fedakârlığı yapabilen, hiçbir şey karşısında durmayan bir kadro kalacak ve bu kadronun tamamen gizli çalışması gerekecektir. Elbette bu, siyasi bir parti değil, Taşnaksutyun'un varlığının ilk dönemlerinde olduğu gibi, gizli bir komplo örgütü olacaktır.

Yalnız bu yolla, ama yalnız bu yolla, partimiz varlığını kurtarabilir, yeniden yaşayabilir ve bayrağı taşıyabilir.

Fakat ne pahasına?

Başarı kazanılmaması durumunda, Ermenilerin siyasi meselesini tehlikeye sokmak, Ermeni halkını yeni sınavlarla karşı karşıya bırakmak pahasına. Ve partinin kurtarıcılarının bundan korkmama-ları ve inat ederek bu engel karşısında durmamaları gerekir.

Parti ideolojisine ne kadar bağlı olursak olalım, partiyi bilinçli olarak böyle bir bedel karşılığında kurtarmak isteyecek olan birisinin aramızda bulunabileceğine inanmak istemiyorum.

Parti bir amaç değildir ve bir kişinin bu temel gerçeği unutmaması halinde hain, tehlikeli ve zararlı olarak algılanması gerekir. Ermeni halkı Taşnaksutyun için bir hammadde değildir. Parti fanatizmi hastalığına yakalanmış birisinin –bilinçli ya da bilinçsiz olarak– davranışları gibi davranırsak, eşi görülmemiş bir suç işlemiş oluruz.

EDP Taşnaksutyun tarihin elinde bir alettir. Alet kendi işini yaptıktan sonra, keza yıprandığında, eskidiğinde ya da işin devamı yeni bir aletin kullanılmasını gerektirdiğinde de, eski alet bir tarafa atılır ve atılmalıdır da. Geçmişe ait bir alet sadece bir saygı ve şükran, sevgi ve kült nesnesi olarak kalabilir. Fakat onun yeri milli müzedir.

Ermeni siyasi meselesinin devam ettirilmesi bağlamında Taşnaksutyun bundan sonra yararsızdır ve dolayısıyla sahneden çekilmelidir.

Ben sürekli Ermeni siyasal meselesini konuşuyorum, sürekli bu konuya dönüyorum, zira Taşnaksutyun'u bu meseleden ayrı tutamıyorum. Partimizin bütün varlığını bu mesele içinde düşünebiliyorum. Bu yüzden de doğaldır ki, Taşnaksutyun kongresine seslenirken kanaatlerimi gerekçelendirmek ve düşüncelerimin yönünü belirlemek bağlamında başka bir hareket noktası bulamıyorum.

Soruyorum, bizim işimiz; Ermenilerin siyasal kurtuluşu da bizimle beraber ölecek mi?

Böyle düşünmek aşırı bencillik olurdu; sadece bencillik değil, tarihsel olayları aşırı safça değerlendirmek anlamına gelirdi.

Bir yıl önce ben *Çakatamarta*'da, EDP Taşnaksutyun'un ölümünün Ermeni siyasal meselesine büyük zarar verebileceğini yazmakla beraber, aynı yerde hemen şunu da kaydetmiştim ki, Taşnaksutyun'un gerçek sınırları bizim parti örgütlerimizi çoktan aşmıştır; partimiz, mücadele eden Ermeniliğin ifade yöntemlerinden sadece bir tanesidir, fazlası değildir; hatta Taşnaksutyun adı tamamen kaybolabilir, unutulabilir ama Taşnaksutyun'u doğurmuş olan mağrur ruh, özgürlük aşkı ölmeyecektir ve gerçek Taşnaksutyun da budur. Parti, daha doğrusu günümüzdeki örgüt dağılabilir, fakat ülkü ve iş yaşayacaktır.

Sadece ölmemekle kalmayacak, hatta yeni yaşam gücü kazancaktır.

Ve sırf bu yüzden –meselenin garanti altına alınması ve ileride gelişebilmesi amacıyla– partiye intihar etmesini öneriyorum.

Bir şeyi anlamamız gerekir: Bizim mirasçılarımız olan Ermeni Bolşevikler, bizim işimizi devam ettirmek zorundadırlar ve devam ettirmektedirler. Bunu, farkına varsalar da varmasalar da, isteseler de istemeseler de yapmak zorundadırlar. Onlar da aynen bizler gibi, büyük üstadın; tarihin elinde bir alettirler. Biz kendi işimizi yaptık, belli bir devreyi tamamladık, bunun devamı ise onlara aittir.

Bolşeviklere müteşekkîr olmalıyız. Onlar bizi devirerek, bizim başlattığımız işi ("kurtarmak" diyemesek de) daha güvenilir raylar üzerine oturtular. Kendi çalışmamızın ağırlığı altında ezildiğimiz o kritik anda onlar geldiler ve bizim yerimize geçtiler.

Mücadelemiz ölmedi.

Doğrudur, bugün Ermenistan bağımsız bir devlet değildir, sadece Rusya Federasyonu'na bağlı özerk bir bölgedir. Ama nasıl bilebiliriz; belki de bugün, Ermenistan için en uygun durum budur.

Gerçekler bize şunu kanıtladı: Mevcut olumsuz koşullarda hemen bağımsız bir devlet kurmak, Ermeni halkının gücünü aşmaktır. Ortalama bir düzey, bu düzeyin yakalanabilmesi ve devlet yaşamına ilişkin alışkanlıkların edinilebilmesi için, siyasal yönden hazırlıklı bir sınıf lazım. Muazzam çalkantılar, kıyımlar ve talanlar sonrasında, bu sınıfın örgütlenmesi ve gücünü toparlayabilmesi için sakın bir dönem yaşaması gerekir. Oluşan koşullar karşısında, Ermenistan'ın bu dönemi Bolşevik bayrağı altında yaşaması gerekir. Bırakalım öyle olsun.

Bu durumda Taşnaksutyun Bolşeviklere yardım edemez; geriye sadece engel olmamak kalıyor. İşte bu da onun Bolşeviklere yardımı olacaktır. Ama engel oluşturmamak için bir tek yol var: Sahnedeki çekilmek.

Bizim meselemizin çözümü için bir tek çizgi izlenmesinin yeterli olmayacağını sık sık duyuyoruz; zira tedbirliklik, bir eğilimin yanında ve ona paralel olarak başka bir eğilimin de var olmasını gerekli kılmaktadır. Ermeni Bolşevikler Rus çizgisini izlemektedirler; bırak izlesinler, ama diğer imkânları da öngörmek gerekir. Örneğin bugün Rus Bolşevikler Türklerle tek bir cephe halindedirler, fakat yarın bu yapay blok çökebilir ve biz hem Türklerle hem onların gerisinde konuşlanmış olan Avrupalılarla ortak bir dil bulmak zorunda kalabiliriz. Demek ki yarının Türkleriyle ilişkilerimizi muhafaza etmek lazım. Taşnaksutyun'un yapacağı bir şey kalmasa da ken-

di varlığını ve şimdiki Bolşevik karşıtı konumunu en azından bu amaç için muhafaza etmelidir.

Fazla konuşmamak için, ne bu ihtimale ne de ikinci bir eğilimin varlığına itiraz ediyorum.

Yalnız bir konuda ısrar ediyorum: Bu rol EDP Taşnaksutyun'a uymaz. Türklerle görüşmeler yapma konusunda Taşnaksutyun, Bolşeviklerle görüşmede olduğundan daha kabul edilemez bir muhataptır. Bir gün gelir de Türklerle anlaşmak ihtiyacı doğarsa; sahneye, başka bir anlayışa, başka bir psikolojiye sahip, en önemlisi de başka bir mazisi olan (ya da mazisi olmayan) insanların çıkması gerekir. Ve bu noktada Taşnaksutyun değil, yardım etmek, tersine engel olabilir.

Bolşevik rejiminin ve Bolşevik egemenliğinin sonsuz olmadığını söylüyorlar. Yani Bolşevizm az ya da çok beklenmedik bir biçimde, yakın ya da uzak vadede düşebilir. Dolayısıyla yedek bir güç, başka bir örgüt gerekir, ki Bolşevizmin yerine geçebilsin, dümeni ele alsın ve ülke anarşiye sürüklenmesin.

Taşnaksutyun'un en azından o gün için muhafaza edilmesi gerekir.

Ve bu noktada tartışmak istiyorum: Bu tür bir durum oluştursa bile, yeni hâkimiyeti Taşnaksutyun'un tesis etmeyeceğini söylüyor ve bu konuda ısrar ediyorum.

Şimdiki siyasal koşullar önemli ölçüde değiştiğinde Ermeni gerçeğine uymayan ve yabancı olan Sovyet egemenliği de yerini başka güçlere, başka siyasal ve toplumsal gruplara terk edecek; kendi rolünü yerine getirilmiş ve tamamlanmış olarak kabul edecektir. Fakat Bolşeviklerin yerini alacak güç Taşnaksutyun değildir.

Yeni koşullar yeni talepler getirecektir.

Siyasal (ve özellikle de devrimci) partiler, her bir günün taleplerine uyarak durmadan yenilenemezler; belirli dönemlerde ortaya çıkar, belirli araçlar kullanarak belirli görevleri yerine getirirler. Bir parti her ne kadar istese de kendi geçmişinden kurtulamaz, geçmiş her za-

man bugünün üzerinde dolaşacak ve onu kuşatacak: Anılar, alışkanlıklar, ilişkiler, sempati ve antipatiler (ister istemez ve farkına varılmadan) belirecek ve günlük çalışmalara bir tür anarşi sokacaktır.

Yeni şarabı eski tulumlara koymazlar, zira hem tulum yırtılır hem de şarap dökülür gider.

Geçmişte EDP Taşnaksutyun, Ermenistan'a ve Ermeni meselesine lazımdı. Gelecekte ise o artık lazım olmayacak. Onun yerine başka bir Taşnaksutyun, belki de Ermeni devleti Taşnaksutyun'u geçecek.

EDP Taşnaksutyun'un yapacağı bir şey kalmadı... Ne bugün, ne yarın, ne de gelecekte. O kendi varlığına son vermelidir. Bunu geçmiş için, kendi adının ve şerefine kurtuluşu için yapmalıdır.

Etrafa bakalım: Biz bugün sanki yaşıyor muyuz? Sanki bu bir parti çalışması ve yaşamı mı? Bizim artık yozlaşma sürecine girdiğimiz ve bu yozlaşmanın sebeplerinin tesadüfi ve dışsal olmayıp, içsel ve örgütsel olduğu görülüyor mu?

Yeni yetişen kuşak, gençler artık (20-25 yıl önce olduğu gibi) bizimle değil. Yorulanların, inancını ve diriliğini kaybetmiş olanların yerine geçmek için saflarımıza coşku ve inanç dolu taze kuvvetler katılmamaktadır. Tersine, bizden kaçıyorlar, partiyi yozlaştırıyorlar ya da (ki en kötüsü de budur) sadece atıl, kayıtsız, coşkudan ve enerjiden yoksun, çalışma yeteneği olmayanlar kalıyor; sadece kalbinde ölüm soğukluğu, dudaklarında hafif bir istihza bulunanlar kalıyor.

Biz gerçekleri görmek istemiyor ve olaylara tekdüze açıklamalar getirme alışkanlığı geliştirerek diyoruz ki: Kötüler ve çıkarıcılar, kiralıklar ve korkaklar bizden ayrılıyor; iyiler, samimi olanlar, çıkar gütmeyenler, bilinçli bir şekilde sadık olanlar, ruhen ve aklen sağlıklı kişiler ise her zaman olduğu gibi bizimle kalıyor. Yani bu bir açıklama mı? Yani bu, Taşnaksutyun'un sadece burjuvanın kiralık adamlarından, eşkıyalardan, soygunculardan ve her türlü maceracıdan oluştuğu yönünde Bolşeviklerin yaptıkları aptalca açıklamalara benzemiyor mu?

Bu bir açıklama değil; ya saf bir çocuğun ya da iflah olmaz bir demagogun sözleridir.

Partimiz çöküyor, çünkü kendi *raison d'être*'sini kaybetmiştir.

İşte acı gerçek! Biz bu gerçeği itiraf edebilme erkeklğini göstermeli ve gereken sonuçlara varmalıyız. Sonuç şu: Varlığımıza son vermeliyiz.

* * *

Biliyorum, bu konferans bu konuda karar verme yetkisine sahip değildir, ama konuyu gündeme getirme ve çözümü için araçlar bulma yetkisine sahiptir.

Bu amaçla konferansa şunları öneriyorum:*

(...)

Yoldaşlık selamıyla
Ov. Kaçaznuni
Bükreş, Mart 1923

* Buradan itibaren sırf partiyi ilgilendiren öneriler sıralanmaktadır. Bunları burada yayımlama hakkını kendimde bulmuyorum. Ov. Kaçaznuni

EK

Sunmuş olduğum tebliğle ilgili olarak, parti yoldaşım ve şahsi arkadaşım NN'den eleştirel bir mektup aldım ve onu ayrıntılı biçimde yanıtladım.

Yanıt mektubumu, bazı kısaltmalar yaparak, okuyucularla paylaşmayı gerekli buluyorum, zira bu mektupta aynı konudaki temel görüşlerim geliştirilmiştir.

O.K.

Sevgili NN

Senin mektubunu 22 Haziran günü aldım.

Benim tebliğimi, senin yazdığına göre *ad hominem*¹ olarak yorumlayanları izlemediğini ve onlara katılmadığını duymak teselli vericidir. Bu yorumların nasıl olduklarını tahmin edebiliyorum.

Nasıl bilebiliriz ki, belki de bu yorumcular haklıdır. Zira bu *homo sum, et humani nihil...*² geriye kalanını sen biliyorsun (kendi Latince bilgime pek güvenemiyorum).

Sen kendin ise, benim akli yeteneklerimden kuşkulanmakla yetinmişsin.

Belki de sen haklısın (ki Nasrettin Hoca, benzeri durumlarda böyle derdi); bütün bu yaşadıklarımızdan sonra bizlerden kim akli dengesini koruyabildiğini garanti edebilir ki?

1 Ad hominem: Kişisel dürtü. (Çevirenin notu.)

2 Mo sum, et humani nihil: İnsana ait olan hiçbir şey bana yabancı değildir anlamındaki bu söz, MÖ 2. yüzyılda yaşamış olan Romalı şair Terentius'a aittir. (Çevirenin notu.)

Ahlaki iflas ve düşünce zayıflığına gelince, yani bunlar benim tezlerime karşı sanki birer usavurma mı?

Benim "nekrolog"³umun çok "itinayla ve mantıksal gerekçelerle" düzenlenmiş olduğunu yazıyorsun.

Neden, biliyor musun?

Mesele şu ki, benim tebliğim "işsizlikten yapılan bir oyuncak", "görüş ve bir şeyler" değil. Bu hacimli metinde, üzerinde on kere düşünmediğim bir tek görüş, yazmadan önce on kere tartmadığım bir tek sözcük yok.

Kabul et; Hamlet'le ilgili olarak akıllı Poloni'nin demiş olduğu gibi "eğer bu bir delilikse, herhalde yine de burada bir sistem vardır".

Ortaya koyduğum "mantıksal gerekçelere" karşı, sadece ahlaki ya da akli durumuma ilişkin fal bakmalar değil, aynı türden mantıksal ya da herhangi bir gerekçe getirilmesini beklemek hakkına sahip değil miydim?

Ama sen, benim görüşlerimi "konferansta hiç kimsenin değerlendirmeye kalkışmadığını" yazıyorsun.

Neden?

...

Ben yoldaşlarım hakkında, onların benim hakkımda düşündüklerinden daha iyi düşüncelere sahibim, fakat konferans katılımcılarının hepsinin tam bir parti sınırlarının dar görüşlülüğü içinde bulunduğunu söylersem gerçeklere çok da uzak düşmeyeceğim.

Ben kendim benzer zaafardan kurtulmuşum dersem, bunu tevazudan uzak bulma.

Ben (dar anlamda) partili değilim ve hiçbir zaman da böyle olmadım, bu yüzden de bunca yıl boyunca parti içinde yalnız kaldım. Ben sade bir Ermeniydim, yurtsever bir Ermeni. İşte lekelenmiş, bunca hakarete, bunca istihzaya maruz kalmış olan sözcük. Ama gerçek şu ki, benim bütün varlığım bu sözcüktedir. Ben Ermeni

3 Nekrolog, Rusya'da ölen her kişinin ardından yazılan, onu, hayatını, fikirlerini anlatan yazı demektir. (Çevirenin notu.)

yurdunu ve Ermeni halkını seviyorum... Bu fakir ve sert tabiatlı ülke ile bu cahil, pasaklı, içine kapalı, kendine âşık ve çıkarıcı halkı seviyorum. Sadece erdemlerinden dolayı değil; bütün kusurları ve yaraları ile bir arada...

*C'est plus fort, que moi*⁴ diyebilirdi bu durumda bir Fransız.

Seviyorum çünkü kendimi onun ayrılmaz bir parçası olarak hissediyorum; kanı kanımdan, canı canımdan... kendi kişisel mutluluğumu onun kolektif mutluluğuna bağlamışım.

Uzun yolculuğumuz sırasında konuştuklarımızı hatırlıyor musun?

Sen, Ermeni halkı ile senin arandaki ilişkinin bir *ülkü* ilişkisi olduğunu, bilinç ile borç duygusunun seni önce parti ve daha sonra da devlet işlerine bağladığını anlatmıştın. Ben ise tersine, bu ilişkinin *örgütsel* olduğunu ifade etmiştim.

Bilemiyorum, sen kendi iç dünyanı ne kadar doğru biçimde tahlil edebilmiştin, ama ben gerçeği söylüyordum.

Benim içimde konuşan, bir Ermeni'dir, işte benim görüşlerimin açıklaması da burada yatıyor; başka bir açıklama aramayın, yanılırsınız. İçimde yargılayan, karşılaştıran ve seçim yapan bir Ermenidir.

Benim açımdan partinin, sadece belirli bir işi yürütebilme yeteneğine sahip olduğu için bir anlamı vardır; bunun ötesinde bir şey ifade etmez. Parti kendi başına hiçbir zaman benim tapındığım bir nesne olmamıştır. Ben her zaman insanın perhiz için değil, perhizin insan için olduğuna inanmışımdır.

Elbette benim sözlerim çok *banal* ve kimse aksini söylemez. Söylemez, ama (bilinçli ya da bilinçsiz olarak) yapmaz mı?

Parti prangalarından kurtulmak kolay değildir. Uzun süreli parti yaşamı insanın manevi yapısını etkiliyor; insan, konuları parti disiplini çerçevesinde algılıyor, yaklaşıyor ve çözüyor.

Daha ötesi; zaman içinde parti basit bir araç olmaktan çıkarak amaca dönüşüyor; meseleler araca tabi duruma getiriliyor, parti ça-

4 *C'est plus fort, que moi*: Kendimden daha çok. (Çevirenin notu.)

lışması bir partili için bir nevi zanaat oluyor (bu kaba ifade için beni affet, başkasını bulamıyorum).

Uzun yıllar önce rahmetli Rostom'la konuştuklarımı hatırlıyorum. İran devriminin başlarında idi. Bizim bu devrime katılmamız konuşuluyordu. Ben Taşnaksutyun'un İran'da bir işi olmaması gerektiği, oraya karışmanın basit bir macera olacağı konusunda ısrar ediyordum.

"Tamam", dedi bana Rostom, "Rusya'da devrim bastırılmış, Türkiye'de ittihatçılarla anlaştılar, İran'da ise söylediğin gibi mücadelede karışmamalıyız... Peki *biz* ne yapalım?"

Yüzünde sorunun şaka olsun diye sorulduğunu gösteren, ona has hoş bir gülümseme vardı. Ama sen, bu şakanın altında derin bir psikolojik anlam saklandığını ve fevkalade iyi bir partili olan Rostom'un bu rahatsız edici soruyu içinin derinliklerinde gerçekten de taşımakta olduğunu anlıyorsun.

Şahsen benim için böyle bir durum söz konusu olmamıştır ve bugün de söz konusu değildir. Benim açımdan Roma, Sezar'dan daha değerlidir, daha doğrusu, Sezar sadece Roma'ya gerekli olduğu için bir değer ifade etmektedir.

Günümüz koşullarında Ermenistan'ın ve Ermenilerin Bolşeviklere ihtiyaç hissettiğini gördüğümde şöyle diyorum: Yerimizi Bolşeviklere verelim, bu onların hakkıdır, zira durumu yalnız onlar kurtarabilecektir.

Konferans bu konuyu görüşmek bile istemedi.

Neden?

Çünkü sevgili NN, katılımcıların her biri ayrı ayrı, gizli ve belki de bilinçsiz olarak, kalbinin derinlerinde bu soruyu soruyordu: "Peki biz ne yapacağız?"

Bence bu başa bela "biz" sözcüğü konferansın aklını zincirledi.

Ve "biz", yani geçmişte gerçekten de parti yaşamıyla yaşayan ve şimdi ne yapacaklarını bilmeyen "onlar" kimdir?

Nihayetinde birkaç on ya da olmadı birkaç yüz kişi.

Benim teşhisim doğruysa, demek ki hiçbir çağrı, hiçbir uyarı, bu yenilmez kendini savunma güdüsünü sarsamaz. Ben seni ikna edemem, zira burada kanaatler değil, daha güçlü olan bir şeyler çatışmaktadır.

Ben seni ikna etmek için yazmıyorum, sadece beni doğru anlamamı istiyorum.

Elbette yeni bir soru da sorulabilir: Senin beni iyi anlamam kime ve ne için gerekli; ya da tebliğimle ilgili yanlış bir yorum yapsan ne olacak ki... Bu durumda *ad hominem* dürtüsünü, beni sana bağlayan ve açıklama yapmamı zorunlu kılan yoldaşlık ve dostluk bağlarının hatırlamanın yeridir. Benim bu yazım da aynen senin 2 Haziran tarihli mektubun gibi "amaçsız"; belli bir amaç yok, sadece manevi bir ihtiyaç söz konusudur.

Belki başka bir şey daha var: Sana yazarken, ben sanki senin üzerinden, konuya açıklık getirilmesini isteyen kalabalık bir insan topluluğuna sesleniyorum.

Senin mektubunu tekrar okuyorum.

Anlıyorum, benim uzunca bir tebliğde ele aldığım konuların tamamını sen bir tek mektuba sığdıramamışsın. Keza yazmış olduğun az sayıda konuyu da yeterince gerekçe getirerek destekleyememişsin.

Ama en önemli, en can alıcı olan ifade edilmiştir ve sen benim tezlerime karşı en güçlü usavurmaya ortaya koymuşsun...

Ve ben şaşkınlık içindeyim; bu adam kendi usavurmalarının ne denli kırılğan, zayıf ve inandırıcılıktan uzak olduğunu doğrudan göremiyor mu?

Sen, "RDP Taşnaksutyun, uzak sosyalizme can atan bir parti olarak değil, belirli bir amaca hizmet etmesi öngörülen bir parti olarak kuruldu" biçiminde ifade ettiğim görüşüme itiraz ediyorsun; hatta benim yaklaşımıma anlamaya çalışmadan, Taşnaksutyun'un kendi misyonunu tamamladığını söylerken hangi gerekçelere dayandığımı soruyorsun, zira bugün de ortalıkta bağımsız bir Ermenistan yok.

Senin bu sorun, benim tebliğimi ya gereğince dinlemediğini ya da benim tam olarak açık biçimde anlatamadığımı ortaya koymak-

tadır. Senin sorduğun soruyu ben de kendime sordum ve cevap verdim (gerçekten de ben tebliğimi çok kısa ve şematik biçimde düzenlemek zorunda kalmıştım).

Tekrar ediyorum.

Taşnaksutyun kendini, artık amaçlarına ulaşmış ve varlık sebebi olan ideallerini (değişken niceliklerin matematik "değerleri" gibi, idealler de her zaman öndedir; ona yaklaşılabılır ama hiçbir zaman ulaşılamaz) gerçekleştirmiş olması anlamında tüketmemiştir. Konu şu ki, Taşnaksutyun artık belirli bir yol almış, yaşamsal meselesini belirli bir aşamaya getirmiştir ve bu parti artık buradan öteye önderlik edemez.

Bu tezimi bir de daha görsel biçimde açıklamama müsaade et.

Biz Sasun dağlarından ve Varag yaylalarından Ararat vadisine indik; sadece dağlı "vrşik"lerin atlayabildiği yollardan yürüdük; küçücük "hadut humba"ları halinde akşam karanlığında karlar arasına ve taşlar altına saklanarak yol aldık; bu çetin yolda dolaştık, kendimizle beraber Ermeni halkını da dolaştırdık, ama yine de ilerledik... etrafa özgürlük mayası serpiştirerek.

Kan kaybeden ve zayıflayan bizler sonunda geniş bir vadiye ulaştık, orada gözlerimizin karşısında yeni ufuklar açıldı.

Ararat vadisi, bizim uzun yolumuzda ilk büyük aşamadır.

Ama orada yeni bir düzenin güçleriyle karşılaştık ve mücadele koşulları farklıydı.

Ama demiryolunun çalıştığı, orduların hareket ettiği ve makineli tüfeklerin konuştuğu bir yerde, bizim çocukların yaya "vrşikleri", "haydut humbaları" ve "onpatlar"⁵ güçsüzdür. Başka koşullar, başka çaplar söz konusudur, mücadele yöntemlerinin de farklı olması gerekir.

Bir parti olarak yeni koşullara uyum sağlayabileceğimizi ve eski yöntemleri kolaylıkla değiştirebileceğimizi sanma. İki (ve buçuk) yıllık devlet yönetim deneyimimiz, geçmişin bizi ne kadar en-

5 On mermili tüfek. (Çevirenin notu.)

gellediğini ve hatta kendi saflarımızda bile ne kadar güçsüz olduğumuzu ortaya koymuştur. 30 yıllık parti yaşamı bize silinmez damgasını vurmuştur; henüz kurtulamadığımız gelenek ve alışkanlıklar, düşünüş ve hareket tarzı oluşturmuştur.

Ama en önemlisi şu ki, şimdi bizim muhatabımız Sovyet Rusya'dır. Bu en büyük ve kararlı güç, ya yanımızda ya da karşımızdadır.

Geçmişte biz Rus hegemonyasından kurtulabileceğimiz ve batıda destek bulabileceğimiz gibi safça bir düşünceye kapılmıştık. Bugün artık bu tür ümitler beslemeye hakkımız yok. Bugün bizim tek dayanağımız Sovyet Rusya'dır. Biz ona karşı mücadele edemeyiz; hatta becerbilsek bile yapmamalıyız, zira orası bize bir sosyal düzen ya da bir devlet rejimi (komünizm ya da sınıfsal diktatörlük) olarak değil, siyasal bir güç olarak gereklidir.

Ermenistan, Sovyet Rusya ile ittifak içinde bulunmalıdır, başka yol yok!

Ama sen biliyorsun, partimiz Bolşevik hâkimiyetiyle ittifak kuramaz, zira Bolşevikler bizi tanımak istemiyorlar. Biz ise, dostluğumuzu istemeleri ve bize değer vermeleri konusunda onları etkileyemiyoruz.

Yalnız Ermeni Bolşevikler Rusya ile ittifak kurabilirler, EDP Taşnaksutyun ise Ermenistan'a artık gerekli değildir.

İşte bu anlamda partimiz kendi misyonunu tamamlamıştır, artık yapacağı bir iş kalmamıştır ve kendi varlığına son vermelidir.

"Ermeni Bolşevikler bizim mirasçımızdır" ifadesi sana gülünç görünebilir (bu ifadeyi duysalardı, hiç kuşkusuz Bolşevikler daha çok gülerlerdi).

Fakat beni güldürmüyor, tam tersine her ikinizin anlayışsızlığı şaşırtıyor beni, zira benim söylediğim şey basit bir gerçektir.

Taşnaklar Bolşevik adını duyduklarında, "Şeytanı inkâr ediyoruz" diye bağırıyorlar.

Ve Bolşevikler de Taşnak adını duyduklarında "Şeytanı inkâr ediyoruz" diye bağırıyorlar.

Boşuna bağırmayın, yoldaşlar! İnkâr edemezsiniz; bu sizin isteğinize ya da seçiminize bağlı değildir.

Taşnaksutyun Ermeni meselesini ele aldı, yürüttü ve Ermeni halkının siyasal kurtuluşunu belli bir noktaya taşıdı; bu noktadan sonra onların yerine Ermeni Bolşeviklerin geçmesi gerekir.

Tarihin akışı böyle.

Beni anlamaya çalış: Ölmeye mahkûm olan sadece Taşnaksutyun Partisi'dir, mücadele ise yaşamaktadır.

Sen, Ermenistan'ın bağımsız olmadığını söylüyorsun.

Elbette bağımsız değildir. Ama günümüzdeki durumu (bağımsızlık açısından) savaştan önceki durumla karşılaştıralım, ne kadar büyük bir atılım gerçekleştirilmiş olduğunu göreceğiz.

Savaşın başlangıcında Türkiye Ermenistanı'nın vilayetlerinde Avrupalı "denetçiler" kurulunun oluşturulmasını nasıl bir coşkuyla karşıladığımızı ve Güney Kafkasya Ermenistanı'nda belediye yönetimi uygulamasının başlaması için nasıl çırpındığımızı hatırla... Oysa Myasnikov ya da Lukaşin hükümeti, Türkiye Ermenistanı'nın vilayetlerinde Avrupalı denetçiler kurulunun ya da Güney Kafkasya'da belediyelerin kurulmasından daha fazla bir şeydir.

Bu "fazla" olan, elbette bizim kayıplarımızla ve verdiğimiz kurbanlarla karşılaştırılmaz. Bunu, 1914 yılında gönüllü birlikleri oluştururken ya da daha önceleri Taşnaksutyun'u kurarken veya Raffi'nin romanları ile Gamar Katil'in "özgür şarkıları"ndan esinlenirken düşünmeliydik.

Ermenistan bağımsız değildir. Evet! Ama ileriye doğru büyük bir adım atmıştır ve bir sonraki adımı atabilmek için, artık ele geçirdiği mevzileri sağlamlaştırması gerekir.

Bu sağlamlaştırma Bolşevizm bayrağı altında gerçekleştirilmelidir (ve artık gerçekleştirilmektedir); işte bu yüzden Ermeni Bolşevikler bizim mirasçılarımızdır.

Ben Ermeni Bolşevikleri bilmiyorum, bizzat tanışmış değilim, onların çalışmalarını uzaktan gözleme imkânım yok, hâkim ideolo-

jiyi bilmiyorum, ama kalbimin derinlerinde sağlam bir inancım var... onlar da Ermenidirler ve o kadar Ermenidirler ki, komünizm (ki kendi başına bir engel değildir) onların birer Ermeni gibi düşünmelerini ve hissetmelerini engellememektedir. Zira ben kendim inançlı bir komünistim, Kropotkin İncili'ne inanıyorum; fakat bu İncil, değil benim bir Ermeni olmamı engellemek, tam tersine ulusal kimliğimi ortaya koyabilmem bakımından yeni ve güçlü dayanaklar sağlamaktadır. Biliyorum, benim komünizmim Bolşeviklerin devlet komünizmi değildir ve Bolşevikler benim gibi kusurlu komünistlerin kafasını seve seve kesmektedirler. Fakat bunun, onların "Ermeniliği" ile hiçbir bağlantısı yok. Sanki Rus Bolşevikler daha mı az "Rus"turlar? Tersine, Rus ulusal psikolojisine sahip ve Rus ulusal çıkarlarına sadık olan, daha fazla Rus insanıdır.

Farz edelim ben Ermeni Bolşeviklerin ideolojisi konusunda yanılıyorum; farz edelim Ermenilerin kendi öz topraklarında bağımsızlığı fikri onlara yabancısıdır; buna rağmen onlar bizim başlattığımız işi devam ettirmek, bizim elde etmiş olduğumuz mevzileri pekiştirmek, gelecek kazanımlara yardımcı olmak zorundadırlar.

Onlar bunu, hatta kendi isteklerine (gerçekten de karşı yönde istekleri olduğunu varsayalım) rağmen yapmalıdırlar (ve artık yapıyorlar).

Tamam, benim deli olduğuma kesin olarak emin olabilmen için bir söz daha söyleyeceğim.

İşte söylüyorum: Ermeni Bolşevikler, aslında Taşnaklar; günümüzün yegâne Taşnaklarıdır, benden de senden de daha fazla Taşnaklılar.

Zira senin ve benim zayıf olduğumuz noktada onlar bizim yerimize geçtiler ve bizim hayatımızın işini yapıyorlar.

Ermenistan bağımsız değildir...

Ama biz gerçekten bağımsız bir devlet kurmayı ne zaman düşünmüştük? Coşkumuzun ve sarhoşluğumuzun zirveye ulaştığı anlarda bile, bağımsız olmayacağımızı, kaçınılmaz olarak birilerine "bağımlı" olacağımızı sanki bilmiyor muyduk?

Elbette biliyorduk ve bunu bilmemizin bir sonucu olarak, daha hâkimiyetimizin ilk gününden itibaren "mandacı" aramaktaydık.

Mesele, sadece, kime ve ne derecede bağımlı olma meselesiydi.

Mesele Rusya'nın lehine çözümlendi ve Ermenistan'ın devlet bağımsızlığı Moskova'nın ciddi, aktif gözetimiyle sınırlandırıldı. Belki Amerika'yı tercih edecektik...

Fakat tarihin kendine özgü bir mantığı var, biz onu değiştiremeyiz.

Sovyet Cumhuriyeti, günümüz şartlarında Ermenistan'ın elde edebileceği azami bağımsızlık düzeyidir.

Ve bu az bir şey değil.

Her halükârda şimdi, Ermenistan'ın bugünü ve yarını, 1920 Kasım'ında Erivan'da oturarak devleti yönettiğimiz günlerde olduğundan çok daha iyi biçimde temin edilmiştir.

O günü hatırla!

Son kuvvetlerimizi tükettiğimizde Bolşeviklerin ortaya çıkarak bizi dağıttıkları, fakat ülkeyi savundukları o korkunç zamanı hatırla.

Bu gerçektir.

Günümüzde Ermenistan'da Bolşeviklerin yerine geçebilecek bir gücün olmadığı da tartışılmazdır. Bolşevikler Ermenistan'a lazımdır.

...

Anladığım kadarıyla sen bu gayet basit gerçeği inkâr etmiyorsun; ama taleplerin var, bunlar henüz karşılanmamış ve sen bu noktada Bolşeviklere karşı EDP Taşnaksutyun'u koyuyorsun.

"Vaat edilen Ermenistan nerede?" diye soruyorsun. Bolşevizmin bayrağında böyle bir talep yazıyor mu?

Yazmaz.

Ama bizler; parti kararlarında bu talebi sürekli tekrarlayan bizler, bu konuda hangi perspektiflere sahibiz? Bu siyasal talep ciddi mi yoksa kendimizi teselli etmek için bir formül mü? Yok edilmiş olan Türkiye Ermenistanı ve galip Türkiye açısından bu talep bugün -1923 Ocak ayında- ne ifade etmektedir?

Bu "iki" Ermenistan ne zaman birleşecek? Azıcık ciddi olmaya çalışalım, zira bu bir devlet adamının başlıca görevidir.

"İkinci" Ermenistan artık mevcut değildir.

Bu korkunç bir söz, ama sözleri telaffuz etmemek işin özünü değiştirebilir mi?

Sevr Antlaşması imzalandığında biz hâlâ bazı ümitler besleyebildik. Bugün aynı şeyi söyleyebilir miyiz? Üzerinde bir tek Ermeninin yaşamadığı Ermeni vilayetlerini Türkiye'den kim talep edecek? Türk ordularını ve Kürt "aşiretlerini" oradan kim kovacak? Türkiye Ermenilerinin dünyanın her tarafına dağılmış olan sefil kalmıntılarını kim toparlamalı, evine geri getirmeli, yıkılmış ülkeyi kalmındırmalı, iş ve yaşam imkânını kim sağlamalıdır? Uzun sınırları kim korumalı ve Türklerin ülkemizin içlerine dolmalarını kim engellemelidir?

Bu ciddi ve gayet zor görevin üstesinden gelebilmek için Ermenistan'a kim siyasal destek, askeri güç ve vagonlarla altın verecek?

Bolşevikler "birleşiklik" konusunu gündeme getirmiyorlar...

Evet! EDP Taşnaksutyun, bu Bolşevik kusurunu düzeltebilir mi? O kime ya da neye dayanarak bu muazzam işi gerçekleştirecek? Elbette dış güçlere... zira içeride Türkler var.

Tekrar ediyorum: 1919-1920 yıllarında biz aldatici ümitlere kapılabilirdik, ama bugün sefil bir *homenin* bile himaye bulamadığı bir ortamda, gerçekler karşısında kör ve sağır olarak kalma hakkımız var mı?

Sen koşullar değişebilir ve Türkiye'nin parçalanması tekrar diplomasi masasına getirilebilir, diyorsun.

Kısa vadede ben böyle bir ihtimal göremiyorum (sen de göremiyorsun). Daha uzun bir vadede de mümkün değil. Bununla beraber, değişen siyasal koşullarda Bolşeviklerin yönelimlerinin de değişebileceği ve sadece "birleşik" değil, "denizden denize" bir Ermenistan isteyebilecekleri düşünülemez mi?

Eğer Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşü tarihsel bir süreç ise, Rusların da sıcak denizlere inişi aynı şekilde tarihsel bir süreç değil mi?

Siyasal bir parti bu tür ihtimallere göre değil, gerçek duruma göre hareket etmelidir.

Gerçeklik ise şudur ki, "birleşik" Ermenistan artık içi boş bir sözdür; bundan daha fazla bir şey değildir.

Bugün iki Ermenistan'ın birleşmesini değil, mevcut cumhuriyetin sınırlarının hiç olmazsa 1914 yılı sınırlarına kadar genişletilmesi meselesi konuşulmalıdır. Ve Rusya'ya dayanan Sovyet iktidarı bu meseleyi belki de halledebilecektir... Fakat kime dayandığını bilmediğim... (belki Armenofil papazlara ya da felsefe doktorlarına) EDP Taşnaksutyun değil.

...

Bazı laflar duydum ya da bazı şeyler öğrendim: Türkler Rusya'dan korkuyor ve eğer Ermenistan Rusya yürüncesine girerse, işgal ettikleri mevzileri hiçbir zaman terk etmeyecekler; örneğin Kars'ı artık geri vermeyecekler, zira burası onlara güvenlik açısından gereklidir. Fakat Ermenistan Rusya'dan ayrılırsa (yani günümüzdeki Sovyet iktidarı yerini başka bir iktidara, örneğin Taşnaklara verirse) Türkiye kendini güvende hissedecek, sınır tartışmalarında daha tavizkâr olacak ve bize sadece Kars ile Sürmeli'yi değil, belki Basen ile Eleşkirt'i de geri verecektir.

Böyle bir Manilov'culuk siyasal bir partiye yakışıyor mu?

Türklerin Rusya'dan korktukları ve gelecekte (belki de yakında) bir çatışma öngördükleri, bu amaçla sınırlarını her vesileyle sağlamlaştırdıkları (örneğin Kars'ı ellerinde tutmak istedikleri) konusunda kuşku yok. Ama Rusya'dan kopmuş bir Ermenistan'ın Türkiye'ye hiçbir korku veremeyeceğinden de hiç mi hiç kuşku duymuyorum.

Ama bir soru soruyorum: Kendileri için bir tehdit oluşturamayan bu Ermenistan'a Türkler neden toprak tavizleri versinler ki?

Hangi devlet kendi zayıf komşusuna karşı ne zaman böyle bir jest yapmış ki, bizim de Türklerden bunu beklemeye hakkımız olsun? Neden, hangi mülahazalarla ya da kimlerin baskısı altında Türkler Kars'ı bize geri vermek zorunda kalsınlar? Rus ordularını karşısında görmeyen Türkiye'nin, kendi amaçlarında ortağı ve din-daşı Azerbaycan'la Ermenistan üzerinden bütünleşmek istemesi; diğ-er bir deyişle, tavizler vermek yerine yeni toprak kazanımlarını düşünmesi daha büyük bir ihtimal değil midir?

Sınırlarımızın genişletilmesi konusu sadece Rusya'ya yaslanarak çözümlenebilir, zira sadece Rusya, Türkleri geri çekilmeye zorlayabilir ve bu, toprak kazanabilmek için en pratik yöntemdir; gerisi saflık ya da kendini kandırmaktır. Yani bu konuda da bir ümit varsa, yine Bolşeviklerdedir ve EDP Taşnaksutyun'un yapacağı bir şey yoktur.

Ümit Bolşeviklerdedir diyorum, çünkü söz konusu olan belirsiz ve uzak bir gelecek değil, "bugün"dür.

Sen ise tam da bu belirsiz ve uzak bir geleceğin altını çiziyorsun ve kendi usavurmalarını bu noktada yoğunlaştırıyorsun.

Sen, "bugünkü durum değişebilir, güzel günlerin birinde Rusya-1918'de olduğu gibi- Ermenistan'ı terk edebilir ve kendi işine gidebilir" diyorsun.

Tekrar bizi Türklerle karşı karşıya bırakabilir ve onlarla yeniden anlaşmaya zorlayabilirler... işte Taşnaksutyun Partisi o gün lazım olacak diyorsun.

O gün gelecek mi ve ne zaman gelecek? Bunu ne sen bilirsin ne de ben. Yalnız şunu biliyoruz ki, o gün bugün değildir.

Sana soruyorum: "Siyasal bir parti, bugün yapacağı bir şey yoksa, kendi varlığını belirsiz bir gelecek için muhafaza edebilir mi... zira bugünkü faaliyetsizlik onu öldürür; iş yapmadan hangi varlık-tan söz edilebilir?"

Daha sonra, senin öngördüğün durumda Ermenistan'ı, EDP Taşnaksutyun'un kurtaracağını sana kim söyledi?

O günün şimdi gelmiş olduğunu düşün: Ruslar yok ve Türkler duruma hâkimdir; onlarla anlaşmak, barış yapmak gerekir. Parti olarak bizim, böyle bir rol için ehliyetli aktörler olduğumuzdan emin misin?

Hangi nedenlerden dolayı Türklerin gözünde arzu edilen ve makbul araçlar olmalıyız?

Bolşeviklere karşı olduğumuz için mi? Ama biz karşı olduğumuz dönemde Türkler kendileri onlarla dosttu ve ortak politikalar izliyorlardı. Brest-Litovsk'ta Bolşeviklerle anlaşma yaptıklarında biz, Türklere karşı ayaklandık ve hatta bu anlaşmayı sabote etmek için savaştık bile. Bolşeviklere ise, Türkleri sevdiğimiz için düşman olmadık; biz hem Bolşeviklerin hem de Türklerin düşmanı olan İtilaf devletlerinin kampındaydık. Türkiye'den "denizden denize" Ermenistan talep etmekteydik... Hem Kilikya'yı, hem Harbert'i, hem Sivas'ı, hem de Trabzon'u. Biz Sevr Antlaşması'nı imzaladık; bu anlaşma Türkiye'yi mahvedecekti. Ordularını Türkiye'ye göndermeleri ve Türklerin tartışmasız olarak bize ait olduğunu söyledikleri vilayetlerde hâkimiyetimizi tesis etmeleri için Avrupa ve Amerika'ya resmî çağrılar yaptık. Nihayet şu da var ki, var olduğumuz sürece aralıksız olarak Türklerle savaştık.

Türklere ne gibi bir güven telkin edebiliriz? Neden onlar bizi aracı olarak diğerlerine tercih etmelidirler?

Yoksa bizim gücümüzü mü dikkate alacaklar?

Ama biz ülkemizde iktidarken Türkler bizim gücümüzü gördüler ve sanıyorum bu güce saygı göstermek ya da ondan korkmak için özel bir nedenleri yok.

Eğer Türklerle anlaşmak dışında başka hiçbir kaygımız olmasaydı, Taşnaksutyun'un sahneden çekilmesi için bir tek bu yeterliydi. Türkiye, Almanya ile ilişkilerini koparma ve İtilaf devletleriyle anlaşma ihtiyacı hissettiğinde, İttihat'ı bizzat kendisi feshetti.

Doğal olarak bir soru soruyorsun: Bolşevikler yok, Taşnaksutyun yok, peki Türklerle kim anlaşacak?

Bu ayrı bir konudur ve ben bu konuya döneceğim. Şimdilik Türklerle konuşacak tarafın her halükârda Taşnaksutyun olmayacağını tespit edelim.

...

Diğer komşularla –Gürcüler ve Azerbaycanlılarla– beraber yaşam...

Diyorsun ki, beraber yaşama konusu bağlamında Taşnaksutyun'un yaşaması gereklidir.

Fakat, azizim, sen unutuyorsun ki, Güney Kafkasya devletleri arasında böyle bir birlikte yaşam, sadece dostça yaşamak anlamında değil, çok sıkı bir ittifak biçiminde gerçekleşmiştir.

Sen bunun, Moskova karşısında duyulan korkunun eser olduğunu söylersin.

Öyle olsun. Gerçek şu ki, Ermeni, Tatar ve Gürcü Bolşevikler, bizim; yani Taşnakların, Musavatçıların ve Menşeviklerin gerçekleştiremediği bir şeyi gerçekleştirebildiler.

Komşuların bir arada yaşayabilmesi bakımından Güney Kafkasya'daki durumun; bizim dönemimize kıyasla bugün daha iyi olduğunu kabul etmen gerekir. İnsanlar artık birbirlerini öldürmüyor, şehirleri ve köyleri yok etmiyor, gece gündüz ellerinde silah nöbet tutmuyorlar. Serbestçe dolaşıyor, sınırları geçebiliyor, ticaret yapıyor ve belki de "keyif" için bir araya gelebiliyorlar.

Neden biz böyle bir durumu oluşturamadık? Yoksa istemiyor muyduk? Gerekliliğini anlamıyor muyduk? Hem anlıyor, hem istiyor, hem de çok çalışıyorduk. Samimi olarak çalıştık ama başarılı olamadık.

Neden başarılı olamadık? Ve ileride geçmişe göre daha şanslı olabileceğimizin garantisi nedir?

Öyle anlaşmazlıklar var ki, biz Güney Kafkasyalıları dış müdahale olmadan onları çözemedik ve bugün de çözemeyiz (bizim yurtdışındaki görüşmeleri hatırla).

Gürcistan Güney Kafkasya'da kendisine imtiyazlı bir durum sağlayabilmek istiyor, "tarihsel" sınırlarına yeniden sahip olmak istiyor,

sadece Ahılkelek ve Ardahan'dan değil, hatta Lori ile Pembek'ten de vazgeçmek istemiyor. Doğal olarak Türkiye'ye yakınlaşmak ve ilişkiler kurmak isteyen Azerbaycan, ekonomik ve stratejik nedenler yüzünden Ermeni Karabağı'ndan ve etnik nedenler yüzünden de Şerur-Nahçıvan'dan vazgeçmek istemiyor. Bunların arasında en mütevazı (çünkü en zayıf) olan Ermenistan; bir şeyi; kendi devlet varlığını sağlamak zorundadır. Üç buçuk eyaletin (Erivan, Nor-Beyazıt, Eçmiadzin ve Şirak'ın yarısı) sınırlarına sıkışıp kalamaz. Gürcistan lehine Ahılkelek'ten ve Azerbaycan lehine de Dağlık Karabağı'dan vazgeçmesi durumunda, en azından Şerur ile Nahçıvan'ı elinde tutmalıdır; galip Türkiye lehine Kars'tan vazgeçmesi durumunda, Sürmeli ve Kağızman'dan vazgeçemez. Çünkü, Ermenistan'ın dış dünyaya çıkışı yoktur. Avrupa ile ancak Gürcistan üzerinden bağlantı kurabilir. Dolayısıyla, Gürcistan ona bir toprak parçası vermese de, hiç olmazsa ciddi biçimde garanti edilen bir transit imkânı sağlamalıdır.

Ama ne Türkiye, ne Gürcistan, ne de Azerbaycan bu konuda Ermenileri (hatta bu asgari talepler çerçevesinde bile) tatmin etmeye yanaşmıyor.

Yarın biz Taşnaklar, Ankaralı diplomatlarla, Gürcü Menşeviklerle ve Azerbaycanlı Musavatçılarla çuha masa etrafına oturduğumuzda, 1918, 1919, 1920 yıllarına ya da şimdi sadece içi boş teorik konuşmaların yapılabildiği yurtdışında olduğumuzdan daha akıllı olacağımızın garantisi nerededir?

Biz kendi aramızdaki ihtilafların çözümü konusunda henüz olgunlaşmamışız; Güney Kafkasya'da uluslar arasındaki barışı temin edebilmek için hâlâ dış bir güce, yabancı bir otoriteye ihtiyaç duyulmaktadır... Acıklı ve utanç verici de olsa, gerçek budur.

Bugün söz konusu dış güç Moskova'dır. Moskova'nın yerine Ankaranın geçmesi durumunda biz Ermeniler kazançlı mı çıkacağız?

Kızılıordu'nun Güney Kafkasya'dan çıkmasını talep ettiklerinde, Gürcü Menşeviklerini ve onlardan da daha iyi Azerbaycanlı Musavatçıları anlayabiliyorum. Onlar bu durumda söz hakkının Türki-

ye'de olacağını biliyorlar. Biliyorlar ve korkmuyorlar, korkmalarına bir sebep de yok.

Milliyetçi Azerbaycan açısından Türk hegemonyası istenen ve en cazip sonuçtur. Gürcistan, Azerbaycan lehine Zakatala'dan ve Türkiye lehine Acaristan'dan vazgeçer ve aynı zamanda sınırlarını Ermenistan hesabına yuvarlaklaştırırsa, makul bir devlet kurabilir; sınırlarının bir ucu dağlara diğer ucu denize dayanan ve böylece ulusal bir bütünlük arz eden Gürcistan yaşayabilir ve gelişebilir; ne Türkiye'yi tehdit eder, ne de kendisi ciddi bir tehditle karşılaşır.

Ya Ermenistan? Yani Türkiye ile Azerbaycan arasında kalan ve her ikisini tehdit eden, keza yer yüzünden silinebilmesi de gayet kolay olan Ermenistan hakkında da aynı şeyi söyleyebilir miyiz?

Kızıldoru'nun Güney Kafkasya'dan ayrılması durumunda bizim Türkiye-Azerbaycan-Gürcistan bloğu karşısında yalnız kalacağımızı (zira Rusya'nın yerine geçebilecek olan bir gücü ben ufukta göremiyorum), Ermenistan'ın varlığının bir soru işareti altında olacağını bilmiyor musun?

İşte bu yüzden Ermenistan'ın Bolşeviklere (elbette ki Bolşevikler Rusya'da egemen olduğu sürece) sıkı sıkı sarılması gerekir.

Ama sen, günümüzdeki durumun bizim isteğimize rağmen değişebileceğini söylüyorsun; Rusya'da Bolşevik iktidarı çökebilir ya da Bolşevikler şu veya bu nedenle Güney Kafkasya'yı terk edebilir.

Bu da olabilir. Ve her ne kadar istesek de Bolşeviklerin ömrünü uzatacak olanlar bizler değiliz.

Ama tekrar ediyorum, Taşnaksutyun bu durumda da Ermenistan'ı temsil edemez ve durumu kurtaramaz. Başka bir ad taşıyan, farklı psikolojiye ve farklı bir geçmişe sahip (veya geçmişi olmayan) yeni insanlar gerekecektir.

Mektup uzuyor, ama ben o kadar çok şey söylemek istiyorum ki... Tiflis'te, Erivan'da, Zengezur'da ve hatta Tebriz'de böyle düşünmediğimizi yazıyorsun.

Evet böyle düşünmüyorduk. Ama bu, bizim bugün Paris'te ve Bükreş'te farklı düşünmemizi gerektiren bir neden mi? Geriye dön ve bak... Ne kadar uzun bir yol katetmişiz. Tiflis'ten Erivan'a geldik. Erivan'dan Zengezur'a, Zengezur'dan Tebriz'e, Tebriz'den de bilemiyorum nerelere geldik.

Bu uzun yolun bize bir şeyler öğretmesi gerekmiyor muydu?

Yani geçmişten ders almak, gerçekleri öğrenmek ve artık bilinçli davranmak, ciddiyetsizlik ve fikir şaşkınlığı mıdır? Ve de 'Erivan ve Zengezur'da böyle düşünmedikse, bugün de farklı bir şey düşünmeye hakkımız yok' diye tekrarlamak bir erdem midir?

Bizim "düşüncelerimiz" ne biçim dokunulmaz ve kutsal bir şey ki, onları gözden geçirmek ya da onların yerine başka bir şey koymak imkânsızdır.

Ama benim görüşlerimde sizi bu kadar üzen ve "yeni" olan nedir; bu gerçekten de "yeni" midir ve "eski"ye karşı mıdır?

Belki de bu bir kendini kandırmadır, aklı bir zaafıdır ya da bilinçsiz bir ikiyüzlülüktür; ama gerçekten de ben kendi adıma, bu "yeni" olanı, bu "başka" olanı göremiyorum. Ben bugün ne düşünüyorsam (temel görüşler kastedilmektedir) 1920, 1918, 1914 yıllarında ve bütün hayatım boyunca da aynı şeyi düşünmüş olduğumdan kesinlikle eminim. Aynı düşünceler uzun yıllar boyunca beni yönlendirmiştir ve halen yönlendirmektedir. Bizim yeni inançlarımız yok, ben yeni putlar yaratmadım, eski tanrılarım sadık kalmaktayım. Sana "yeni" görünen şey bana göre "eski"dir; eskinin devamı ve gelişmişidir.

Bunları kendimi aklamak için yazmıyorum. Biri kendi inancını dürüstçe ve içtenlikle yeniden değerlendiriyor, onun aslında bir inançsızlık olduğunu, tanrılarının yaşam emaresinden yoksun birer put olduğunu fark ediyor ise, bu günah ya da utanılacak bir şey değildir.

Benzeri bir macerayı ben yaşasaydım, "din değiştiren kişi" yakıştırmasından kesinlikle korkmaz ve yeni mabedime açıkça girerdim. Fakat ben bugün mabedimi değil, rahip ile kutsal eşya muha-

fızını, yani fazla bir şeyi değil, sadece mabedin sıradan hizmetkârlarını değiştirmekteyim.

Ben ne diyorum?

Diyorum ki: EDP Taşnaksutyun hayatının mücadelesi- Ermenilerin siyasal kurtuluşu- için artık güçsüzdür; sahneden ayrılması ve yerini Ermeni Bolşeviklere bırakması gerekir, zira mevcut koşullarda bu mücadeleyi sadece onlar sürdürebilirler ve artık bunu yapmaktadırlar.

Böyle düşünerek ve bu öneriyi tartışmaya açarak, kendime ve kendi geçmişime ihanet mi ediyorum?

Hayır, ihanet etmiyorum. İhanet eden sizsiniz, zira aracı, işin kendisinden daha fazla sevmektesiniz.

Tanrı beni, bunu bilinçli olarak yaptığınızı düşünmekten korusun. Sizin iyi niyetiniz konusunda ufak bir kuşkuya kapılmak için ne hakkım ne de bir nedenim var. Ama gerçek, gerçek olarak kalmaktadır.

Bu sözlerin akli dengesini kaybetmiş bir ihtiyara ait olduğunu bir an için unutmaya çalış (zira bu tür ihtimaller meseleleri halletmiyor, tersine karmaşık hale getiriyor) ve bir daha düşün... Belki de sözlerimin gerçeğin çok da uzağında olmadığını görebilirsin.

Genç yoldaşlar, biliyor musunuz, sık sık bana öyle geliyor ki, aranızda sadece ben genç olarak kalmışım. Siz hepiniz zamanından önce solmuşsunuz, yaşlılık sklerozu sizin düşüncenizi taşlaştırmış.

"Bağımsız Ermenistan bir aldanış ve delilik mi?" diye soruyorsun.

Hayır bir aldanış, bir delilik değil; gayet sağlıklı, canlı ve canlandırıcı bir fikir, olgunlaşmış bir taleptir; gerçekleştirilebilir ve artık önemli ölçüde gerçekleştirilmiştir.

Sözlerle oynamayalım.

"Bağımsızlık" sadece belli biçim ve geniş boyutlarda değerli olan, bunların dışında kesinlikle sıfırlanan mutlak bir gösterge değildir. Mutlak olan bir şeyi talep etmek gerçekten de deliliktir. Ermenistan bir İngiltere, hatta bir İsviçre değildir ve (bizim görebil-

diğimiz gelecekte) olamaz da. Onun bağımsızlığı kaçınılmaz olarak belli sınırlar içindedir. Bizim işimiz, bu yolu, dış koşulların ve kendi gücümüzün izin verdiği kadar gidebilmektir. Bütün imkânları kullanmalıyız, bütün güçleri meydana çıkarmalıyız, en azından birisi bizim başaramadığımızı başardığında onu engellememeliyiz.

Bolşevikler, vatanımızın bağımsızlığına kastettiler ve bizi tekrar Rusya'ya mı bağladılar?

Bu böyle mi? Bolşevikler, bizi Rusya'ya bağlayarak bizim için bugünkü koşullarda mümkün olabilen tek bağımsızlık biçimini sağladılar ve bununla da geleceğimizi kurtardılar.

...

Şöyle yazıyorsun: "Bolşevikler halkı toparlamak için değil, onu dağıtmak için çalışıyorlar."

Bizleri, yani birkaç yüz Taşnağı vatandan yurtdışına kovmak dışında halkı dağıtmak için ne biçim çalışmalar yaptıklarını ben gerçekten de bilmiyorum; ama bunun halkı dağıtmak olmadığını da kabul et.

Evet Bolşevikler halkı toparlamıyorlar.

Fakat onların yerinde bizler kalmış olsaydık, toparlayacak mıydık sanki?

Ermeni topraklarının darlığı ve ekonomik durumu geriye yönelik bir göçe imkân sağlamamaktadır; halkı toplamak konusunda temel engel işte budur.

Bolşevikler sınırları genişletmek ve ülkenin ekonomik durumunu hissedilir boyutlarda iyileştirmek istemediler (istemediler diyelim), bu doğrudur.

Fakat biz, bütün iyi niyetimize rağmen, bunu başarabilir miydik?

Bolşevikler sınırları genişletmediler, ama en azından elde olanı koruyabildiler. Ekonomik duruma gelince, elimde olan ve gerçekten kısıtlı bilgilere göre, bugünkü durum bizim dönemimize kıyasla daha iyidir.

Bolşeviklerin ekonomi düzeni- özel mülkiyetin olmayışı- günümüz Ermenistanı açısından gerçekten yıkıcıdır ve bu husus, parti diktatörlüğü ile bir arada ele alındığında, madalyonun diğer yüzüdür. Bununla beraber, Bolşevikler ülkeye barış getirdiler, çalışan eleri yaratıcı emeğe yönelttiler.

Bolşevik sistemi bizim talan edilmiş ülkemizi kalkındıramaz, onun ekonomik gelişimini temin edemez.

Ama bu, Sovyet hâkimiyetinin gerekliliğinin ve yararlılığının itiraf edilmesi yolunda bir engel değildir; zira başka tehlikeler, başka tehditler söz konusudur ve bunlar sosyalist düzenin oturtulması çerçevesinde yapılan zamansız ve sonuçsuz denemelerden daha az önemli değiller.

...

Artık ikinci defadır mektubu bitiriyorum ve yeniden başlıyorum. Tekrarlar yaptığının farkındayım, ama ne yapabilirim, sen kendin de unutuyorsun ve incelenmiş bir konuya tekrar dönüyorsun.

Devam ediyorum.

"Sonunda hayatımızda ciddi siyasal gruplar ortaya çıkmasını, farklı akımların oluşmasını alkışlamamız gerek", diye yazıyorsun.

Eğer hatırlıyorsan, EDP Taşnaksutyun tek başına hâkim konumda olduğunda bu konuyu ben gündeme getirmiştım; bunun hem ülke hem de bizzat partinin kendisi için ne denli tehlikeli bir durum olduğunu, zafer sarhoşu partililere anlatmaya çalışıyordum.

Evet gruplar lazım. Ama iki koşulla.

Birincisi, gruplar hayatın gerekleri sonucu ortaya çıkmalı, gerçek durumu yansıtmalı, artık olgunlaşmış olan şu ya da bu ciddi ihtiyaçları karşılamalıdır. Bolşevik grubu, ya da en doğrusu cephenin Bolşevizme göre düzenlenmesi, hayati bir gerekliliktir. Aynı şeyi bizim hakkımızda söyleyemeyiz. Taşnaksutyun (bir parti olarak, beni iyi anla) geçmişin bir kalıntısıdır, gereksiz bir organdır ve vücudun bu organa artık ihtiyacı kalmamıştır. Senin işaret ettiğin ihtiyaç, gerçek bir ihtiyaç olmayıp temelsiz bir öngörüdür. Siyasal bir

parti günümüzdeki varlığını, ileride yapılması muhtemel işlerle haklı kılamaz; zira bir iş yapılacak olursa, yapan da bulunur.

İkincisi, grup ülke dışında değil, ülke içinde bulunmalıdır. Dış güçler en iyi durumda sadece yardım edebilir, fakat ülke içindeki faaliyetlere rehberlik edemezler. Sen kendin kolonilerdeki partilere karşı olmakla beraber, Taşnaksutyun'un da artık başka şansı kalmadığını, artık bir koloni partisi olduğunu göremiyorsun.

Burada karşıma ciddi bir engel çıkmaktadır.

Sen haklı olarak, ülke içinde Taşnaksutyun'un ölmüş olduğunda ısrar edebilmek için elimde hangi "nesnel verilerin" olduğunu soruyorsun. Ben ülkeden kopmuşum, orada neler olup bittiğinden habirim yok. Sen ise elinde veriler olduğunu, keza Amerikalı M'nin iletmiş bilgilerin de sende olduğunu söylüyorsun.

Senin konumun benimkine göre çok daha sağlamdır ve bu durum "göçmenlerin hastalıklı duygularını halka mal etmek istediğimi" söyleme hakkını sana vermektedir.

Benim fikirlerim belki gerçekten de "soyut mantıksal formüllerdir", hayat ise tamamen başka şeyler sunmaktadır.

Yanlışlarımı arıyor ve bulmak istiyorum, fakat bulamıyorum.

Benim o bilgilere, onların ciddiyetine ve nesnelliğine güvenmediğimi biliyorsun. M'nin bilgilerini ise, ünlü yabancıların bütün diğer sorumsuz sözleri ve başka tesadüfi izlenimleri gibi, hiç dikkate almak istemiyorum.

Neden güvenmiyorum?

Çünkü bu bilgiler, benim bildiklerim ve gördüklerimle, keza eşyanın doğasıyla ve mantıkla çelişmektedir. Ben, henüz bizim oralardayken, Partimizi Ermenistan'da gördüm; uzun yolumuz boyunca, İran'da, Mısır'da, Konstantinopol'de gördüm; burada, Balkanlar'da da görüyorum. Değişik toplantılara katıldım, yoldaşlarla ayrı ayrı konuştum, basını izliyorum ve hep aynı sonuca varıyorum: Parti artık yok. Sadece eski partinin kalıntıları var, bunlar farklı adlar

taşımakta, kendi aralarında yazışmaktadırlar; fakat hayat yok, zira iş yok, inanç ve coşku yok.

Ve ben buna şaşırıyorum, zira nedenleri görüyor, anlıyorum.

Bunun tersi bir şeye inanabilmek için olumlu ve etkili veriler lazım; sendeki bilgiler bana göre ikna edici değil, çünkü ben bu kaynakların ne kadar güvenilir olduklarını biliyorum.

Veriler, gerçekten de inkâr edilemez veriler, tamamen başka şeyler anlatıyor.

Yetkili Taşnak yoldaşlar, organlar, gruplar arasında nasıl bir karşılıklı ilişki biçimi oluştuğunu gözle, incele ve bana söyle: Böyle bir güvensizlik, tartışma, anlaşmazlık ve suçlama ortamında parti yaşayabilir mi? Bana bunun sadece kolonilere özgü bir durum olduğunu anlatma! Hayır, memlekette de aynı durum söz konusuydu, iktidara gelişimizin ta ilk gününde parti atmosferi zehirlenmişti.

Hatırlarsın, biz tam iki sene uğraştık, ama (senin de bildiğin nedenlerden dolayı) partinin çok ihtiyaç duyduğu kongreyi toplayamadık. Bu zaafiyet ve onun nedenleri, partinin artık var olmadığını kanıtlamıyor mu?

Ama biliyor musun, en çarpıcı kanıt, Parti Konferansı'nda kabul edilen sonuç bildirgesidir. Sadece ayakları altındaki zemini kaybetmiş olan bir parti böylesine içerikten yoksun, çelişkili, hiçbir şey ifade etmeyen, hiçbir bağlayıcılığı olmayan ve buna rağmen her şeyi kapsayan bir sonuç bildirgesi yayınlayabilirdi. Faaliyet yeteneği olan ve projeler üreten bir parti böyle bir sonuç bildirgesini kabul etmezdi. Bu sonuç bildirgesi, partinin ne yapacağını bilmediğini, artık yapacak bir işi olmadığını ve kendi ölümünü söz oyunları arkasına saklamak istediğini ortaya koymaktadır.

Günümüz koşullarında Taşnaksutyun'u yalnız bir şey kurtarabilirdi: Bolşevizme karşı durdurulamayan, yaygın, her türlü araç ve her türlü silah kullanılarak yapılan bir mücadele... Ama Taşnaksutyun bunu yapamaz, ayrıca yapmamalıdır da; onun yapabileceği bir tek şey var; ölmek.

Ve "...dikkate alarak... ve devamlı göz önünde tutarak... ama, zira... ve çünkü... bu yüzden... buna göre... veya hem bu hem de diğer..."; bu tarz bir sonuç bildirgesiyle partiler yaşayamaz.

Bu da bir tür "nekrolog"dur, fakat dürüstlükten ve cesareten yoksundur.

...

Konferans'ın partiyi feshetme yetkisinin olmadığını yazıyorsun... elbette yetkili değildir. Ama ben bu önemli hususu tebliğimde dikkat aldım ve sadece Konferans'ın yetkileri dışına taşmayan hususları önerdim.

Şunu yazıyorsun: İtiraz etmiyorum, öyle bir zaman gelebilir ki, bütün dünya barış ortamında bulunur ve bizim mesele de bir süreliğine gündemden düşer. Bu durumda belki de seni izlemek gerekecek, ama bugün henüz erkendir."

Biliyor musun, bu birkaç satırla artık silahını indirmiş ve teslim olmuş durumdasın.

Bütün dünya henüz barış içinde değil (hiçbir zaman da olmayacak) ama bizim mesele (bir süreliğine) artık gündemden düşmüş ve sayılı günlerimiz kalmıştır... işte acı gerçek bu.

...

Şunu yazıyorsun: "Senin verdiği tebliğin, eğer açıklanmadan önce mahvedilmesi mümkün olmadıysa bile, çabucak unutulmasını isterdim. Ve bu konunun tartışmaya açılmasını gereksiz ve zararlı buluyorum."

Neden? Bu önlemler kime lazım, bu perhiz kimin içindir?

Taşnaksutyun ne zamandan beri görüşlerden korkar olmuş? Neden bir yoldaşın ağzı, diğerlerinin de kulakları kapatılacakmış?

Eğer benim söylediklerim kişisel dürtülerin (*ad hominem*) bir ürünü ya da bir hastanın sayıklamaları ya da hiçbir temeli olmayan soyut formüllerse, bunu çözün, ki yoldaşlar da bilsin. Ama yoldaşlar benim yanlışımı fark edemeyecek kadar saf ve dar görüşlüyse, işte sen oradasın, onların gözlerini açabilir, gerçeği gösterebilirsin.

Bu, değil "gereksiz ve zararlı" olmak, tam tersine gayet gerekli ve yararlı bir iş olurdu.

Sen benim "göçün hastalıklı duygularına" kapılmış olduğumu ve partide benden başka hasta olmadığını söyleyebilir misin? Eğer benim iflah olmam imkânsızsa, diğer hastaların ve yarı yarıya hastaların da iflah edilemez olduklarını söyleyebilir misin, söylemeye hakkın var mı? Bulaşıcı hastalığa yakalananların tedavisi için hangi araçlar ve salgını engellemek için hangi önleyici aşular vardır?

Sen ve senin fikir ortakların, değil benim tebliğime yasak koymak, bizzat kendiniz her bir Taşnağı tebliği okumaya teşvik ederek, zorlayarak, "bakın sizin eski yoldaşlarınızdan birisi ne kadar düşmüştür" demeliydiniz.

Bu, partiyi sarsabilir, uyuyanları uyandırabilir, tembelleri faaliyete çağırabilir, aktiflik telkin edebilir, safları sıkılaştırıp sağlamlaştırabilirdi. Tek kelimeyle onların yozlaşmasına karşı tam bir panzehir olur, yaşamsal güçleri (eğer partide hâlâ böyle bir şey varsa) harekete geçirebilirdi.

Siz bunu yapmadınız.

Neden?

Çünkü siz korkaksınız, azizim, korkak.

Siz fikrî arayışları sıkı bir sansüre tabi tutmak, ağızları kapatmak, söylenen sözleri gizlemek istiyorsunuz, zira kendi gücünüze güvenmiyorsunuz.

Sizin kalpleriniz korku ve kuşku dolu.

Sen partinin hâlâ yaşamakta olduğuna inansaydın, benim tebliğimi kesinlikle zararlı bulmaz, Konferans'ta sunulmuş olduğu için memnuniyetsizlik ifade etmez ve unutulmasını dilemezdin.

Şimdi dinle, bak ne diyorum.

Ben bu tebliği yazmayı kendi açımdan bir borç; Ermeni halkı ve kendi partim karşında manevi bir borç olarak gördüm. Onu yazmasaydım büyük bir günah işlemiş olurudum. Kendi tebliğimi partinin

bir üst organına (zira kongreyi toplamak mümkün olmadı) sunmayı ve onun kararını beklemeyi de borç bildim. Karar çıktı: Ağzını kapat, sus.

Bununla konu kapandı mı?

Benim açımdan değil.

Şimdi ben başka bir borcumu yerine getireceğim; parti kararına rağmen sesimi çıkaracağım. Bu borcu, başarabildiğim biçim ve boyutlarda yerine getirmeliyim.

...

Bugün size isyan ediyorsam, bunu bir dik başlılık olarak değerlendirmeyin.

Benim bu eğilimime sizlerin farklı yorumlar getirmiş olmanız benim için ağır bir yükür. Utanmayın.

Ben her tarafta, "neden sadece o böyle bir şey yaptı, neden sadece o böyle davrandı, başkaları ise böyle davranmadı" türünden muhtelif *ad hominem* yorumlarını gördüğümde, bütün kalbimle isyan ediyorum, ne karşılıklı güven ne de karşılıklı saygının kaldığı bir ortamda nasıl yaşamam gerektiğini bilemiyorum.

Her halükârda, sayın NN, insanların bütün zaaflarına bakmaksızın (hatta bunlara rağmen) bu zaafların üstünde duran ve insanın fikir ve hareketlerini yönlendiren kutsal bir şeyin olduğuna, keza insanın her adımında gizli, maskelenmiş ya da sahte güdüler, art niyetler aranmasının yanlış ve akılsızca olduğuna dair o "eski inancı" korumak istiyorum.

Öpüyorum,
Senin Ov. Kaçaznuni.
Bükreş
17 Haziran 1923

Ovanes Kaçaznuni

(Ermenistan'ın İlk Başbakanı)

**TAŞNAK PARTİSİ'NİN
YAPACAĞI BİR ŞEY YOK**
(1923 Parti Konferansı'na Rapor)

1882 yılında kurulduğunda ilk başkanı Osmanlı tebası bir Ermeni olan İstanbul Ticaret Odası, I. Dünya Savaşı yıllarında yaşanan tarihi olayların hiçbir politik kaygı taşımadan değerlendirilmesini arzu etmektedir. Bunun için de yansız bir şekilde olayları ele alan bu kitabı ilgililerin dikkatine sunmayı bir görev kabul ettik.

Böylece 1915 Ermeni Meselesi'nin arşiv belgelerine dayalı olarak değerlendirilmesinin gerekliliğinin altını bir kez daha çizmek istedik. Ülkeler ve toplumlar arasında hiçbir gerçeğe dayanmayan düşmanlıklar kök salacağına, dostluk ve kardeşlik duygularının hakim olması en büyük arzumuzdur.

Bu yayının İngilizce, Fransızca ve Almanca baskılarını da yayınlarken, bizim anlayışımız bu oldu. Umuyoruz ki, tarihî vesikaların saçtığı ışık, düşmanlıklarla dolu değil, dostluklarla dolu bir geleceği de aydınlatır.

Murat YALÇINTAŞ
İstanbul Ticaret Odası
Yönetim Kurulu Başkanı

ISBN 975-343-438-3

9 789753 434386

KAYNAK **YAYINLARI**